

DZIENNIK URZĘDOWY

WOJEWÓDZTWA LUBUSKIEGO

Gorzów Wielkopolski, dnia 20 kwietnia 2017 r.

Poz. 1026

UCHWAŁA NR XXIX/444/17 SEJMIKU WOJEWÓDZTWA LUBUSKIEGO

z dnia 10 kwietnia 2017 r.

w sprawie przyjęcia wojewódzkiego programu opieki nad zabytkami pn. „Program opieki nad zabytkami województwa lubuskiego na lata 2017-2020”

Na podstawie art. 14 ust. 1 pkt 3 ustawy z dnia 5 czerwca 1998 r. o samorządzie województwa (Dz. U. z 2016 r. poz. 486 z późn. zm.), art. 87 ust. 1, 3 i 4 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2014 r. poz. 1446 z późn. zm.), po uzyskaniu pozytywnej opinii Lubuskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, Rady Działalności Pożytku Publicznego Województwa Lubuskiego oraz z uwzględnieniem wyniku konsultacji społecznych uchwala się co następuje:

§ 1. Przyjmuje się wojewódzki program opieki nad zabytkami pod nazwą „Program opieki nad zabytkami województwa lubuskiego na lata 2017-2020”, stanowiący załącznik do uchwały.

§ 2. Wykonanie uchwały powierza się Zarządowi Województwa Lubuskiego.

§ 3. Uchwała wchodzi w życie z dniem podjęcia i podlega ogłoszeniu w Dzienniku Urzędowym Województwa Lubuskiego.

PRZEWODNICZĄCY SEJMIKU

Czesław Fiedorowicz

Załącznik do Uchwały Nr XXIX/444/17
Sejmiku Województwa Lubuskiego
z dnia 10 kwietnia 2017 r.

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI WOJEWÓDZTWA LUBUSKIEGO NA LATA 2017-2020

Zielona Góra - Gorzów Wlkp. 2017

Spis treści

1. Wprowadzenie.....	6
1.1. Przedmiot, cel, zakres i adresaci opracowania.....	6
1.2. Uwarunkowania formalnoprawne ochrony zabytków i opieki nad zabytkami	7
1.2.1. Międzynarodowe uwarunkowania prawne ochrony dziedzictwa kulturowego.....	7
1.2.2. Wewnętrzne uwarunkowania prawne ochrony dziedzictwa kulturowego.....	12
1.2.3. Podział kompetencji i obowiązków w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami między administracją rządową i samorządową.....	15
1.2.4. Dokumenty programowe i strategiczne kraju i województwa lubuskiego	17
1.2.5. Powiatowe i gminne programy opieki nad zabytkami w województwie lubuskim oraz akty prawa miejscowego	22
2. Struktura organizacyjna ochrony i opieki nad zabytkami na terenie województwa lubuskiego	22
2.1. Lubuski Wojewódzki Konserwator Zabytków	22
2.1.1. Samorządowi konserwatorzy zabytków	23
2.2. Instytucje wyspecjalizowane w opiece nad zabytkami i instytucje kultury	25
2.2.1. Muzea	25
2.2.2. Archiwa	29
2.2.3. Biblioteki	30
3. Zasoby dziedzictwa kulturowego województwa lubuskiego	31
3.1. Dzieje regionu i jego charakterystyka	31
3.2. Charakterystyka dziedzictwa kulturowego.....	32
3.2.1. Krajobraz kulturowy.....	32
3.2.2. Urbanistyka i ruralistyka – założenia wielkoobszarowe.....	33
3.2.2.1. Układy urbanistyczne	33
3.2.2.2. Układy ruralistyczne.....	35
3.2.3. Architektura i budownictwo	37
3.2.3.1. Architektura sakralna.....	37
3.2.3.2. Architektura rezydencjonalna.....	39
3.2.3.3. Architektura militarna.....	40
3.2.3.4. Budynki użyteczności publicznej	41

3.2.4. Zieleń komponowana	42
3.2.4.1. Parki i ogrody	42
3.2.4.2. Cmentarze	43
3.2.5. Zabytki techniki	44
3.2.6. Zabytki ruchome	46
3.2.7. Zabytki archeologiczne	49
3.2.8. Niematerialne dziedzictwo kulturowe	53
3.2.9. Szlaki kulturowe	54
3.3. Zabytki województwa lubuskiego - formy i zakres i ich ochrony	61
3.3.1. Rejestr zabytków	61
3.3.2. Ewidencja zabytków	64
3.3.3. Parki kulturowe	64
3.3.4. Pomnik historii	65
3.3.5. Lista Światowego Dziedzictwa Kulturowego i Przyrodniczego UNESCO	65
4. Ocena stanu dziedzictwa kulturowego województwa i dotychczasowych działań samorządu województwa w zakresie opieki nad zabytkami	65
4.1. Zagrożenia dla dziedzictwa kulturowego na terenie województwa	65
4.2. Realizacja programu opieki nad zabytkami na lata 2013-2014 i działania samorządu województwa do 2014 r.	67
5. Analiza SWOT	86
5.1. Analiza SWOT poszczególnych kategorii i typów zabytków	91
5.1.1. Krajobraz kulturowy	91
5.1.2. Urbanistyka i ruralistyka	92
5.1.3. Architektura sakralna	92
5.1.4. Architektura i budownictwo mieszkalne	93
5.1.5. Budownictwo ludowe	93
5.1.6. Architektura rezydencjonalna	94
5.1.7. Architektura użyteczności publicznej	94
5.1.8. Architektura militarna	95
5.1.9. Zabytki techniki	95
5.1.10. Zabytki sepulkralne	96

5.1.11. Zieleń komponowana	96
5.1.12. Zabytki ruchome	97
5.1.13. Zabytki archeologiczne.....	97
5.1.14. Niematerialne dziedzictwo kulturowe	98
6. Cele, priorytety, kierunki działań Programu opieki nad zabytkami województwa lubuskiego na lata 2017-2020.....	98
6.1. Wprowadzenie	98
6.2. Założenia programowe	99
7. Wdrażanie, monitorowanie i ewaluacja wojewódzkiego programu opieki nad zabytkami	106
7.1. Wdrażanie programu	106
7.2. Monitoring i ewaluacja realizacji programu.....	108
8. Źródła finansowania opieki nad zabytkami i przedsięwzięć w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego.....	109
8.1. Środki Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego	109
8.1.1. Kolekcje muzealne	109
8.1.2. Wspieranie działań muzealnych	110
8.1.3. Kultura ludowa i tradycyjna	111
8.1.4. Ochrona zabytków	112
8.1.5. Ochrona zabytków archeologicznych.....	113
8.1.6. Promesa Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego	114
8.2. Środki wojewódzkiego konserwatora zabytków	115
8.3. Środki samorządu województwa lubuskiego.....	15
8.4. Środki samorządów gminnych i powiatowych.....	116
8.5. Środki z programów unijnych	116
8.6. Inne źródła finansowania.....	124
8.6.1. Fundusz Kościelny	124
8.6.2. Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej	1245
8.6.3. Narodowe Centrum Nauki.....	125
8.7. Wybrane fundacje międzynarodowe	126
8.7.1. Fundacja Współpracy Polsko-Niemieckiej (FWPN).....	126
8.7.2. Polsko-Niemiecka Fundacja Ochrony Zabytków Kultury.....	126

8.8. Kredyty bankowe.....	127
9. Materiały źródłowe	127
9.1. Akty prawne	127
9.2. Dokumenty strategiczne i programowe	128
9.3. Strony internetowe (w wyborze)	130
9.4. Literatura (w wyborze)	131

1. Wprowadzenie

1.1. Przedmiot, cel, zakres i adresaci opracowania

Głównym celem Programu opieki nad zabytkami województwa lubuskiego na lata 2017-2020 (dalej: POZWL) jest dążenie do znaczącej poprawy stanu zasobów dziedzictwa kulturowego i zachowania krajobrazu kulturowego Ziemi Lubuskiej przez określenie służących temu warunków organizacyjnych i finansowych w zakresie leżącym w kompetencjach samorządu województwa. Kategorie takie jak „dziedzictwo kulturowe” i „krajobraz kulturowy” są pojęciami szerszymi aniżeli termin „zabytek” zdefiniowany w ustawie o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Takie szersze ujęcie problematyki wpisuje się w międzynarodowe i krajowe dążenia do przeformułowania strategii z ochrony zabytków na ochronę dziedzictwa kulturowego, które obok zabytków obejmuje też m.in. dziedzictwo niematerialne i dotyczy wszystkich aspektów środowiska, będącego efektem oddziaływania w czasie między człowiekiem a jego otoczeniem. Postulat takiego ujęcia pojawił się już w Krajowym programie opieki nad zabytkami, w którym jest zapis o rozszerzeniu pola ochrony na całe dziedzictwo kulturowe, obejmujące dobra natury i kultury. Konieczność realizowania polityki krajobrazowej wynika wreszcie z ratyfikowania przez Polskę w 2004 roku „Europejskiej konwencji krajobrazowej”.

Podczas pracy nad POZWL skorzystano z informacji przekazanych przez komórki organizacyjne Urzędu Marszałkowskiego Województwa Lubuskiego, w tym w szczególności Departamentu Infrastruktury Społecznej, Departamentu Geodezji, Gospodarki Nieruchomościami i Planowania Przestrzennego, Departamentu Zarządzania Regionalnym Programem Operacyjnym i Departamentu Programów Rozwoju Obszarów Wiejskich. Ponadto skorzystano z informacji pochodzących od jednostek organizacyjnych województwa oraz wojewódzkich samorządowych instytucji kultury, a także gminnych i powiatowych jednostek samorządu terytorialnego. Wykorzystano też informacje opublikowane przez Narodowy Instytut Dziedzictwa (NID) i Lubuskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków.

Treść POZWL uwzględnia sytuację prawną oraz kształt krajowych i regionalnych dokumentów programowych. Konstrukcja dokumentu wynika z jednej strony z celów, jakie przed takimi dokumentami stawia ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, a z drugiej – z przyjęcia założenia o kluczowej roli aktywnego wykorzystania dziedzictwa kulturowego w regionie. Poszczególne rozdziały obejmują uwarunkowania prawne ochrony dziedzictwa kulturowego, jego charakterystykę wraz z analizą strategiczną, zestawienie i ocenę dotychczasowych działań podejmowanych przez Urząd Marszałkowski Województwa Lubuskiego oraz cele, priorytety i zadania POZWL, a także źródła finansowania przedsięwzięć z zakresu ochrony i opieki nad zabytkami.

Opracowanie jest adresowane do władz samorządowych, wszystkich szczebli, kadry kierowniczej i pracowników jednostek organizacyjnych UMWL oraz instytucji, których działalność obejmuje ochronę nad zabytkami, a także opiekę nad zabytkami, w tym pracowników instytucji wyspecjalizowanych w opiece nad zabytkami. Ponadto, należy mieć nadzieję, że z POZWL skorzystają obecni oraz przyszli właściciele i posiadacze zabytków, a także wszystkie osoby zainteresowane problematyką dziedzictwa kulturowego i krajobrazu kulturowego w województwie lubuskim.

1.2. Uwarunkowania formalnoprawne ochrony zabytków i opieki nad zabytkami

- regulacje prawne w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami – międzynarodowe konwencje dotyczące ochrony dziedzictwa kulturowego, ochrony i konserwacji zabytków oraz ochrony stanowisk archeologicznych, krajowe akty prawne, krajowe i wojewódzkie dokumenty strategiczne oraz podział kompetencji w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce.

1.2.1. Międzynarodowe uwarunkowania prawne ochrony dziedzictwa kulturowego

Konwencja o ochronie dóbr kultury w razie konfliktu zbrojnego wraz z regulaminem wykonawczym oraz Protokół o ochronie dóbr (UNESCO, Haga, 1954 r.; Dz.U. z 1957 r., 57.46.212)

- konwencja ratyfikowana przez Polskę w 1956 roku;
- nakłada na sygnatariuszy zakaz wywozu oraz grabieży dóbr kultury i dziedzictwa kulturowego w krajach podbitych i okupowanych podczas konfliktu zbrojnego;
- wśród dóbr kultury wymieniono nie tylko zabytki ruchome i nieruchome, lecz także kolekcje muzealne, archiwa itp.;
- dokument podkreśla konieczność przygotowania przez organy państwowe planów zabezpieczenia dóbr kultury znajdujących się na własnym terytorium oraz ich zabezpieczenia na wypadek konfliktu zbrojnego;
- jednym z zadań kraju ratyfikującego Konwencję jest sformowanie wśród jednostek sił zbrojnych korpusu odpowiedzialnego za ochronę dóbr kultury; państwo okupujące zobowiązane jest do współpracy ze służbami opieki nad zabytkami okupowanego kraju w celu ich ochrony;
- ustanowienie Międzynarodowego rejestru dóbr kulturalnych objętych ochroną specjalną, t.j.: schrony, ośrodki zabytkowe i inne nieruchome dobra kultury, który prowadzony jest przez Dyrektora Generalnego Organizacji Narodów Zjednoczonych dla Wychowania, Nauki i Kultury;
- specjalne oznakowanie mające ułatwić identyfikację dóbr kultury objętych ochroną (znakiem rozpoznawczym jest tarcza skierowana ostrzem w dół, podzielona wzdłuż przekątnych na cztery pola: dwa błękitne i dwa białe).

II Protokół do konwencji haskiej z 1954 roku sporządzony w Hadze 26 marca 1999 roku (Dz.U. z 2012 r., poz. 248)

- w II Protokole wprowadzono nowe pojęcie „ochrony wzmocnionej”, która jest stanem pośrednim między ochroną ogólną a ochroną specjalną (w związku z problemem stworzenia listy dóbr kultury objętych specjalną kontrolą); podkreślono, że dobro kultury może zostać objęte ochroną wzmocnioną, jeśli spełnia kryterium zabytku i nie jest wykorzystywane do celów wojskowych; postulowano stworzenie Listy dóbr kulturalnych pod ochroną wzmocnioną.

Konwencja dotycząca środków zmierzających do zakazu i zapobiegania nielegalnemu przywozowi, wywozowi i przenoszeniu własności dóbr kultury (UNESCO, Paryż 1970 r.; Dz.U. z 1974 r., Nr 20, poz. 106)

- konwencja ratyfikowana przez Polskę w 1974 roku;
- ochrona dóbr dziedzictwa kulturowego (zwłaszcza ruchomych) przed nielegalnym obrotem, kradzieżą lub bezpowrotną utratą w wyniku np. nielegalnych wykopalisk; sprecyzowanie zasad w obrocie dobrami kultury i możliwościami ich przemieszczania między państwami, (główne kryterium teza o przypisaniu dóbr kultury do terenu, z jakiego pochodzą);
- zdefiniowanie dóbr kultury jako tych, które ze względów religijnych lub świeckich uznawane są przez państwo za posiadające znaczenie dla archeologii, prehistorii, literatury, sztuki lub nauki, w tym m.in. elementy pochodzące z rozebranych zabytków artystycznych lub historycznych, czy stanowisk archeologicznych; antyki liczące ponad 100 lat, materiały etnologiczne, dobra przedstawiające wartość artystyczną (obrazy, rzeźby, rzemiosło artystyczne itp.), rękopisy czy archiwa;
- lista dóbr kultury objętych ochroną powinna być prowadzona na bieżąco i pokrywać się zasadniczo z rejestrem zabytków;
- zadanie zapobiegania nielegalnemu wywozowi spoczywa generalnie na państwowych służbach ochrony dziedzictwa kulturowego, w tym organach terytorialnych; osoby wywożące dzieła sztuki (dobra kultury) muszą posiadać stosowne zaświadczenie o zezwoleniu na ich wywóz.

Konwencja w sprawie ochrony światowego dziedzictwa kulturowego i naturalnego (UNESCO, Paryż 1972 r., Dz.U. z 1976 r., Nr 32, poz. 190)

- konwencja ratyfikowana przez Polskę w 1976 roku;
- przyjęcie konwencji miało na celu ochronę światowego dziedzictwa kulturowego i naturalnego;
- stworzenie otwartej listy światowego dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego; zabytki (rozumiane zarówno jako dzieła architektury, rzeźby, malarstwa, jak i zespoły budowli oraz miejsca zabytkowe) oraz elementy świata przyrodniczego, wpisane na listę światowego dziedzictwa, mają status obiektów chronionych prawem międzynarodowym i wszystkie strony ratyfikujące dokument są zobowiązane do przestrzegania jego zapisów;
- obiekty wpisane na listę Organizacji Narodów Zjednoczonych do spraw Oświaty, Nauki i Kultury (UNESCO – United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization) są unikatowe i spełniają jedno z kryteriów: są arcydziełami sztuki, stanowią wyjątkowy, niejednokrotnie unikatowy przykład dziedzictwa materialnego lub szczególny dla danego regionu;
- spośród 16 obiektów z terenu Polski wpisanych na listę UNESCO, jeden znajduje się na terenie województwa lubuskiego, tj. Park Mużakowski;
- szczególną formę ochrony zabytków stanowi „Lista obiektów zagrożonych”, zarówno z powodu klęsk żywiołowych, jak i konfliktów zbrojnych;
- lista obiektów objętych ochroną UNESCO jest otwarta i można czynić starania o wpisanie zabytku na tę listę, pod warunkiem spełnienia wymienionych kryteriów.

Konwencja w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego (UNESCO, 2003 r.; Dz.U. z 2011 r., Nr 172, poz. 1018)

- konwencja przyjęta w 2003 roku, ratyfikowana przez Polskę w 2011 roku;
- fundament prawny w obszarze ochrony kulturowego dziedzictwa niematerialnego, na którego podstawie należy budować system jego ochrony;
- główne cele konwencji to ochrona niematerialnego dziedzictwa kulturowego, zapewnianie poszanowania niematerialnego dziedzictwa wspólnot, grup i jednostek, wzrost na poziomie

lokalnym, krajowym i międzynarodowym świadomości znaczenia niematerialnego dziedzictwa kulturowego oraz zapewnienie, aby dziedzictwo to było doceniane i stało się przedmiotem międzynarodowej współpracy;

- w konwencji wskazano przejawy „niematerialnego dziedzictwa kulturowego”, tj. tradycje i przekazy ustne (w tym język), sztuki widowiskowe; zwyczaje, rytuały i obrzędy świąteczne; wiedzę i praktyki dotyczące przyrody i wszechświata oraz umiejętności związane z rzemiosłem tradycyjnym;
- ochrona niematerialnego dziedzictwa kulturowego w myśl dokumentu rozumiana jest jako przekazanie środków na badania nad niematerialnym dziedzictwem kulturowym, prowadzenie odpowiedniej polityki wskazującej miejsca dziedzictwa niematerialnego w społeczeństwie oraz uwzględnienie jego problematyki w ogólnych strategiach planowania, a w pierwszym rządzie stworzenie listy kulturowego dziedzictwa niematerialnego, wymagającego pilnej ochrony;
- w wypadku niematerialnego dziedzictwa kulturowego kluczową rolę, pozwalającą na jego przetrwanie, jest transmisja pokoleniowa.

Konwencja w sprawie ochrony i promowania różnorodności form wyrazu kulturowego (UNESCO, Paryż 2005 r.; Dz.U. z 2007 r., Nr 215, poz. 1585)

- konwencja ratyfikowana przez Polskę w 2007 roku;
- ochrona i promowanie różnorodności form wyrazu międzykulturowego;
- wprowadzenie pojęć związanych z różnorodnością kulturową,
- postulat wprowadzenia narzędzi ustawodawczych gwarantujących poszanowanie równości kulturowej i prowadzenie takiej polityki kulturowej.

Konwencje i dokumenty dotyczące ochrony i konserwacji zabytków

Karta ateńska

- dokument uchwalony na konferencji dotyczącej zasad postępowania konserwatorskiego w wypadku budowli zabytkowych (Ateny, 1931 rok);
- zasady postępowania konserwatorskiego miały w założeniu obowiązywać obligatoryjnie we wszystkich krajach-sygnatariuszach Karty;
- ochrona autentyczności substancji zabytkowej, postulat zaniechania rekonstrukcji czy restytucji, a pozostanie przy zabiegach restauracji i anastylozy; podkreślenie konieczności zaznaczenia nawarstwień stylowych i wszelkich ingerencji w tkankę zabytku, a przede wszystkim rzetelnych badań naukowych i konserwatorskich; postulat wprowadzenia w zabytku takich funkcji, które pozwalałyby na ciągłość jego istnienia i byłyby w zgodzie z jego wartościami historycznymi lub artystycznymi;
- ochronie powinno podlegać także otoczenie zabytków;
- w razie interwencji konserwatorskiej i stosowania nowych technik, zabiegi te powinny być w miarę możliwości nieinwazyjne dla tkanki zabytkowej obiektu.

Karta wenecka

- Międzynarodowa karta konserwacji i restauracji zabytków i miejsc zabytkowych, przyjęta przez II Międzynarodowy Kongres Architektów i Techników Zabytków w Wenecji w 1964 roku;
- zdefiniowanie i sprecyzowanie zasad konserwacji i restauracji zabytków oraz prowadzenia

badzeń konserwatorskich w trosce o ochronę i zachowanie substancji zabytkowej budowli i jej otoczenia;

- do dzisiaj założenia Karty weneckiej stanowią podstawę wszystkich prac konserwatorskich prowadzonych w obiektach zabytkowych (mających wartość historyczną); rozszerzono ochronę zabytków na grupy i zespoły budowli, podkreślając jednocześnie konieczność ochrony ich otoczenia;
- przy zabiegach konserwatorskich nakazywano nawiązanie do materiału, z którego wzniesiony został zabytek, zabroniono zmiany dyspozycji wnętrza budowli i wystroju oraz przenoszenia czy usuwania jakichkolwiek fragmentów zabytku, z wyłączeniem sytuacji, gdy wymaga tego jego ratowanie;

Karta florencka

- zatwierdzona przez Międzynarodową Radę Ochrony Zabytków i Miejsc Historycznych (ICOMOS) 15 grudnia 1981 roku;
- uzupełnienie Karty weneckiej w zakresie ochrony ogrodów historycznych;
- dokument zawiera definicję ogrodu historycznego;
- określa zasady ochrony prawnej i administracyjnej ogrodów historycznych;
- określa sposoby ochrony, utrzymania, konserwacji, restauracji oraz restytucji;

Konwencja o ochronie dziedzictwa architektonicznego Europy (Rada Europy, Grenada 1985 r.; Dz.U. z 2012 r., poz. 210)

- konwencja ratyfikowana przez Polskę w 2012 roku;
- ochrona dziedzictwa architektonicznego Europy, jako największego bogactwa należącego do dóbr kulturalnych, potwierdzającego tożsamość Europejczyków;
- w konwencji dziedzictwo architektoniczne rozumiane jest, jako budowle i zespoły obiektów oraz ich otoczenie, mające szczególną wartość historyczną, archeologiczną, artystyczną, naukową, społeczną lub techniczną;
- zobowiązanie do stworzenia programów opieki nad zabytkami architektonicznymi, które mają odzwierciedlać stan obiektów oraz zapewnić dokumentację do opieki nad nimi;
- konieczność wprowadzenia przepisów prawnych stanowiących odzwierciedlenie jej postanowień w zakresie ochrony dziedzictwa architektonicznego;
- podkreślenie konieczności wykorzystania zabytków dla współczesności oraz ich adaptacji do współczesnych funkcji (rewitalizacja);
- wskazanie potrzeby wykazania jedności dziedzictwa kulturowego oraz związków między architekturą, sztuką i tradycją w skali europejskiej, krajowej i regionalnej.

Konwencje i dokumenty dotyczące ochrony stanowisk archeologicznych

Karta lozańska

- Międzynarodowa karta ochrony i zarządzania dziedzictwem archeologicznym, przyjęta przez ICOMOS w 1990 roku na konferencji w Lozannie;
- dokument zawiera definicję dziedzictwa archeologicznego i metody jego badania, postulat prowadzenia polityki zintegrowanej ochrony dziedzictwa archeologicznego,
- nakłada na poszczególne kraje obowiązek wprowadzania prawodawstwa w celu ochrony dziedzictwa archeologicznego, zwłaszcza ochrony przed działaniami inwestycyjnymi oraz obowiązek badań archeologicznych poprzedzających działania inwestycyjne, a także właściwego utrzymania i konserwacji stanowisk archeologicznych.

Europejska konwencja o ochronie dziedzictwa archeologicznego – konwencja maltańska (Rada Europy, 1992 r.; Dz.U. z 1996 r., Nr 120, poz. 564)

- konwencja maltańska została przyjęta w 1992 roku w Valletcie i ratyfikowana przez Polskę w 1996 roku;
- w dokumencie zdefiniowano pojęcie dziedzictwa archeologicznego – dobro kulturalne Europejczyków stanowiące o tożsamości i będące podstawą badań historycznych i naukowych Europy;
- wprowadzenie postulatu, aby żadna inwestycja nie niszczyła stanowisk archeologicznych bez przeprowadzenia wcześniejszych wykopalisk ratowniczych – w praktyce oznacza to uwzględnienie stanowisk archeologicznych w strategiach inwestycyjnych.

Europejska konwencja krajobrazowa (Rada Europy; Dz.U. z 2006 r., Nr 14, poz. 98)

- konwencja przyjęta w 2000 roku we Florencji i ratyfikowana przez Polskę w 2004 roku;
- w konwencji wprowadzono definicję krajobrazu, a jako cel wskazano jego ochronę przez zachowanie i utrzymanie charakterystycznych cech krajobrazu oraz gospodarowanie nim, by zapewnić harmonię zmian wprowadzanych przez człowieka;
- zadaniem dla społeczności lokalnych jest działanie na rzecz zintegrowania krajobrazu w ramach przygotowywanych strategii planowania regionalnego;
- konwencja ma na celu zachęcić środowiska pozarządowe do włączenia się w prace nad ochroną i kształtowaniem krajobrazu oraz do promocji postaw społecznych w tym zakresie;
- czynnikiem motywującym organizacje i samorządy na rzecz krajobrazu oraz środowiska naturalnego jest nagroda krajobrazowa Rady Europy.

Karta ochrony dziedzictwa cyfrowego (UNESCO, 2003 r.)

- przyjęta w związku z zagrożeniem, jakie dla światowego dziedzictwa cyfrowego stanowi wyzwanie długoterminowej archiwizacji;
- Karta w Polsce nie została jeszcze ratyfikowana;
- ochrona materiału według wyboru w poszczególnych krajach, niemniej jednak muszą one spełniać najważniejsze kryteria, jakimi są ich istota oraz trwała wartość kulturowa, naukowa, dokumentalna lub inna;
- za koordynację ochrony dziedzictwa cyfrowego oraz udostępnienie niezbędnych do tego zasobów odpowiadać ma wyznaczona instytucja w państwach członkowskich;

- w dokumencie podkreślono, że w celu skutecznej ochrony dziedzictwa cyfrowego konieczna jest współpraca na szczeblu krajowym i międzynarodowym.

1.2.2. Wewnętrzne uwarunkowania prawne ochrony dziedzictwa kulturowego

Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami

- sformułowano definicję zabytków – nieruchomości lub ruchomości, ich zespoły lub części, stanowiące świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową;
- wyróżnia się trzy typy zabytków: nieruchome, ruchome i archeologiczne;
- elementy dziedzictwa kulturowego podlegające ochronie: historyczne układy urbanistyczne lub ruralistyczne, historyczne zespoły budowlane, krajobraz kulturowy, otoczenie zabytku;
- ochrona zabytków to aktywność administracji publicznej, która ma na celu stworzenie sprzyjających okoliczności prawnych, finansowych i organizacyjnych, służących zagospodarowaniu oraz utrzymaniu zabytków we właściwym stanie, zapobieganie zagrożeniom, niszczeniu, niewłaściwemu użytkowaniu, uszczupleniu zasobów zabytków, a także kontroli stanu zachowania i przeznaczenia zabytków oraz uwzględnianie tych zadań w kształtowaniu polityki planistycznej i środowiskowej;
- ustawa obejmuje działania właścicieli zabytków, które tworzą warunki dla naukowego badania zabytków, prowadzenia przy nich prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych, zabezpieczenia i utrzymania ich samych oraz ich otoczenia w jak najlepszym stanie oraz popularyzowania i upowszechniania wiedzy o nich;
- określenie problematyki związanej z ochroną i zarządzaniem dziedzictwem kulturowym, w szczególności:
  - zagadnienia tworzenia krajowego programu ochrony i opieki nad zabytkami, organizację organów ochrony zabytków (zadania i kompetencje w zakresie ochrony zabytków wykonuje Generalny Konserwator Zabytków w imieniu ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego oraz wojewódzcy konserwatorzy zabytków działający w imieniu wojewody);
  - zakres i formy ochrony zabytków (wpis do rejestru zabytków, uznanie za pomnik historii, utworzenie parku kulturowego oraz ustalenie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego);
  - zasady finansowania prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków;
- zapisy ustawy są komplementarne do zapisów ustaw o samorządzie terytorialnym (o planowaniu przestrzennym i o ochronie przyrody);
- dookreślenie zakresu zadań dotyczących ochrony zabytków i opieki nad zabytkami administracji samorządu gminnego i powiatowego;
- art. 87 zobowiązuje zarządy województw, powiatów i gmin do sporządzania programów opieki nad zabytkami; zapis ten ma na celu włączenie „problemów ochrony zabytków do systemu zadań strategicznych, wynikających z koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju”, uwzględnienie „uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej” oraz „zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenia do poprawy stanu ich

zachowania”;

- wyeksponowanie „poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego”;
- podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych, i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami;
- określenie „warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków”;
- podejmowanie „przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc związanych z opieką nad zabytkami”;
- ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami miała wpływ na kształt przepisów regulujących działanie jednostek samorządu terytorialnego wszystkich szczebli;
  - ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (t.j.: Dz.U. z 2016 r., poz. 446) – uzupełnienie listy zadań własnych samorządu gminy o zadania z zakresu kultury oraz ochrony zabytków i opieki nad zabytkami,
  - analogicznie uzupełniono ustawę z dnia 5 czerwca 1998 r. o samorządzie powiatowym (t.j.: Dz.U. z 2015 r., poz. 1445).

Ustawa z dnia 5 czerwca 1998 r. o samorządzie województwa (t.j. Dz.U. z 2016 r., poz. 486)

- art. 14 § 1, pkt. 3 – wśród zadań o charakterze wojewódzkim wymienia się ochronę dóbr kultury;
- art. 11 § 1, pkt. 4 i 5 – uwzględnia konieczność celu, jakim jest zachowanie wartości środowiska kulturowego oraz kształtowanie i utrzymanie ładu przestrzennego;
- art. 11 § 2, pkt. 7 – wspieranie rozwoju kultury oraz ochrona i racjonalne wykorzystywanie dziedzictwa kulturowego jako elementy polityki rozwoju województwa.

Ustawa z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach (t.j. Dz.U. z 2012 r., poz. 987)

- określenie i sprecyzowanie roli instytucji muzealnych w ochronie materialnego i niematerialnego dziedzictwa kulturowego;
- zobowiązanie placówek muzealnych do ochrony dziedzictwa, upowszechniania wiedzy na jego temat oraz umożliwiania korzystania ze zgromadzonych zbiorów;
- instytucje muzealne realizują zadania wymienione w ustawie poprzez gromadzenie zabytków, ich katalogowanie, opisywanie, właściwe przechowywanie, organizowanie wystaw, udostępnianie zbiorów, prowadzenie działalności wydawniczej.

Ustawa z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach (t.j. Dz.U. z 2012 r., poz. 642)

- zbiory biblioteczne i biblioteki zostały określone jako dobro narodowe służące zachowaniu dziedzictwa narodowego;
- działalność konserwatorska jako jedno z zadań Biblioteki Narodowej;
- narodowy zasób biblioteczny – w jego skład wchodzi zbiory bibliotek, posiadające wyjątkową wartość i znaczenie dla dziedzictwa narodowego.

Ustawa z dnia 7 lipca 1994 r. Prawo budowlane (t.j. Dz.U. z 2016 r., poz. 290)

- sprecyzowanie zasad prowadzenia robót budowlanych, a także wymagań, jakim podlegają takie działania w odniesieniu do budowli zabytkowych oraz obiektów i obszarów wpisanych do rejestru, ale ujętych w ewidencji zabytków (art. 39);

- wskazane zostały sytuacje, w których prace przy zabytkach muszą być uzgodnione przez wojewódzkiego konserwatora zabytków.

Ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (t.j.: Dz.U. z 2016 r., poz. 778 ze zm.)

- określenie celu, jakim jest kształtowanie ładu przestrzennego;
- ład przestrzenny, walory architektoniczne i krajobrazowe, wymagania ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków – konieczność uwzględniania tych czynników przy planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym;
- opracowanie studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego jest obowiązkiem samorządu (dokument nie ma charakteru prawa miejscowego);
- charakter prawa miejscowego posiada miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego; jego opracowanie jest fakultatywne; jest to jedyny dokument, który w odniesieniu do całego obszaru jednostki samorządu terytorialnego określa politykę przestrzenną i rozwój przestrzenno-gospodarczy oraz ewentualne miejsce i rolę obiektów zabytkowych i dziedzictwa kulturowego w tych procesach;
- ustawa zastrzega, że przy tworzeniu i aktualizacji planów zagospodarowania przestrzennego i strategii rozwoju kraju, na każdym poziomie samorządu uwzględnia się ochronę zabytków i opiekę nad zabytkami – plany zagospodarowania przestrzennego stanowią więc obecnie podstawowy element ochrony dziedzictwa kulturowego w gminach, powiatach i województwach;
- wojewódzcy konserwatorzy zabytków mają współtworzyć plany zagospodarowania przez formułowanie wniosków na temat dziedzictwa kulturowego na danym terenie i wskazanie sposobów jego ochrony;
- miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego uwzględniają zwłaszcza ochronę zabytków nieruchomości ujętych w gminnej ewidencji zabytków i parków kulturowych;
- w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego mogą być wyznaczane obiekty i obszary objęte ochroną konserwatorską.

Ustawa o ochronie przyrody z dnia 16 kwietnia 2004 r. (t.j. Dz.U. z 2015 r., poz. 1651)

- dokument zawiera katalog form ochrony prawnej krajobrazu – park narodowy, rezerwat, park krajobrazowy, obszar krajobrazu chronionego, obszar Natura 2000, pomniki przyrody, użytki ekologiczne, zespoły przyrodniczo-krajobrazowe;
- w zakresie ochrony zabytków, najważniejsze w ustawie są zapisy dotyczące:
  - parków narodowych (art. 8) – obszarów o szczególnych wartościach przyrodniczych i kulturowych,
  - parków kulturowych (art. 16) – obejmują obszar chroniony ze względu na wartości przyrodnicze, historyczne i kulturowe, a także walory krajobrazowe;
  - regulacje dotyczą również wartości przyrodniczych stanowiących otoczenie zabytków nieruchomości;
- ustawa precyzuje wymogi w zakresie uzyskiwania opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków w odniesieniu do wybranych wartości przyrodniczych.

1.2.3. Podział kompetencji i obowiązków w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami między administracją rządową i samorządową

- administracja rządowa i samorządowa wszystkich szczebli – realizacja zadań z zakresu ochrony zabytków:
  - administracja rządowa – organami ochrony zabytków jest minister właściwy do spraw kultury oraz wojewodowie; w imieniu ministra, będącego organem wyższego stopnia, zadania realizuje Generalny Konserwator Zabytków (kierujący Departamentem Ochrony Zabytków w Ministerstwie Kultury i Dziedzictwa Narodowego w Warszawie); współdziała przy tym z państwową instytucją kultury – Narodowym Instytutem Dziedzictwa;
  - minister właściwy do spraw kultury wnioskuje do prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej o uznanie zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru za pomnik historii, przedstawia Komitetowi Dziedzictwa Światowego wnioski o wpis pomnika historii na Listę dziedzictwa światowego, wydaje pozwolenie na stały wywóz zabytku za granicę, przyznaje (po zasięgnięciu opinii Generalnego Konserwatora Zabytków) osobom zasłużonym w sprawowaniu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami odznakę „Za opiekę nad zabytkami”, może przyznawać stypendia osobom prowadzącym tego typu działalność;
  - wojewódzcy konserwatorzy zabytków – wykonywanie zadań w zakresie ochrony zabytków w imieniu wojewodów oraz kierowanie urzędami ochrony zabytków (w ich strukturach mieści się 36 delegatur zlokalizowanych głównie w dawnych miastach wojewódzkich).

Kompetencje administracji rządowej w zakresie ochrony zabytków (organy ochrony zabytków)

1) Generalny Konserwator Zabytków w imieniu ministra właściwego ds. kultury

- opracowanie krajowego programu ochrony i opieki nad zabytkami;
- realizacja zadań z krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami;
- podejmowanie działań związanych ze wspieraniem rozwoju regionalnego i realizacją kontraktów wojewódzkich w sprawach opieki nad zabytkami;
- prowadzenie krajowej ewidencji zabytków i krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem;
- organizowanie i prowadzenie kontroli w zakresie przestrzegania przepisów dotyczących ochrony zabytków i opieki nad zabytkami;
- promowanie badań naukowych w zakresie konserwacji zabytków;
- organizowanie szkoleń dla służb konserwatorskich;
- organizowanie konkursów promujących opiekę nad zabytkami, w tym przyznawanie wyróżnień, nagród pieniężnych lub rzeczowych;
- sprawowanie nadzoru nad działalnością wojewódzkich konserwatorów zabytków;
- powoływanie przez Ministra Rady Ochrony Zabytków.

2) Wojewódzki Konserwator Zabytków

- sporządzanie w ramach przyznaných środków budżetowych planów finansowania ochrony zabytków i opieki nad zabytkami;
- przyznawanie dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru i dotacji na przeprowadzenie badań archeologicznych oraz wykonanie do nich dokumentacji;
- prowadzenie rejestru zabytków;
- wydawanie decyzji o wpisaniu do rejestru zabytków znajdujących się na terenie województwa;

- wydawanie decyzji o wpisaniu do rejestru zabytku ruchomego na wniosek właściciela,
  - uzgadnianie projektów i planów zagospodarowania przestrzennego województwa i miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego województwa oraz miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego;
  - nieodpłatnie udostępnianie na wniosek właściciela lub posiadacza dokumentacji tego zabytku;
  - formułowanie na wniosek właściciela w formie pisemnej zaleceń konserwatorskich;
  - uzgadnianie z właścicielem lub posiadaczem zabytku programu prac konserwatorskich przy zabytku nieruchomym i programu zagospodarowanie tego zabytku i jego otoczenia;
  - wydawanie na wniosek osoby fizycznej lub prawnej pozwolenia na prowadzenie prac budowlanych i konserwatorskich, prowadzenie badań i inne działania (art. 36);
  - prowadzenie nadzoru konserwatorskiego (art. 38 ustawy z 2003 r.);
  - ustalenie zakresu i rodzaju niezbędnych badań w celu ochrony zabytku badań archeologicznych;
  - współdziałanie ze społecznym opiekunem zabytków;
  - wydawanie pozwoleń na czasowy wywóz zabytku za granicę,
  - powoływanie członków wojewódzkiej Rady Ochrony Zabytków.
-
- gmina – podstawowa jednostka samorządu terytorialnego wykonująca zadania z zakresu ochrony zabytków;
    - samorząd powiatowy realizuje tylko te zadania, które nie mogą być wykonane na poziomie gminy; samorząd województwa ma zadania o charakterze regionalnym (wykorzystanie dziedzictwa kulturowego dla rozwoju procesów integracyjnych w regionie).

Kompetencje jednostek samorządu terytorialnego w zakresie ochrony zabytków

1) samorząd województwa

- opracowanie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego,
- opracowanie wojewódzkiego programu opieki nad zabytkami oraz sporządzenie sprawozdania z realizacji programu (co 2 lata),
- przyznawanie dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru,
- kształtowanie polityki rozwoju województwa uwzględniającej wspieranie rozwoju kultury i sprawowanie opieki nad dziedzictwem kulturowym oraz jego racjonalne wykorzystanie,
- przyznawanie stypendiów osobom zajmującym się opieką nad zabytkami;

2) samorząd powiatowy

- wykonywanie studiów i analiz z zakresu zagospodarowania przestrzennego,
- opracowanie powiatowego programu opieki nad zabytkami oraz sporządzanie sprawozdania z realizacji programu (co 2 lata),
- przyznawanie dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru,
- współdziałanie ze społecznym opiekunem zabytków,
- możliwość umieszczenie przez starostę znaku informacyjnego na zabytku nieruchomym (informacja, że zabytek podlega ochronie),
- przyznawanie stypendiów osobom zajmującym się opieką nad zabytkami;

3) samorząd gminny

- opracowywanie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego,
- opracowanie gminnego programu opieki nad zabytkami oraz sporządzenie sprawozdania z realizacji programu (co 2 lata),
- prowadzenie ewidencji zabytków,
- przyznawanie dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru,
- tworzenie parku kulturowego na podstawie uchwały (po zasięgnięciu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków),
- sporządzenie planu ochrony parku kulturowego przez wójta (prezydenta, burmistrza),
- przyznawanie stypendiów osobom zajmującym się opieką nad zabytkami.

1.2.4. Dokumenty programowe i strategiczne kraju i województwa lubuskiego

- krajowe i wojewódzkie dokumenty strategiczne
  - Krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami – jego założenia i postanowienia stanowią konsekwencję treści zawartych w dokumentach o charakterze ogólniejszym;
- dziedzictwo kulturowe postrzegane jest w strategiach głównie w kontekście wzmocnienia rozwoju kapitału ludzkiego – dążenie do kształtowania społeczeństwa opartego na wiedzy (cyfryzacja dóbr kultury i informacji o nich, ułatwienie dostępu do tego typu danych jak najszerszym grupom); powinno się to przyczynić do lepszego wykorzystania potencjału ekonomicznego dziedzictwa kulturowego – rozwój usług związanych z turystyką i rekreacją; szczególną uwagę zwraca się na rewitalizację i rozwój miejscowości uzdrowiskowych, w których walory kulturowe łączą się z innymi aspektami społecznymi (rekreacja, ochrona zdrowia).

Strategia rozwoju kraju 2020. Aktywne społeczeństwo, sprawne państwo, konkurencyjna gospodarka (dalej: SKR 2020)

- strategia średniookresowa;
- w związku z postulowanym upowszechnieniem wykorzystania technologii cyfrowych planowa poprawa dostępu do wiedzy o dziedzictwie kulturowym, co przyczyni się do wzrostu świadomości społecznej w tym zakresie;
- rozwój infrastruktury społecznej – rozwój i podnoszenie atrakcyjności miast.

Strategia rozwoju kapitału społecznego 2020

- jedna z dziewięciu tzw. strategii zintegrowanych, służących wdrożeniu SKR 2020;
- cel główny to wzmocnienie udziału kapitału społecznego w rozwoju społeczno-gospodarczym kraju, w ramach celu określono cztery cele szczegółowe: czwarty z celów to: „Rozwój i efektywne wykorzystanie potencjału kulturowego i kreatywnego”, a szczególnie priorytet: 4.1. Wzmocnienie roli kultury w budowaniu spójności społecznej”; z wytyczonymi czterema kierunkami działania: 4.1.1. Tworzenie warunków wzmocnienia tożsamości i uczestnictwa w kulturze na poziomie lokalnym, regionalnym i krajowym; 4.1.2. Ochrona dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego oraz krajobrazu; 4.1.3. Digitalizacja, cyfrowa rekonstrukcja i udostępnianie dóbr kultury.

- walory i potencjał dziedzictwa kulturowego postrzegany jest jako „kluczowy element potencjału kulturowego” – jedna z „szans rozwojowych dla całego społeczeństwa”;
- znaczenie aktywnej partycypacji społecznej w ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.

Krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami na lata 2013-2016

- wyznaczone zostały cele szczegółowe: wspieranie rozwiązań systemowych na rzecz ochrony zabytków w Polsce i wzmocnienie synergii działania organów ochrony zabytków oraz tworzenie warunków do aktywnego uczestnictwa w kulturze, edukacji na rzecz dziedzictwa kulturowego oraz jego promocji i reinterpretacji;
- zagadnienia horyzontalne sięgające poza poszczególne cele, a wskazujące zagadnienia priorytetowe w obszarze ochrony zabytków; trzy spośród tych zagadnień szczególnie dotyczą działań pozostających w gestii samorządów i obywateli:
- zwiększenie uspołecznienia ochrony zabytków i opieki nad zabytkami; budowanie przez organy ochrony zabytków partnerskich relacji z obywatelami, propagowanie postaw odpowiedzialności społecznej za zabytki (współpraca z mediami, wykorzystywanie mediów elektronicznych, konkursy);
- wdrożenie procesów kształtowania postawy krajobrazowej wśród organów ochrony zabytków;
- zwiększenie zaangażowania samorządów, ze szczególnym uwzględnieniem gmin, w ochronę i opiekę nad zabytkami oraz wzmocnienie zaangażowania społecznego na rzecz ochrony zabytków, w tym propagowanie parków kulturowych (ich stanowienie jest władczą kompetencją rad gmin) jako skutecznej formy ochrony zabytków;
- zwrócenie uwagi, że ustawa o ochronie zabytków z 2003 r. wprowadza rozróżnienie między ochroną zabytków rozumianą jako działania o charakterze administracyjnym a opieką nad zabytkami rozumianą, jako działania pozostające w gestii właściciela (art. 4 i 5);
- samorzady terytorialne są w posiadaniu około 21% zabytków i jako właściciele tych nieruchomości zobowiązane są do dbałości o pozostające w ich dyspozycji obiekty (art. 5 i art. 71 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami);
- upowszechnianie wiedzy na temat lokalnych zabytków i ich wartości za pośrednictwem Internetu; brak wiedzy i niedostateczna edukacja – największe zagrożenie dla dziedzictwa kulturowego, czego skutkiem jest „niedostateczne zaangażowanie społeczne w opiekę nad zabytkami”.

Krajowa strategia rozwoju regionalnego 2010-2020: Regiony, Miasta, Obszary wiejskie

- strategicznym celem polityki regionalnej jest „efektywne wykorzystywanie specyficznych regionalnych oraz terytorialnych potencjałów rozwojowych dla osiągnięcia celów rozwoju kraju – wzrostu zatrudnienia w horyzoncie długookresowym”; w tym celu zakłada się: planowanie i działanie w kategoriach terytorialnych (nie administracyjnych), horyzontalny charakter polityki regionalnej, rozpoznanie „endogenicznych” walorów regionów i kształtowanie polityki rozwoju w oparciu o nie, zgodność z europejską polityką spójności; w konsekwencji uzyskujemy „skoncentrowanie interwencji polityki regionalnej na wybranych obszarach tematycznych i przestrzennych” (tzw. OSI, czyli obszarach strategicznej interwencji);
- strategicznym wyzwaniem jest „wykorzystanie potencjału kulturowego i turystycznego dla rozwoju regionalnego”; podkreśla się, że kultura „stanowi jeden z ważniejszych czynników kreujących potencjał intelektualny regionów, budujących kapitał ludzki oraz spójność i integrację społeczną”, „przyciąga inwestorów i turystów”, „kreuje pozytywny

wizerunek miast i regionów” (co ma wpływ na rozwój gospodarczy); rozwój turystyki „powinien być traktowany jako element specjalizacji tych terytoriów” cechujących się „największymi walorami turystycznymi”;

- wykorzystanie doświadczeń z wdrażania programów operacyjnych współfinansowanych przez Unię Europejską wskazują, że największy wpływ rozwojowy mają inwestycje związane z najważniejszymi obiektami przyrody i kultury, mające znaczenie krajowe i regionalne, takie jak obiekty wpisane na Listę światowego dziedzictwa UNESCO czy parki narodowe,
- dla uruchamiania procesów rozwojowych konieczna jest wykorzystywanie obiektów przyrodniczych i kulturowych położonych w oddaleniu od ośrodków wojewódzkich (np. w postaci specjalnych priorytetów bądź kryteriów wyboru) – i rozszerzania dzięki temu możliwości wykorzystywania turystyki jako dźwigni rozwoju i restrukturyzacji w ośrodkach subregionalnych, lokalnych i na obszarach wiejskich”.

Strategia rozwoju województwa lubuskiego. Aktualizacja z horyzontem czasowym do 2020 r.

- przyjęta Uchwałą Nr XXXVII/260/2005 Sejmiku Województwa z dn. 19 grudnia 2005 roku,
- określenie kierunków rozwoju województwa, wskazanie obszarów szczególnej interwencji,
- diagnoza stanu regionu, wyzwania rozwojowe stojące przed regionem, aspiracje mieszkańców regionu,
- plan postępowania władz regionalnych w zakresie zarządzania województwem, inicjowania i rozwijania mechanizmów współpracy pomiędzy samorządem terytorialnym, biznesem oraz mieszkańcami regionu,
- nowe podejście do polityki rozwoju – koncentrowanie się na optymalnym wykorzystaniu potencjału rozwojowego województwa do budowania przewagi konkurencyjnej, przy jednoczesnym minimalizowaniu barier rozwojowych,
- główne priorytety rozwoju – zwiększenie konkurencyjności i innowacyjności gospodarki, poprawa dostępności komunikacyjnej i telekomunikacyjnej w układzie zewnętrznym oraz wewnętrznym, zapewnienie większej spójności społecznej i terytorialnej, wzmocnienie szeroko rozumianego zarządzania rozwojem.

Plan zagospodarowania przestrzennego województwa lubuskiego

- obowiązujący PZWL został uchwalony przez Sejmik Województwa Lubuskiego uchwałą Nr XXXVII/272/20002 w dniu 2 października 2002 r. (Dziennik Urzędowy Województwa Lubuskiego nr 105, poz. 1279 z dnia 18 listopada 2002 r.); w dniu 26 marca 2007 r. Sejmik Województwa podjął uchwałę Nr VI/59/07 w sprawie przystąpienia do sporządzenia Zmiany planu zagospodarowania przestrzennego Województwa Lubuskiego w systemie planowania przestrzennego poprzez zaktualizowanie i uzupełnienie jego zapisów,
- organy samorządu województwa sporządzają plan zagospodarowania przestrzennego województwa, prowadzą analizy, studia, opracowują koncepcje i programy, które odnoszą się do problemów zagospodarowania przestrzennego (zgodnie z art. 38 ustawy o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym, tj. Dz.U. z 2016 r., poz. 778 ze zm.),
- w Zmianie planu zagospodarowania przestrzennego Województwa uwzględniono ustalenia strategii rozwoju województwa oraz zakres wynikający z ustawy o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (w szczególności art. 39 ust. 3), m.in. podstawowe elementy sieci osadniczej województwa, powiązania komunikacyjne i infrastrukturalnych,

system obszarów chronionych, w tym obszary ochrony środowiska, przyrody i krajobrazu kulturowego, ochrony uzdrowisk oraz dziedzictwa kulturowego oraz zabytków,

- główny cel polityki przestrzennej zapisany w Planie to przywrócenie i utrwalenie ładu przestrzennego województwa lubuskiego,
- wnioski i postulaty w sferze kulturowej wniesione przez władze województw ościennych do prac nad Zmianami Planu zagospodarowania Województwa Lubuskiego – propozycja utworzenia parków Kulturowych Doliny Noteci oraz Cysterskich – Przemęckiego i Obrzańskiego, szlaków historyczno-kulturowych („Szlak cysterski”, „Drogi św. Jakuba”), propozycja włączenia na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO Pradoliny Noteci; w sferze osadniczej to propozycja utworzenia powiązań szlaków turystycznych o znaczeniu regionalnym i ponadregionalnym,
- podkreślenie wartości kulturowych województwa, wynikające z dużej ilości zabytkowych układów urbanistycznych, obiektów atrakcyjnych turystycznie (założenia obronne, budowle o różnych stylach architektonicznych, założenia będące spuścizną historyczną) oraz z funkcjonowaniem instytucji kultury,
- Cel strategiczny 1. Zapewnienie przestrzennej, gospodarczej i społecznej spójności regionu; Cele operacyjne – m.in. wspomaganie procesów rewitalizacji miast i obszarów wiejskich Cel strategiczny 4. Efektywne, prorozwojowe wykorzystanie zasobów środowiska przyrodniczego i kulturowego; Cele operacyjne to m.in. wykorzystywanie walorów dziedzictwa kulturowego dla rozwoju turystyki, podejmowanie przedsięwzięć kulturalnych tworzących atrakcyjny wizerunek województwa lubuskiego,
- w Zmianie PZPWL uwzględnia się ustalenia Strategii rozwoju województwa lubuskiego (szczególnie w zakresie określania celów strategicznych i operacyjnych, ustalania wynikowych kierunków zagospodarowania przestrzennego) zabezpieczenie przestrzennych możliwości realizacji założeń m.in. zasady zrównoważonego rozwoju poprzez ochronę i wykorzystanie walorów środowiska kulturowego oraz tradycji historycznej regionu,
- kwestia rewaloryzacji i rewitalizacji krajobrazu kulturowego województwa lubuskiego powinna splotać się z polityką proekologiczną, przestrzenną i architektoniczną,
- rekomendacje do „Koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju” w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków – należy dążyć do uwzględnienia w Krajowym Programie Opieki nad Zabytkami zabytkowych układów urbanistycznych wykazanych w planie województwa (w szczególności takich miast jak Bytom Odrzański, Drezenko, Gorzów - „Nowe Miasto”, Łagów, Międzyrzecz, Kozuchów, Ośno Lubuskie, Strzelce Krajeńskie, Świebodzin, Zielona Góra) oraz uwzględnienia szlaków turystycznych o znaczeniu krajowym i międzynarodowym, wyznaczonych w nawiązaniu do systemu przyrodniczego regionu i jego przestrzeni kulturowej,
- kierunki polityki przestrzennej w strefie kulturowej – województwo lubuskie dysponuje atrakcyjnymi zasobami historyczno-kulturowymi i przyrodniczymi, co w połączeniu z tranzytowym położeniem przyczynia się do rozwoju turystyki; rozbudzenie świadomości upowszechniania zachowań chroniących dziedzictwo kulturowe (zasoby kulturowe jako ważny czynnik rozwoju społeczno-gospodarczego); szerokie spectrum walorów kulturowych województwa, związanych z historią tych ziem, dziedzictwem i obyczajami ludności (region jako część zaplecza turystycznego i mieszkaniowego Berlina, Poznania, Wrocławia, Szczecina); wspieranie organizacji turystycznych w znakowaniu, wytyczaniu i rozbudowywaniu szlaków turystycznych.

Regionalny program operacyjny – Lubuskie 2020

- narzędzie, za pomocą, którego realizowana jest polityka spójności na obszarze województwa lubuskiego w perspektywie finansowej UE na lata 2014-2020,
- nadrzędny cel programu – długofalowy, inteligentny, zrównoważony rozwój oraz wzrost jakości życia mieszkańców województwa lubuskiego poprzez wykorzystanie i wzmocnienie potencjałów regionu i skoncentrowane niwelowanie barier rozwojowych,
- Oś Priorytetowa 4. – Środowisko i kultura – poprawa stanu środowiska kulturowego, ochrona dziedzictwa kulturowego,
- program jest współfinansowany z Europejskiego Funduszu rozwoju Regionalnego oraz Europejskiego Funduszu Społecznego.

Strategia rozwoju Polski Zachodniej „Polska Zachodnia 2020”

- strategia została przyjęta przez Rząd 30 kwietnia 2014 roku;
- dokument określa rozwój zachodnich województw Polski do 2020 – obejmuje województwa dolnośląskie, lubuskie, opolskie, wielkopolskie, zachodniopomorskie;
- osią współpracy, spinającą teren województw jest rzeka Odra wraz z dorzeczem;
- atuty makroregionu – korzystne położenie na szlakach międzynarodowych, walory kulturowe i przyrodnicze (atrakcyjność pod względem turystycznym i inwestycyjnym);
- celem strategii jest wykorzystanie współpracy regionalnej, mającej na celu poprawienie konkurencyjności i przeciwdziałanie marginalizacji niektórych mikroregionów obszaru ujętego w programie;
- cele szczegółowe: integracja przestrzenna i funkcjonalna makroregionu, budowa oferty gospodarczej makroregionu i wzmocnianie potencjału naukowo-badawczego makroregionu;
- założenia celów mają znaczenie dla działań ukierunkowanych na ochronę dziedzictwa kulturowego, rozwój Polski Zachodniej powinien opierać się m.in. na tworzeniu lepszych warunków do inwestowania, uprawiania turystyki, poprawie powiązań transportowych i inwestycjach w sieci energetyczne, wzmocnieniu ośrodków naukowo-badawczych, inicjowaniu współpracy między nimi, dopasowaniu kształcenia do wymogów rynku pracy;
- głównym źródłem finansowania strategii są środki unijne w krajowych i regionalnych programach operacyjnych.

1.2.5. Powiatowe i gminne programy opieki nad zabytkami w województwie lubuskim oraz akty prawa miejscowego

- programy opieki nad zabytkami (dalej: POZ) są przyjmowane przez samorzady gmin, powiatów i województwa, stanowić powinny podstawę kreowania spójnej polityki w zakresie ochrony zabytków na określonym terenie;
- ustawa z dnia 23 lipca z 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami nakłada na jednostki samorządów terytorialnych tworzenie POZ;
- liczba gmin, w których nie ma aktualnie gminnych programów opieki nad zabytkami, przedstawia się następująco: powiat gorzowski: 7; powiat krośnieński: 2; powiat międzyrzecki: 3; powiat nowosolski: 8; powiat ślubicki: 4; powiat strzelecko-drezdenecki: 4; powiat sulęciński: 5; powiat świebodziński: 5; powiat wschowski: 2; powiat zielonogórski: 7; powiat zagański: 6; powiat żarski: 7;

- liczba powiatów, w których nie uchwalono programów opieki nad zabytkami: 9;
- gminy i powiaty asygnują ze swoich budżetów środki na dotacje celowe; zasady udzielania i rozliczania dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków są zawarte w przyjętych przez rady dokumentach;
- w niektórych gminach tworzone są parki kulturowe (zachowanie przestrzeni o wyróżniającej się krajobrazowo wartości; na terenie parku nie muszą znajdować się nieruchomości zabytkowe).

2. Struktura organizacyjna ochrony i opieki nad zabytkami na terenie województwa lubuskiego

2.1. Lubuski Wojewódzki Konserwator Zabytków

właściwy dla województwa lubuskiego – Lubuski Wojewódzki Konserwator Zabytków działający w imieniu wojewody lubuskiego:

- sporządzanie w ramach przyznanych środków budżetowych planów finansowania ochrony zabytków i opieki nad zabytkami;
- przyznawanie dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru i dotacji na przeprowadzenie badań archeologicznych oraz wykonanie do nich dokumentacji;
- prowadzenie rejestru zabytków;
- wydawanie decyzji o wpisaniu do rejestru zabytków znajdujących się na terenie województwa;
- wydawanie decyzji o wpisaniu do rejestru zabytku ruchomego na wniosek właściciela,
- uzgadnianie projektów i planów zagospodarowania przestrzennego województwa i miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego województwa oraz miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego;
- nieodpłatnie udostępnianie na wniosek właściciela lub posiadacza dokumentacji tego zabytku;
- formułowanie na wniosek właściciela w formie pisemnej zaleceń konserwatorskich;
- uzgadnianie z właścicielem lub posiadaczem zabytku programu prac konserwatorskich przy zabytku nieruchomym i programu zagospodarowanie tego zabytku i jego otoczenia;
- wydawanie na wniosek osoby fizycznej lub prawnej pozwolenia na prowadzenie prac budowlanych i konserwatorskich, prowadzenie badań i inne działania (art. 36);
- prowadzenie nadzoru konserwatorskiego (art. 38 ustawy z 2003 r.);
- ustalenie zakresu i rodzaju niezbędnych badań w celu ochrony zabytku badań archeologicznych;
- współdziałanie ze społecznym opiekunem zabytków;
- wydawanie pozwoleń na czasowy wywóz zabytku za granicę,
- powoływanie członków wojewódzkiej Rady Ochrony Zabytków.

2.1.1. Samorządowi konserwatorzy zabytków

Samorządowi Konserwatorzy Zabytków działają w oparciu o art. 96 ust. 2 ustawy o ochronie

zabytków i opiece nad zabytkami oraz na podstawie porozumienia zawartego między wojewodą a wójtem, burmistrzem lub prezydentem miasta. Aktualnie na terenie województwa zawartych jest pięć tego typu porozumień:

- Miasto Gorzów Wielkopolski / Miejski Konserwator Zabytków (11.01.2016)
- Miasto Zielona Góra / Miejski Konserwator Zabytków (15.11.2007)
- Gmina Żary / Miejski Konserwator Zabytków (24.11.2008)
- Miasto Żagań / Miejski Konserwator Zabytków (24.05.2010)
- Powiat Nowosolski / Powiatowy Konserwator Zabytków (2.07.2012)

Zakres kompetencji samorządowych konserwatorów zabytków, działających na podstawie porozumień, o których mowa w art. 96 ust. 2 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami:

Miasto Gorzów Wielkopolski / Miejski Konserwator Zabytków

a) zakres przekazanych kompetencji (najważniejsze zadania):

- wydawanie zaleceń konserwatorskich, wydawanie zezwoleń na prowadzenie prac przy zabytkach nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków;
- prowadzenie nadzoru konserwatorskiego, stosowanie przepisów karnych;
- uzgadnianie pozwoleń na budowę lub rozbiórkę dla obiektów i obszarów ujętych w ewidencji gminnej, uzgadnianie decyzji nakazujących rozbiórkę obiektu i uporządkowanie terenu;
- wydawanie decyzji o ustaleniu warunków zabudowy oraz lokalizacji inwestycji celu publicznego;
- wydawanie zezwoleń na usunięcie drzew lub krzewów z nieruchomości wpisanej do rejestru zabytków;

b) najważniejsze wyłączenia:

- badania archeologiczne i poszukiwania ukrytych lub porzuconych zabytków ruchomych;
- planowanie przestrzenne;
- zabytki ruchome.

Miasto Zielona Góra / Miejski Konserwator Zabytków

a) zakres przekazanych kompetencji (najważniejsze zadania):

- wydawanie zaleceń konserwatorskich, wydawanie zezwoleń na prowadzenie prac przy zabytkach nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków; prowadzenie nadzoru konserwatorskiego, stosowanie przepisów karnych;
- uzgadnianie pozwoleń na budowę lub rozbiórkę dla obiektów i obszarów ujętych w ewidencji gminnej, uzgadnianie decyzji nakazujących rozbiórkę obiektu i uporządkowanie terenu;
- wydawanie decyzji o ustaleniu warunków zabudowy oraz lokalizacji inwestycji celu publicznego;
- wydawanie zezwoleń na usunięcie drzew lub krzewów z nieruchomości wpisanej do rejestru zabytków, pobieranie opłat z tego tytułu, odraczanie opłat i przesunięcie terminu płatności;

b) najważniejsze wyłączenia:

- inwestycje własne miasta,
- badania archeologiczne i poszukiwania ukrytych lub porzuconych zabytków ruchomych;
- planowanie przestrzenne;
- zabytki ruchome.

Gmina Żary / Miejski Konserwator Zabytków

a) zakres przekazanych kompetencji (najważniejsze zadania):

- wydawanie zaleceń konserwatorskich, wydawanie zezwoleń na prowadzenie prac przy zabytkach nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków; prowadzenie nadzoru konserwatorskiego, stosowanie przepisów karnych;
- uzgadnianie pozwoleń na budowę lub rozbiórkę dla obiektów i obszarów ujętych w ewidencji gminnej, uzgadnianie decyzji nakazujących rozbiórkę obiektu i uporządkowanie terenu;
- wydawanie decyzji o ustaleniu warunków zabudowy oraz lokalizacji inwestycji celu publicznego;
- wydawanie zezwoleń na usunięcie drzew lub krzewów z nieruchomości wpisanej do rejestru zabytków, pobieranie opłat z tego tytułu, odraczanie opłat i przesunięcie terminu płatności;

b) najważniejsze wyłączenia:

- inwestycje własne gminy;
- badania archeologiczne i poszukiwania ukrytych lub porzuconych zabytków ruchomych;
- planowanie przestrzenne;
- zabytki ruchome.

Miasto Żagań / Miejski Konserwator Zabytków

a) zakres przekazanych kompetencji (najważniejsze zadania):

- wydawanie zaleceń konserwatorskich, wydawanie zezwoleń na prowadzenie prac przy zabytkach nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków;
- prowadzenie nadzoru konserwatorskiego, stosowanie przepisów karnych;
- uzgadnianie pozwoleń na budowę lub rozbiórkę dla obiektów i obszarów ujętych w ewidencji gminnej, uzgadnianie decyzji nakazujących rozbiórkę obiektu i uporządkowanie terenu;
- wydawanie decyzji o ustaleniu warunków zabudowy oraz lokalizacji inwestycji celu publicznego;
- wydawanie zezwoleń na usunięcie drzew lub krzewów z nieruchomości wpisanej do rejestru zabytków, pobieranie opłat z tego tytułu, odraczanie opłat i przesunięcie terminu płatności;

b) najważniejsze wyłączenia:

- inwestycje własne miasta, działania dotyczące mienia komunalnego;
- zabytki nieruchome wpisane do rejestru – zgodnie z wykazem załączonym do porozumienia;
- badania archeologiczne i poszukiwania ukrytych lub porzuconych zabytków ruchomych;
- planowanie przestrzenne;
- zabytki ruchome;

Powiat Nowosolski / Powiatowy Konserwator Zabytków

a) zakres przekazanych kompetencji (najważniejsze zadania):

- wydawanie zaleceń konserwatorskich, wydawanie zezwoleń na prowadzenie prac przy zabytkach nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków;
- prowadzenie nadzoru konserwatorskiego, stosowanie przepisów karnych;
- uzgadnianie pozwoleń na budowę lub rozbiórkę dla obiektów i obszarów ujętych w ewidencji gminnej, uzgadnianie decyzji nakazujących rozbiórkę obiektu i uporządkowanie terenu;
- wydawanie decyzji o ustaleniu warunków zabudowy oraz lokalizacji inwestycji celu publicznego;

- wydawanie zezwoleń na usunięcie drzew lub krzewów z nieruchomości wpisanej do rejestru zabytków, pobieranie opłat z tego tytułu, odraczanie opłat i przesunięcie terminu płatności;
- b) najważniejsze wyłączenia:
- inwestycje własne miasta, działania dotyczące mienia komunalnego;
  - zabytki nieruchome wpisane do rejestru – zgodnie z wykazem załączonym do porozumienia;
  - badania archeologiczne i poszukiwania ukrytych lub porzuconych zabytków ruchomych;
  - planowanie przestrzenne;
  - zabytki ruchome;

2.2. Instytucje wyspecjalizowane w opiece nad zabytkami i instytucje kultury

2.2.1. Muzea

Muzea są instytucjami wyspecjalizowanymi w opiece nad zabytkami. Niektóre z nich, takie jak w muzea skansenowskie – służą także opiece budowli lub stanowisk archeologicznych jako rezerwy archeologiczne. Zadaniem muzeów jest gromadzenie, eksponowanie, przechowywanie, zabezpieczanie i konserwacja zabytków oraz ich badanie i udostępnianie dla celów badawczych i dydaktycznych.

W porównaniu do innych województw, w lubuskim sieć muzeów jest bardzo skromna. Taką sytuację rekompensuje w pewnym stopniu różnorodność tematyczna zbiorów oraz cenne kolekcje przechowywane w niektórych instytucjach muzealnych. Istnieje 14 jednostek posiadających status prawny muzeum (ujętych w Państwowym Rejestrze Muzeów) oraz ponad 30 o charakterze muzealnym, znajdujących się w gestii lokalnych władz samorządowych, bądź związanych z różnego rodzaju instytucjami (domy kultury, szkoły), związkami wyznaniowymi, organizacjami czy osobami prawnymi. Placówki te noszą różne nazwy – muzeum, skansen, izba regionalna, izba muzealna, izba pamięci, gabinet, itp. Wartością zbiorów i aranżacją ekspozycji wyróżniają się m.in. Izba Regionalna w Kożuchowie, Izba Muzealna w Krośnie Odrzańskim, Muzeum Cysterskie w Paradyżu, Muzeum Ziemi Torzymskiej w Ośnie Lubuskim, Izba Historii w Szprotawie, Skansen Łużycki w Buczynie (gm. Trzebiel), Izba Regionalna w Witnicy, Muzeum Książki Środkowego Nadodrza w Zielonej Górze (przy Bibliotece Wojewódzkiej) i Gabinet Historii Miasta w Żarach.

Ranga placówek o prawnym statusie muzeum jest zróżnicowana. Obok jednostek wielodziałowych, są także muzea monograficzne lub monotematyczne, o znacznie skromniejszych zbiorach. Różnią się również także pod względem organizacyjnym.

Wojewódzkie władze samorządowe są organizatorami trzech najważniejszych muzeów na terenie województwa lubuskiego: w Gorzowie Wlkp., Zielonej Górze i Ochli. Organizatorem trzech innych – w Drzonowie, Międzyrzeczu i Świdnicy – są powiatowe władze samorządowe. Z pozostałych dziewięciu najważniejszych tego typu placówek, osiem finansowanych jest przez samorządy miast (Dobiegniew, Drezdenko, Kostrzyn nad Odrą, Nowa Sól, Pniewo, Świebodzin, Wschowa, Żagań), a dwie przez gminy wiejskie (Pszczew, Słońsk).

Muzeum Lubuskie im. Jana Dekerta w Gorzowie Wlkp.: cztery oddziały:

- zespół willowo-ogrodowy, ul. Warszawska 35 (sztuka dawna, rzemiosło artystyczne),
- Spichlerz, ul. Fabryczna 1-3 (dzieje miasta, sztuka współczesna),
- Gród Santocki (zabytki archeologiczne związane z grodem santockim),
- Muzeum Kultury i Techniki Wiejskiej w Bogdańcu (o charakterze skansenu),

- do ważniejszych kolekcji należy konwisarstwo, „W kręgu Arsenалу 55”, teka akwarel Henryka Rodakowskiego „Album Pałahickie”, zespół mebli biedermaierowskich;

Muzeum Ziemi Lubuskiej w Zielonej Górze, Al. Niepodległości 15

- dział historyczny, sztuki dawnej (znaczna kolekcja ikon, cenny zbiór rzeźby gotyckiej), sztuki współczesnej (kilkaset obrazów i grafik artystów polskich), winiarski (jedyne tego rodzaju w Polsce), muzeum miasta Zielona Góra, muzeum tortur;

Muzeum Etnograficzne w Zielonej Górze, z/s w Ochli, ul. Muzealna 5

- skansen budownictwa ludowego – kilkadziesiąt obiektów przeniesionych z historycznych enklaw województwa – Wielkopolski, Łużyc, Brandenburgii,
- skansen sztuki ludowej, tradycyjnej (autochtonicznej z regionu babimojskiego) oraz przywiezionej przez ludność napływową z różnych stron przedwojennej Polski, sztuki współczesnej;
- najcenniejsze budowle skansenu – chata z Potrzebowa (pow. Wschowa) z 1675 roku, dom winiarski z Budachowa z XVIII wieku (pow. Krosno Odrzańskie) i dom podcieniowy z Lisowa z przełomu XVIII i XIX wieku (pow. Słubice);

Muzeum Ziemi Międzyrzeckiej im. Alfa Kowalskiego w Międzyrzeczu, ul. Podzamcze 2

- pięć działów: sztuki, historyczny, archeologiczny, kultury ludowej, numizmatyczny,
- wszystkie działy wiążą się z dziejami i kulturą zachodniego pogranicza Rzeczypospolitej,
- szczególnie cenna kolekcja – największy w kraju zespół portretów trumiennych oraz związanych z nimi tablic inskrypcyjnych i herbowych; cenne zbiory etnograficzne,
- zespół muzealny – XIV-wieczny zamek wzniesiony na grodzisku z czasów Bolesława Chrobrego, park krajobrazowy;

Muzeum Wojskowe w Drzonowie, Drzonów 54

- działy: historii dawnej wojskowości, historii wojskowości, historii lotnictwa wojskowego, historii fortyfikacji,
- ekspozycje gabinetowe i plener – sprzęt wojskowy, uzbrojenie, dokumenty, obrazy i przedmioty związane z wojskiem;

Muzeum Archeologiczne Środkowego Nadodrza w Świdnicy, ul. Długa 27

- zbiory pochodzą z własnych badań wykopaliskowych, m.in. na grodzisku w Krośnie Odrzańskim i grodzisku kultury łużyckiej w Wicinie (gm. Jasień), z licznych badań ratunkowych związanych z działalnością inwestycyjną;

Muzeum Woldenberczyków w Dobiegniewie, ul. Gorzowska 11

- monotematyczna placówka poświęcona pamięci polskich oficerów osadzonych w oflagu Woldenberg II C w latach 1940-1945;
- muzeum mieści się w jednym z baraków niemieckiej komendantury obozu,
- zbiory – (ponad 2 tys. eksponatów oraz liczne depozyty) oryginalne pamiątki z czasu niewoli podarowane przez Woldenberczyków lub ich rodziny;

Muzeum Twierdzy Kostrzyn nad Odrą, ul. Graniczna 1

- Bastion Filip (ekspozycja – dzieje miasta i garnizonu od początku istnienia twierdzy),

- Brama Berlińska (zabytki z terenu Starego Miasta i okolic Kostrzyna; punkt informacji turystycznej, sprzedaży pamiątek i wydawnictw), wystawa „Memento Küstrin – okruchy życia przedwojennego miasta”,
- Kostrzyńskie Pompeje – dawne Stare Miasto (zwiedzanie z przewodnikiem; prelekcje, imprezy plenerowe, firmowe itp.);

Muzeum Puszczy Drawskiej i Noteckiej w Dreżdenku, Pl. Wolności 11

- dwa działy: przyrodniczy (tematyka leśna, myśliwska, rolnicza, pszczelarska – narzędzia, sprzęt gospodarczy), historyczny (materiały związane z historią Dreżdenka);

Muzeum Miejskie w Nowej Soli, ul. Muzealna 20

- trzy działy: historyczny, artystyczny, przyrodniczy,
- aktywna działalność wydawnicza odnosząca się do dziejów miasta i powiatu;

Muzeum Regionalne w Pszczewie, Rynek 19

- muzeum mieści się w zabytkowym XVIII-wiecznym domu szewca;
- ekspozycja – warsztat szewski z różnymi narzędziami związanymi z tym zawodem;

Muzeum Martyrologii Sonnenberg w Słońsku, ul. 3 Lutego 54

- muzeum poświęcone ofiarom obozu koncentracyjnego KZ Sonnenburg (w latach 1933-1945 więźniami byli przedstawiciele europejskiej elity intelektualnej),
- zmodernizowana i nowoczesna placówka – działalność kulturalna i artystyczna, centrum edukacji;

Muzeum Regionalne w Świebodzinie, Pl. Jana Pawła II 1

- trzy działy: historii sztuki, historii regionalnej, historyczno-archeologiczny,
- cenne zbiory z zakresu malarstwa i rzemiosła artystycznego dotyczącego historii miasta i regionu, zbiory archeologiczne z własnych badań;

Muzeum Ziemi Wschowskiej, Pl. Zamkowy 3-5

- dział historyczny - zbiór materiałów z dziejów miasta i regionu,
- dział sztuki – lapidarium rzeźby nagrobnej na terenie dawnego cmentarza ewangelickiego;

Muzeum Obozów Jeńców Wojennych w Żaganiu

- rynek – budynek ratusza,
- ekspozycja martyrologiczna na terenie dawnego obozu,
- kolekcja materiałów dotyczących historii miasta i regionu,
- wieża kościoła poewangelickiego udostępniana turystom.

Inne placówki – muzea i izby muzealne:

- Muzeum Obozów Jenieckich w Żaganiu, ul. Lotników Alianckich 6, Żagań,
- MRU – Muzeum Fortyfikacji i Nietoperzy, Pniewo 1 (gm. Międzyrzecz),
- Muzeum Bociana Białego w Kłopotcie, Kłopot 24 (gm. Cybinka),
- Muzeum Ilustracji Książkowej, WiMBP im. C.K. Norwida, Al. Wojska Polskiego 9, Zielona Góra,

- Muzeum Lalek im. Ryszarda Jaworskiego, Al. Niepodległości 3/5, Zielona Góra,
- Muzeum Cysterskie przy Wyższym Seminarium Duchownym w Gościkowie-Paradyżu, Gościkowo 3 (gm. Świebodzin),
- Muzeum Kultury Dawnej, Dobrojewo (gm. Skwierzyna),
- Izba Historii w Szprotawie, ul. Niepodległości 15, Szprotawa,
- Izba Muzealna w Gubinie, ul. 3 Maja 3, Gubin,
- Izba Muzealna w Zamku Piastowskim w Krośnie Odrzańskim, ul. Szkolna 1, Krosno Odrzańskie,
- Izba Pamiątek Regionalnych w Babimoście, Pl. Powstańców Wielkopolskich 9, Babimost,
- Izba Pamięci przy Szkole Podstawowej – Skansen maszyn i urządzeń rolniczych w Podmoklach Małych, Podmokle Małe 30 (gm. Babimost),
- Izba Pamięci Drogownictwa w Skwierzynie, ul. Gorzowska 17a, Skwierzyna,
- Izba Regionalna w Kozuchowie „Brama Krośnieńska”, Kozuchowski Ośrodek Kultury i Sportu „Zamek”, ul. Klasztorna 14, Kozuchów,
- Izba Tradycji przy Szkole Podstawowej w Nowym Kramsku, ul. Szkolna 15 (gm. Babimost),
- Muzeum Łąki w Owczarach, Owczary 17 (gm. Słubice),
- Muzeum Instrumentów Muzycznych, Dwór Szyba, Nowe Miasteczko,
- Muzeum Ziemi Torzymskiej, Rynek 1, Ośno Lubuskie,
- Muzeum Ziemi Szprotawskiej im. Felixa Matuszkiewicza, ul. Świerczewskiego 10, Szprotawa,
- Leśny Skansen Pszczelarstwa w Jodłowie, Jodłów 17 (gm. Nowa Sól),
- Park Drogowskazów i Słupów Milowych Cywilizacji w Witnicy,
- Przykościelne Muzeum w Rokitnie, Rokitno 37 (gm. Przytoczna),
- Prywatne Muzeum Chwały Oręża Polskiego w Witnicy, ul. Sikorskiego 35,
- Regionalna Sala Pamięci im. Rodu Szczanieckich w Szcząncu, Szczaniec 75,
- Skansen Maszyn Rolniczych, Jemiołów (gm. Łagów),
- Skansen Łużycki w Buczynach, Buczyny 7 (gm. Trzebiel),
- Skansen Pszczelarski w Pszczewie, ul. Kasztanowa 9,
- Skansen Techniki Wiejskiej w Wielisławicach (gm. Strzelce Krajeńskie),
- Wystawa Pamiątek Regionalnych w Słońsku, Pl. Wolności 1.

2.2.2. Archiwa

Archiwa państwowe prowadzą działalność archiwalną w zakresie państwowego zasobu archiwalnego. W jej ramach gromadzą, ewidencjonują, przechowują, opracowują, zabezpieczają oraz udostępniają materiały archiwalne. Do innych tego typu instytucji na terenie województwa lubuskiego należy archiwum diecezjalne, posiadające zasoby dotyczące licznych lubuskich zabytków sakralnych.

Archiwum Państwowe w Gorzowie Wlkp., ul. Mościckiego 7

- właściwość miejscowa obejmuje miasto na prawach powiatu Gorzów Wlkp., gminy wchodzące w skład powiatów gorzowskiego, strzelecko-drezdeneckiego, międzyrzeckiego, sulęcińskiego (bez gminy Torzym) i słubickiego (bez gminy Cybinka)
- pierwsze archiwum państwowe w regionie – oddział archiwum poznańskiego (rozpoczęcie działalności w sierpniu 1950 roku),
- siedziba – nowoczesny obiekt oddany do użytku w 2013 roku,

- lekcje archiwalne dla wszystkich typów szkół;
- zbiory archiwalne online (szukajwarchiwach.pl), Archiwa Rodzinne,
- wydawnictwa – Nadwarciański-Rocznik Historyczno-Archiwalny;

Archiwum Państwowe w Zielonej Górze, Al. Wojska Polskiego 67

- właściwość miejscowa obejmuje miasto na prawach powiatu Zielona Góra, gminy wchodzące w skład powiatów krośnieńskiego, świebodzińskiego, zielonogórskiego, zagańskiego, żarskiego; miasto Nowa Sól, gminy Bytom Odrzański, Kolsko, Kozuchów, Nowa Sól, Nowe Miasteczko, Otyń, Siedlisko, Sława, Cybinka, Torzym; gminy Zbąszyń, Siedlec, Wolsztyn,
- rozpoczęcie działalności w 1953 roku;
- WAP w Zielonej Górze podporządkowano dwa Powiatowe Archiwa Państwowe w Gorzowie i Szprotawie, później również w Międzyrzeczu,
- od 2013 roku – siedziba archiwum w nowoczesnym gmachu,
- zbiory archiwalne online (szukajwarchiwach.pl), Archiwa Rodzinne, wystawy online, biblioteka, pracownia konserwacji i digitalizacji; wydawnictwa;

Archiwum Diecezjalne w Zielonej Górze, Pl. Powstańców Wielkopolskich 2A

- zasób obejmuje akta archiwów parafii katolickich i ewangelickich, wyciągi z ksiąg metrykalnych, akta archiwów (akta seminariów duchownych, dekanatów, kolekcje archiwum (przedmioty ujęte w rejestrze WKZ, kartografia, fotografia itp.),
- wydawnictwo – Rocznik Archiwum Diecezjalnego w Zielonej Górze;

2.2.3. Biblioteki

Wojewódzka i Miejska Biblioteka Publiczna im. C.K. Norwida w Zielonej Górze, Al. Wojska Polskiego 9

- Czytelnia Ogólna, Czytelnia Prasy, Mediateca „Góra Mediów”, Oddział dla Dzieci, Wypożyczalnia Główna, Biblioteka Obcojęzyczna, Dział Zbiorów Specjalnych, Oddział Obsługi Niepełnosprawnych, Muzeum Książki Środkowego Nadodrza (obecnie Muzeum Ilustracji Książkowej); 11 filii na terenie miasta,
- nadzór nad bibliotekami siedmiu powiatów południowej części województwa lubuskiego,
- zbiory liczące ponad 500 tys. jednostek (dane z końca 2012 roku),
- „Czwartki Lubuskie”, konkurs Wawrzyny Lubuskie (nagrody dla lubuskich autorów najlepszych książek literackich i naukowych o tematyce regionalnej); cykliczne spotkania „Zielonogórski Salon Poezji”, „Czytelnia Dramatu”,
- oficyna wydawnicza „Pro Libris” działająca od 1996 roku – publikacje lubuskich autorów (w większości literatura piękna), kwartalnik literacko-kulturalny „Pro Libris”, pismo branżowe „Bibliotekarz Lubuski”;

Wojewódzka i Miejska Biblioteka Publiczna im. Z. Herberta w Gorzowie Wlkp., ul. Sikorskiego 107

- siedziba: zabytkowa secesyjna willa z 1903 roku połączona z nowoczesnym gmachem,
- Dział Udostępniania Zbiorów, Dział Zbiorów Specjalnych, Dział Zbiorów Regionalnych; Ośrodek Kultury Francuskiej,

- biblioteka posiada 13 filii miejskich i filie dla dzieci, prowadzi nadzór nad bibliotekami pięciu powiatów w północnej części województwa lubuskiego,
- nadzór nad bibliotekami siedmiu powiatów południowej części województwa lubuskiego,
- wydawnictwa biblioteczne: Zeszyty Naukowe, „Pegaz Lubuski” oraz wydawnictwa o charakterze regionalnym;
- cykliczne spotkania „Nowa Marchia – prowincja zapomniana”,
- Dyskusyjne Kluby Książki; wystawy;

3.Zasoby dziedzictwa kulturowego województwa lubuskiego

3.1.Dzieje regionu i jego charakterystyka

Obszar województwa lubuskiego złożony jest z kilku różnorodnych krain geograficznych, charakteryzujących się złożoną oraz odrębnym dziejami. W jego skład wchodzi tereny związane w przeszłości z różnymi państwami. W szczególności jest to północna część Dolnego Śląska (powiat krośnieński, nowosolski, zielonogórski, świebodziński, żagański), wschodnia część Dolnych Łużyc (powiat żarski i rejon gubiński w powiecie krośnieńskim), historyczna Ziemia Lubuska (powiat słubicki i sulęciński), historyczna Nowa Marchia jako część Marchii Brandenburskiej (powiat gorzowski i strzelecko-drezdenecki), zachodnia część Wielkopolski (powiaty międzyszycki i wschowski, gminy Babimost i Kargowa w powiecie zielonogórskim, a także gmina Zbąszynek w powiecie świebodzińskim).

Zachodnia część powiatu świebodzińskiego związana była historycznie z Ziemią Lubuską i włączona została w XIII wieku do Marchii Brandenburskiej. Natomiast teren gminy Przewóz w powiecie żarskim i gminy Sława w powiecie wschowskim posiadają genezę śląską. W okresie wczesnego średniowiecza (X – połowa XIII wieku) cały obszar obecnego województwa lubuskiego znajdował się w granicach monarchii piastowskiej. Później należał do wielkopolskich i śląskich piastowskich księstw dzielnicowych. W pierwszej połowie XIII wieku zostały utracone tereny związane z Łużycami, Ziemią Lubuską i Pomorzem Zachodnim na rzecz Marchii Wschodniej i Marchii Brandenburskiej. Należące obecnie do województwa lubuskiego tereny Dolnego Śląska znalazły się w wydzielonym w połowie XIII wieku księstwie głogowskim, a od 1279 roku wchodziły w skład księstwa głogowsko-żagańskiego. W pierwszej połowie XIV wieku księstwo znajdowało się w zależności lennej od korony czeskiej. W 1482 roku Ziemia Krośnieńska z Krosnem Odrzańskim, Sulechowem i Lubuskiem znalazła się w granicach Marchii Brandenburskiej. Przy Śląsku pozostał jedynie okręg świebodziński, tworzący enklawę pomiędzy posiadłościami Wielkopolski i Marchii Brandenburskiej. W 1484 roku, po przegranej wojnie z królem czeskim Maciejem Korwinem, księstwo żagańskie stało się częścią posiadłości czeskich, zarządzaną przez namiestników. Byli wśród nich późniejsi królowie Polski: Jan Olbracht i Zygmunt Stary. W XVII wieku Śląsk wraz z Czechami znalazł się pod panowaniem Habsburgów. Po 1740 roku, w wyniku wojny, dawna dzielnicę śląską anektowana została do Królestwa Prus, a po drugim rozbiórce Rzeczypospolitej włączono do niego również ziemie wielkopolskie. W związku z tym w 1793 roku obszar obecnego województwa lubuskiego znalazł się w granicach jednego państwa – Królestwa Prus, a następnie stał się częścią Rzeszy Niemieckiej. W 1937 roku stworzono w ramach państwa niemieckiego dzielnicę Grenzmark Westpreussen, do której włączono ówczesny powiat strzelecki, skwierzyński i międzyszycki.

Po II wojnie światowej ziemie na wschód od Odry i Nysy Łużyckiej znalazły się w granicach państwa polskiego. Północna część omawianego obszaru weszła w skład województwa poznańskiego, a część południowa – województwa wrocławskiego. W Gorzowie Wielkopolskim, który był największym miastem na tym terenie, działała Delegatura Wojewody Poznańskiego. W 1950 roku powstało województwo zielonogórskie ze stolicą w Zielonej Górze w granicach zbliżonych z obecnym województwem lubuskim, z wyłączeniem powiatu głogowskiego i gminy Przemków (powiat szprotawski).

W wyniku reformy administracyjnej kraju z 1975 roku powstały dwa nowe województwa. Województwo gorzowskie, w którego skład weszły północne obszary regionu, a także dawne powiaty choszczeński i myśliborski, wydzielone z województwa szczecińskiego oraz Międzychód z województwa poznańskiego. Nowe województwo – zielonogórskie – powstało na obszarze południowej części regionu, sięgając po Świebodzin na północy, lecz już bez regionów głogowskiego i wschowskiego, z nowymi gminami: Wolsztyn, Siedlec i Zbąszyń, wyłączonych z województwa wielkopolskiego. Kolejna reforma administracyjna przeprowadzona w 1999 roku spowodowała powstanie województwa lubuskiego. W ramach nowo powstałego organizmu administracyjnego przywrócono stan sprzed reformy w 1975 roku. Wyłączono jednak z niego teren powiatu głogowskiego.

Różnorodna przeszłość historyczna oraz brak silnego ośrodka kulturotwórczego, poza epizodycznymi rolami Kostrzyna, Głogowa i Żagania jako stolicami księstw, spowodowało brak jednolitego oblicza dziedzictwa kulturowego na terenie województwa. Znaczące centra kulturowe, takie jak Wrocław, Poznań, Frankfurt nad Odrą, Berlin, a także Szczecin, były punktami odniesienia dla tego obszaru. W każdym z odmiennie ukształtowanych regionów, architektura, budownictwo, dzieła malarstwa, rzeźby oraz rzemiosła artystycznego, otrzymały indywidualne cechy. Przygraniczny charakter tych ziem spowodował odcisnięcie na zabytkach szczególnego piętna, związanego ze zjawiskiem przenikania się kultur.

3.2.Charakterystyka dziedzictwa kulturowego

3.2.1.Krajobraz kulturowy

Krajobraz kulturowy na terenie województwa lubuskiego ukształtowany został w realiach pogranicza, w wyniku przenikania się różnorodnych kultur. Do najstarszych elementów krajobrazu kulturowego na tym obszarze lubuskim należą stanowiska archeologiczne o własnych formach krajobrazowych, takie jak grodziska, wały, czy kurhany.

Średniowieczna kolonizacja na prawie niemieckim pozostawiła w krajobrazie regionu fortyfikacje miejskie, murowane kościoły, nierzadko z masywnymi wieżami, do dnia dzisiejszego stanowiącymi dominanty w zabudowie miejscowości. Z tego też czasu pochodzi większość układów przestrzennych miast i wsi. Ich zabudowa, w obecnym kształcie, jest wynikiem wielowiekowych przekształceń i nawarstwień, z czego najbardziej namacalne są realizacje powstałe w dziewiętnastym i dwudziestym stuleciu.

Negatywny wpływ na krajobraz odcisnęły zniszczenia II wojny światowej, późniejsze przebudowy oraz nierzadko odbudowy, podejmowane bez sankcjonowania historycznych wartości przestrzennych.

3.2.2. Urbanistyka i ruralistyka – założenia wielkoobszarowe

3.2.2.1. Układy urbanistyczne

Miasta lubuskie w większości lokowane były w średniowieczu, ze swoimi kościołami farnymi, założeniami klasztornymi, reprezentacyjnymi ratuszami i mieszczańskimi kamienicami, otoczone często obwodem murów obronnych z okazałymi bramami miejskimi i basztami. Do cenniejszych zespołów urbanistycznych na terenie województwa lubuskiego należą: Drezdenko, Jasień, Łągów, Międzyrzecz, Pszczew, Strzelce Krajeńskie, Zielona Góra, Zbąszyń, Żagań, Żary.

Na terenie województwa lubuskiego zachowało się ponad 50 zabytkowych założeń urbanistycznych. Od strony formalno-prawnej 16 z nich nie utrzymało do dnia dzisiejszego statusu miasta, są one jednak w większości ośrodkami samorządowymi gmin, poza Brójcami i Ołobokiem. Są to m.in.: Bledzew, Bobrowice, Brody, Brójce, Bytnica, Lubrza, Łągów, Ołobok, Otyń, Przewóz, Pszczew, Słońsk, Świdnica, Trzebiechów, Torzym, Zabór.

Najwięcej, bo 33 założenia stanowią miasta założone w XIII wieku, w wyniku lokacji na prawie niemieckim (magdeburskim) lub polskim. Geneza tych ośrodków sięga najczęściej czasów wcześniejszych i wiąże się z dawnymi formami osadnictwa: grodem, podgrodzem, czy osadą targową. Charakterystyczną cechą tych miast są regularne plany z działką kościoła farnego, czworobocznym rynkiem, położonym w centralnej części, powiązaniem z siecią ulic wychodzących pod kątem prostym oraz czytelną granicą pierwotnego założenia, nierzadko akcentowaną pozostałościami średniowiecznych fortyfikacji miejskich. Miasta te, mimo iż wytyczone były według wypracowanego modułu, odbiegają zdecydowanie od kompozycyjnego schematu w układzie planu. O indywidualnym charakterze każdego z nich zdecydowały takie czynniki, jak wcześniejsza tradycja osadnicza, topografia terenu, hydrografia i skala założenia. W dalszym etapie, o odmiennym ukształtowaniu każdego ośrodka przesądziła zabudowa podlegająca na przestrzeni wieków najróżniejszym przeobrażeniom. Dalszych dziewięć miast z okresu późnego średniowiecza uformowanych zostało w układzie planów według takich samych zasad, co miasta XIII-wieczne. Z reguły są to jednak ośrodki mniejsze, o lokalnym znaczeniu.

W czasach nowożytnych na obszarze regionu powstało kolejnych 11 miast, założonych zazwyczaj z inicjatywy możnych. Jedno z tych miast powstało w XVI wieku, siedem w XVII i trzy w XVIII wieku. Te nowe ośrodki urbanistyczne różnią się od założeń średniowiecznych mniejszą skalą, a niekiedy również odmiennością rozplanowania. Należy tu wymienić Brody, ukształtowane w połowie XVIII wieku, według zasad urbanistyki barokowej. Plan Krzystowic (obecnie część Nowogrodu Bobrzańskiego), założonych w XVIII wieku, wyznaczony został w kształcie litery C (od imienia ówczesnego władcy Łużyc, Chrystiana). Oryginalny plan, oparty w zasadniczym trzonie na starej osadzie solnej, otrzymała w połowie XVIII wieku Nowa Sól. Średniowieczną tradycją nie kierowano się również przy wytyczaniu Bobrowic w okresie od XVII do XIX wieku, Jasienia (1660) i Trzebiechowa (1707).

W ocenie wartości kulturowych zespołu urbanistycznego ważnym elementem jest stan

zachowania pierwotnego układu planistycznego miasta. Decydujące znaczenie ma jednak układ przestrzenny, na który składa się zabudowa i jej relacje. O wartościach zabytkowych miasta decyduje zatem głównie, obok planistyki, wypełniająca ten układ zabudowa, również znajdująca się poza granicami miasta lokacyjnego i powstała w wyniku późniejszego rozwoju. Istotne przy tym znaczenie ma jakość architektury i stan jej zachowania.

W rankingu miast o zachowanej zabytkowej strukturze urbanistycznej najwyżej plasują się Wschowa, Świebodzin, Lubsco, Drezdenko, Osno Lubuskie i Zielona Góra. Szczególną wartość posiada Wschowa, dzięki zachowanemu kompleksowi trzech układów planistycznych – ośrodka średniowiecznego i dwóch przedmieść – tzw. Nowych Miast (1663 i 1683), będących niegdyś niezależnymi w sensie formalnym jednostkami osadniczymi. Obecnie wszystkie elementy osadnicze tworzą zwarty organizm scalony powstałymi w XVIII wieku przedmieściami wyznaczonymi w sąsiedztwie średniowiecznego założenia. Przestrzeń założenia wypełniona jest zabudową z okresu od XVI do XIX wieku, wśród której znajdują się wartościowe zabytki architektury, m.in.: kościół parafialny, zespół klasztorny franciszkanów (po 1629), szkoła ewangelicka (1607) i ratusz (przebudowa 1860-1870). Na uwagę zasługuje również Świebodzin, z zachowaną pełną zabudową od XIII do XX wieku w czytelnym układzie przestrzennym oraz znakomitej klasy budowlami użyteczności publicznej, w tym kościołem parafialnym, ratuszem, relikdami książęcego zamku i pozostałościami średniowiecznych obwarowań.

Lubsco utraciło wprawdzie pewną część staromiejskiej zabudowy mieszkalnej, jednakże przetrwała wokół rynku i przy wychodzących z niego ulicach, a drobne ubytki uzupełnione zostały w ostatnich latach nowymi kamienicami, zaprojektowanymi harmonijnie do starego otoczenia. Wartość zabytkową kompleksu podnoszą znakomitej klasy budowle gotyckiego kościoła farnego i renesansowego ratusza.

Zespół urbanistyczny Zielonej Góry przetrwał w układzie założenia średniowiecznego, jak też późniejszych przedmieść z czasów od XVI do początku XX wieku. Zespół urbanistyczny jest największym na obszarze województwa założeniem z historyczną zabudową. Zielona Góra posiada też historyczne budowle użyteczności publicznej, w tym m.in. gotycki kościół farny, ryglowej konstrukcji kościół poewangelicki (obecnie pw. MB Częstochowskiej) i ratusz z XV wieku (przebudowany w XVIII-XIX wieku). Zachowały się również cenne, jedyne tego rodzaju w Polsce domki winiarskie.

W Drezdenku oprócz historycznej zabudowy mieszkalnej, na uwagę zasługuje barokowy pałac poznańskiego kupca Treppmachera (obecnie szkoła), arsenał z XVII wieku (obecnie muzeum), pozostałości renesansowej twierdzy oraz dwa neogotyckie kościoły. Osno Lubuskie zawiera w lokacyjnym układzie przestrzennym organizm założony wcześniej na prawie polskim z odrębnym rynkiem (obecnie nieczytelny z uwagi na zniszczenie zabudowy w kwartałach). Miasto posiada wieniec murów miejskich i zachowaną historyczną sieć drożną. Niestety w 1945 roku i w okresie powojennym zniszczono i wyburzono szereg kwartałów zabudowy. Do wyjątkowych w skali kraju należy miniaturowe założenie urbanistyczne Łagowa, cenne ze względu na bliskość przyrodniczego otoczenia.

Wyjątkowym zespołem jest Bytom Odrzański. Wprawdzie miasto utraciło część zabudowy staromiejskiej, a nowe wielkopłytkowe domy posadowiono z zatarciem historycznego rozplanowania w zachodnim sektorze. Niemal w całości przetrwała historyczna zabudowa rynku, zrewaloryzowana w ostatnich latach. Wartości kulturowe dodają zespołowi urbanistycznemu Bytomia Odrzańskiego gotycko-barokowy kościół parafialny, renesansowy ratusz, budynek dawnego gimnazjum z XVII wieku oraz przebudowany w XVIII wieku zbór ewangelicki. Wysoko należy ocenić także zespołu urbanistyczne Kozuchowa i Żar, pomimo znacznych ubytków w zabudowie śródmiejskiej. Braki

rekompensują w pewnym stopniu cenne budowle: w Kozuchowie kościół farny, zamek i zespół murów obronnych, natomiast w Żarach fara i zespół pałacowo-parkowy.

Zniszczenia II wojny światowej, jakie były udziałem wielu lubuskich miast, szczęśliwie ominęły mniejsze ośrodki. Ich zabytkową rangę obniża skromniejsza architektura. Miasta i miasteczka o zachowanym układzie przestrzennym z tradycyjną zabudową, zachował się w kilkunastu miasteczkach. Należą do nich Babimost, Bledzew, Bobrowice, Brody, Brójce, Bytnica, Czerwieńsk, Iłowa Żagańska, Jasień, Kargowa, Lubniewice, Lubrza, Nowe Miasteczko, Nowa Sól, Ołobok, Otyń, Pszczew, Sława, Słońsk, Szlichtyngowa, Torzym, Trzciel, Trzebiechów.

W rezultacie zniszczeń i późniejszych niewłaściwych działań, częściowo lub całkowicie zabudowę śródmiejską utraciły miasta: Dobiegniew, Gorzów, Gubin, Krosno Odrzańskie, Kostrzyn, Nowogród Bobrzański, Osno Lubuskie, Przewóz, Strzelce Krajeńskie, Sulęcín, Trzebiel, czy Żagań, a w mniejszym stopniu również Bytom Odrzański, Kozuchów, Rzepin, Szprotawę, Żary.

3.2.2.2. Układy ruralistyczne

Większość wsi na terenie województwa lubuskiego powstała w okresie średniowiecza, niekiedy przed lokacją na prawie niemieckim. Miejscowości te posiadają najczęściej plan owalnicy lub wielodrożnicy. Wsie nowożytne, zwłaszcza te założone podczas kolonizacji fryderycjańskiej na terenie mokradel warciańskich i noteckich, charakteryzują się zabudową typu zagrodowego, rozproszoną na znacznym obszarze i usytuowaną na niewielkich wyniesieniach terenu. Dla wsi będących własnością rycerską, a następnie szlachecką, typowe są realizacje założeń dworskich i pałacowych, sprzężonych z parkami i zespołami folwarcznymi ze stajniami, oborami, a nierzadko gorzelniami. W budownictwie wiejskim przeważają XIX i XX-wieczne budynki mieszkalne i gospodarcze, murowane lub wzniesione w konstrukcji ryglowej, nakryte ceramicznymi dachami, niekiedy z dobrze zachowaną stolarką okienną i drzwiową.

Wsie posiadają wartości kulturowe, których wartość określają następujące czynniki: stan zachowania pierwotnego rozplanowania, charakter oraz kondycja ich zabudowy, stan układu przestrzennego, w kontekście elementów dekompozycyjnych. Stan zasobu tej kategorii zabytków nie został w pełni rozpoznany. Niewiele spośród układów ruralistycznych wpisanych zostało do rejestru zabytków, niewiele też chronionych jest zapisami w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego. Ważnym składnikiem kulturowym osady wiejskiej jest jej rozplanowanie, świadczące o czasie i okolicznościach powstania.

Kulturowo najcenniejsze, wykształcone prawdopodobnie już w XII wieku, są okolnice, będące zwartymi osadami skupionymi wokół kolistego placu. Powstały one głównie w rejonach starego osadnictwa, na dobrych glebach w okolicach Gubina i Świebodzina. Występowały nielicznie wśród dominującego wówczas osadnictwa amorficznego w postaci źlebi – mobilnych jednodworców rodzinnych. Wiele okolnic uległo przekształceniom lub zanikowi. Do dnia dzisiejszego zachowały się: Koło (gm. Brody), Kuligowo (gm. Międzyrzecz), Łąkie (gm. Skąpe).

Na początku XIII wieku nastąpił przełom w kształtowaniu osadnictwa wiejskiego, tzn. upowszechnienie gospodarki czynszowej. Spowodowało to akcję porządkowania przestrzeni miast i wsi, czyli scalania rozproszonych osad i nadawaniu im racjonalnych planów. Równoległe wprowadzono reformę prawa. W XIII wieku przeobrażone lub nowo założone wsie otrzymały układy w postaci owalnic, ulicówek, łańcuchówek. Owalnica jest wsią o zabudowie zwartej, posadowiona wokół centralnego placu, tzw. nawsia, niekiedy ze znajdującym się w jego obrębie naturalnym lub

sztucznym stawem. Wsie tego typu powstały w oparciu o rodzimą społeczność. O tym, że ich rodowód należy łączyć z kolonizacją wewnętrzną, dowodzą polskie nazwy terenowe zachowane do dnia dzisiejszego. Owalnic zachowanych lub czytelnych w rozwiniętym założeniu zachowało się około 200. Występują w gminach: Babimost, Bledzew, Brody, Gubin, Lubrza, Międzyrzecz, Przytoczna, Skwierzyna, Sulechów, Sulęcín, Świebodzin, Szczaniec, Torzym. Do interesujących przykładów należą: Trzciel (gm. Skąpe), Lisów (gm. Słubice), Gronów i Sienno (gm. Ośno Lubuskie), Różanki (gm. Kłodawa), Jenin (gm. Bogdaniec) i Ulim (gm. Deszczno). Na owalnych placach tego typu wsi usytuowane są często kościoły (np. Radoszyn i Ulim).

Założeniem ruralistycznym najczęściej występującym na terenie województwa, jest ulicówka reprezentowana przez około 400 czytelnych układów. Wieś tego typu założona jest na prostym odcinku drogi i posiada zwartą zabudowę po obu jej stronach. Geneza ulicówki jest podobna jak owalnicy, na co wskazuje polskie nazewnictwo. Późniejsze wsie o takim planie, powstałe w XIV-XV wieku, mają szerszą ulicę tworzącą rodzaj wydłużonego placu, np. Węgrzynice (gm. Skąpe) i Grochowice (gm. Gubin). W niektórych przypadkach ulicówka rozwinięta jest w niewielki plac na końcu wsi, tworząc w ten sposób nowy typ założenia tzw. ulicowo-placowy. Najwięcej ulicówek jest w gminach: Bojadła, Bobrowice, Brody, Bytom Odrzański, Dąbie, Drezdenko, Gubin, Jasień, Krosno Odrzańskie, Pszczew, Przytoczna, Sława, Sulechów i Torzym. Dobrze zachowane przykłady ulicówek to: Zabłocie (gm. Jasień), Stary Kisielin (gm. Zielona Góra), Łągów i Gronów (gm. Dąbie).

Inną genezę posiada łańcuchówka. Wsie o takim układzie rozciągnięte są niekiedy kilometrami, zabudowa jest nieregularna i rozluźniona. Tego typu wsie powstały w XIII wieku na terenach leśnych przesiek rozdzielających terytoria plemienne. Zasiedlenie obszarów puszczańskich zapoczątkował Henryk Brodaty, sprowadzając osadników z Flandrii i Frankonii. Każdy z nich otrzymał na własność las (ok. 20 ha) do karczunku i zagospodarowania. Łańcuchówki dominują w rejonie Kozuchowa i w gminie Szprotawa, Niegosławice, Małomice, Brzeźnica, Żagań, Żary. Są świadectwem intensywnej akcji zasiedlenia pustek osadniczych i stworzenia rolniczego zaplecza dla miast. Niewątpliwie są ważnym świadectwem historycznym, natomiast pod względem przestrzennym i krajobrazowym walory łańcuchówek są stosunkowo niewielkie.

Zasadnicza sieć osadnictwa wiejskiego na obszarze województwa lubuskiego ukształtowała się w okresie od XIII do XIV wieku. Ponowny ruch osiedleńczy rozwinął się w XVI wieku, wraz z rozwojem gospodarki folwarcznej, karczunkiem lasów oraz przejmowaniem pod uprawy gorszych gleb. Przy folwarkach oddalonych od wsi powstawały nieduże osady, najczęściej rzędówki. Układ ten zbliżony był do ulicówki, lecz z mniej zwartą zabudową, posadowioną po jednej stronie drogi. Rzędówki występują na terenie całego województwa – jest ich około 140. Występują też na terenach osuszonych mokradeł – przykładem takiej wsi jest założone w 1754 roku Głuchowo (gm. Słońsk). W tamtym rejonie, jak i na obszarze całej doliny Warty i Noteci, powstało w XVII i XVIII wieku sporo podobnych założeń, ale także liczne miejscowości o bezładnej, amorficznej zabudowie. Innym typem rozplanowania, powstałym pod koniec XVIII wieku, jest widlica, czyli rozwidlająca się ulicówka. Przykładem założenia widlicowego jest np. Kołczyn (gm. Krzeszyce) i Żółwin, (gm. Międzyrzecz).

Proces industrializacji w XIX wieku wywarł wpływ na rozwój przestrzenny wielu wsi. Rozwinęły się one w wielodrożnice, a pierwotny plan owalnicy i ulicówki często tracił na czytelności. Kulturowo cenniejsze są te wielodrożnice, które pomimo rozwoju przestrzennego zachowały czytelność dawnego planu i które łączą w sobie elementy pierwotne z powstałymi w czasach kapitalizmu (np. Stary Kisielin).

Wiele miejscowości posiada dawny lub tylko nieznacznie zmieniony plan. Na wartość

ruralistyki wpływ ma zabudowa. Drewniane domy zastąpione zostały w XIX-XX wieku murowanymi, bardziej okazałymi. Na korzyść ich układu przestrzennego działa to, że budynki usytuowane są na historycznym miejscu i usytuowane są nadal szczytowo lub kalenicowo. Dzisiejszy obraz wsi lubuskiej koresponduje z historycznym. W klasyfikacji wartości, duże znaczenie posiada kościół i zabudowania dworskie. Ich obecność, w zależności od prezentowanej klasy architektonicznej, decyduje o randze kulturowej zespołu wiejskiego. Pomimo niekorzystnych ingerencji, zdecydowana większość wsi województwa lubuskiego zachowała ład i harmonię, zarówno w kompozycji wewnętrznej, jak i zewnętrznej. Na tym, polega atut wsi jako ważnego elementu krajobrazu, tworzonego wraz z rzeźbą terenu, lasami, polami i łąkami oraz zbiornikami i ciekami wodnymi.

3.2.3. Architektura i budownictwo

3.2.3.1. Architektura sakralna

Na terenie województwa lubuskiego do najstarszych zachowanych zabytków architektury sakralnej zaliczamy kościół w Starym Żaganiu z drugiej połowy XII wieku oraz gotyckie kościoły farne w Gorzowie, Ośnie Lubuskim, Strzelcach Krajeńskich, Świebodzinie, Żaganiu oraz w Żarach. Na uwagę zasługuje też gotycka fara w Gubinie, obecnie znajdująca się w stanie ruiny. Do najstarszych wiejskich kościołów parafialnych, zachowanych w oryginalnych formach, należą świątynie w Biedrzychowicach, Jeleninie, Marwicach, Niwiskach i Kowalowie. W regionie zachowały się ślady działalności zakonów – cystersów w Mironicach, Bledzewie, Rokitnie, Paradyżu, augustianów w Żaganiu, jezuitów w Międzyrzeczu oraz zakonów rycerskich: templariuszy w Ostrowie k. Sulęcina i joannitów w Łagowie i Słońsku. Sakralne budownictwo protestanckie to z kolei drewniane i ryglowe kościoły parafialne, wśród których do najstarszych należy kościół w Chlastawie. Znacznie liczniejsze są kościoły wzniesione w technice ryglowej, takie jak w Bojadłach, Gralewie, Janczewie, Klępsku, Lubiechni Małej, Lubięcinie, czy w Sękowicach. W okresie tym powstało również wiele budowli murowanych, wzniesionych w kostiumie barokowym i rzadziej klasycystycznym.

Wiek XIX i XX zaowocował licznymi realizacjami kościołów wzniesionych w stylu neoromańskim lub neogotyckim. Do cenniejszych przykładów zalicza się kościoły w Żaganiu, a także wiejskie w Dąbroszynie czy Starych Dzeduszycach. Do rzadszych przykładów architektury sakralnej należy kościół pw. Chrystusa Króla w Gorzowie Wlkp. z 1930 roku, wzniesiony według projektu Kurta Steinberga w stylu modernistycznym.

Okres romański na terenie województwa reprezentowany jest wyłącznie w architekturze sakralnej. Większość budowli z tego okresu uległa jednak gruntownej przebudowie, tak, że zachowały się tylko ich relikty (kościół farne w Gubinie i Żarach). Występują też przypadki wtórnie użytego materiału budowlanego w postaci granitowych kwader (Lubsko, Ośno Lubuskie, Sulechów, Rzepin). W oryginalnym kształcie najlepiej zachowały się kościoły wiejskie w Starym Żaganiu (XII wiek), Iławie (obecnie dzielnica Szprotawy) i Biedrzychowicach Dolnych, pochodzące z pierwszej połowy XIII wieku. Mury korpusu kościoła pw. NMP w Nowogrodzie Bobrzańskim również pochodzą z tego okresu (1227). Na koniec XIII lub przełom XIII i XIV wieku datowane są kamienne wiejskie kościoły w Kowalowie, Radówku, Lubnie, Marwicach i Wojcieszycach, które są typologicznie związane z granitowym budownictwem sakralnym Pomorza Zachodniego.

W architekturze zabytków sakralnych bardzo licznie reprezentowany jest styl gotycki. Wczesnogotyckie budowle, niekiedy rozbudowane lub przekształcone później, to kościół pocysterski w Gościkowie z około połowy XIII wieku, korpus fary w Gorzowie (obecnie katedry) i fara w Strzelcach Krajeńskich. Założenia XIII-wiecznych świątyń, w rozbudowanych bryłach kościołów farnych czytelne są w świątyniach w Kozuchowie i Szprotawie. Z drugiej połowy XIII wieku pochodzi liczna grupa kamiennych kościołów wiejskich skupionych w rejonie Kozuchowa, Szprotawy i Żagania. Powstanie świątyń związane jest z akcją zasiedlania puszczańskie przesieki międzyplemiennej, podjętą przez księcia Henryka Brodatego, a kontynuowaną przez jego następców. Najcenniejsze i najlepiej zachowane w pierwotnej postaci są kościoły w Niwiskach, Studzieńcu, Mirocinie Dolnym, Bożnowie, Bieniowie, Mycielinie, Gościeszowicach.

Z okresie dojrzałego gotyku, w XIV i XV wieku w miastach rozbudowane zostały kościoły farne, ceglane o trójnawowych założeniach, rozbudowane o prezbiterium (Dobiegiew i Gorzów Wielkopolski), wieże, kaplice i kruchty. Największą i architektonicznie najbardziej rozwiniętą jest fara w Gubinie, od 1945 roku pozostająca w ruinie. Z kolei kościół Mariacki (obecnie pw. Najświętszego Serca Pana Jezusa) w Żarach odznacza się harmonią, smukłą sylwetą i czystością gotyckiego stylu.

Wysokiej, jakości architekturę reprezentują gotyckie kościoły farne w Dobiegiewie, Kozuchowie, Lubniewicach, Lubsku, Międzyrzeczu, Ośnie Lubuskim, Sulechowie, Szprotawie, Zielonej Górze, a także pojoannicki kościół w Słońsku. Najbardziej złożone plany: trzynawowe hale z obejściem i rzędami kaplic posiadają kościoły farne w Gubinie, Szprotawie i Świebodzinie. Kościół poaugustiański w Żaganiu należy pod względem artystycznym do wyjątkowych, zwłaszcza w odniesieniu do wystroju i wyposażenia wnętrza. Unikalnym zabytkiem architektury w tym mieście jest również kaplica Grobu Świętego z 1598 roku, będąca ideową kopią kaplicy Świętego Grobu w Jerozolimie.

W XIV i XV wieku na terenach wiejskich powstały liczne kościoły wczesnogotyckie i gotyckie. Najcenniejsze, zachowane bez większych przekształceń są zachowane bez większych przekształceń jednonawowe świątynie w Bobrowce, Bogaczowie, Dębowej Łęce, Gołaszynie, Gronowie (gm. Ośno Lubuskie), Jabłonowie, Jędrzychowicach, Koninie Żagańskim, Laskach Lubuskich, Lutynce, Mirocinie Górnym, Mirostowicach Dolnych, Osowej Sieni, Ostrowie, Połęcku, Przyczynie Górnej, Radowie, Radoszynie, Radówku, Siedlnicy, Świdnicy.

Renesans w architekturze sakralnej zaznaczył się nieznacznie, z uwagi na brak ośrodków władzy książęcej i związanego z nim mecenatu. Reprezentowany jest głównie w rozbudowie gotyckich świątyń, np. o kaplice oraz przebudowie i modernizacji wnętrza. Zmiany podyktowane były przyjęciem luteranizmu i wymogami liturgii protestanckiej. Z okresu renesansu pochodzą liczne kamienne płyty nagrobne i epitafijne, umieszczone na zewnętrznych i wewnętrznych ścianach kościołów. Nowe kościoły o architekturze renesansowej wniesione zostały w Czetowicach, Miłowicach, Nowej Soli, Sławie i Starym Strączu.

Barok pozostawił po sobie znaczną ilość budowli sakralnych o wysokiej jakości architektonicznej i artystycznej. Wielkie realizacje powstałe od podstaw to klasztor bernardynów we Wschowie, kolegium jezuickie w Żaganiu oraz kościół cysterski w Rokitnie. W wyniku przebudowy barokową architekturę otrzymał klasztor jezuitów w Otyniu (dawny zamek), klasztory cystersów w Gościkowie i augustianów w Żaganiu oraz fara we Wschowie. Barokowy kostium nadany został wcześniejszym kościołom parafialnym w Babimoście i Krośnie Odrzańskim. Wyróżniające się barokowe świątynie wiejskie znajdują się w Bieczu, Brzeźnicy (k. Żagania), Gęstowicach, Goraju, Jarnatowie, Iłowej Żagańskiej, Kaławie (k. Międzyrzecza), Karczówce, Konotopie, Łagowie (pow. Krosno Odrzańskie), Małomicach, Nowej Wsi (międzyrzeckiej), Nowym Kramsku, Ołoboku, Pałcku,

Starosiedlu, Stanowie, Wysokiej (międzyrzeckiej), Zamysławie i Żubrowie.

Nielicznie reprezentowane są zabytki sakralne doby klasycyzmu (kon. XVIII – pocz. XIX wieku). Są to w kościoły w Babimoście (dawny zbór ewangelicki), Cybince, Gliźnie, Karninie, Karszynie, Klenicy, Jeninie, Międzyrzeczu (kościół św. Wojciecha), Nowym Miasteczku (dawny zbór ewangelicki), Rzeczyca, Torzymiu, Trzebiechowie. Klasycystyczną fasadę otrzymała fara w Babimoście. W dobie stylów historyzujących (neoromanizm, neogotyck, neorenesans, neobarok, neoklasycyzm, eklektyzm), wzniesiono liczne miejskie i wiejskie świątynie, w tym w Bobrowicach, Brójcach, Drezdenku, Gorzowie (pw. Podwyższenia Krzyża Świętego), Lubsku, Nowej Soli (pw. św. Antoniego), Trzcielu i Żaganiu (pw. Świętego Krzyża).

Odrębna grupa to kościoły drewniane wzniesione w konstrukcji ryglowej. Najcenniejsze zachowały się w Kłępsku, Kosieczynie, Chlastawie, Kalsku (k. Międzyrzecza), Boryszynie, Nowej Wiosce, Trzebuli (na oryginalnym planie ośmioboku). Wśród kilkudziesięciu obiektów konstrukcji ryglowej wymienić należy – kościoły w Bojadłach, Chwałowicach, Gorzycy, Gralewie, Janczewie, Lubięcinie, Lubiechni Małej, Pożrzadle, Rokitnicy, Sękowicach, Zielonej Górze, Żelechowie.

3.2.3.2. Architektura rezydencjonalna

W czasach nowożytnych wznoszone były dwory obronne. Do cenniejszych należy dwór w Chotkowie, Broniszowie, Wilkowie i Świdnicy. Do założeń pałacowych z okresu baroku, należą: rezydencja Lobkowitzów w Żaganiu, Brühlów w Brodach oraz Promnitzów w Żarach. Do innych założeń rezydencjonalnych o wybitnych wartościach architektoniczno-przestrzennych zaliczane są klasycystyczne i neogotyckie pałace, najczęściej powiązane w sensie kompozycyjnym z założeniami parkowymi, np. w Bojadłach, Dąbroszynie, Kosierzu, Lubniewicach, Mierzęcinie, Ochli, Sosnach, Wiejcach, Zaborze i Żubrowie.

Do najstarszych rezydencji, powstałych w XIII wieku, należą zamki stanowiące dziś części lub relikty zawarte w rozbudowanych później założeniach, np. w Krośnie Odrzańskim, Przewozie i w Żarach. Z krośnieńskiego zamku przetrwała XIII-wieczna ściana kurtynowa, z książęcego zamku w Przewozie – cylindryczna wieża, a z rycerskiego założenia w Żarach pierwotne skrzydło. Z XIV wieku pochodzą zamki w Kozuchowie, Łagowie, Międzyrzeczu, (trwała ruina) i w Świebodzinie (częściowo w ruinie). Obiekty te podlegały wielokrotnym przebudowom i rozbudowom. Fragmenty XV-wiecznego zamku w Lubsku zachowały się w późniejszej rezydencji.

Z gotyckich warowni rycerskich, tzw. wież mieszkalnych, do najlepiej zachowanych należą obiekty w Witkowie, Dietrzychowicach. W Chomętowie przetrwał z kolei średniowieczny dwór obronny. Przetrzały też, czytelne w obrębie rozbudowanych założeń, wieże rycerskie w Borowie Polskim, Janowcu, Lipinkach Łużyckich, Miodnicy, a także ich relikty w Letnicy, Lubrzy, i Żarkach Wielkich.

Zamek w Siedlisku, obecnie w stanie ruiny, jest największym założeniem rezydencjonalnym w okresie manieryzmu na Śląsku. Z XVI i pierwszej połowy XVII wieku pochodzą dwory obronne, położone głównie w południowej części województwa. Do najlepiej zachowanych należą dwory w Borowinie, Broniszowie, Chotkowie, Czciradzu, Iłowej Żagańskiej, Jędrzychowicach, Niwiskach, Przybyszowie, Siecieborzycach, Świdnicy, Trzebielu.

Architektoniczna spuścizna baroku reprezentowana jest przez wysokiej klasy rezydencje w Brodach, Żaganiu i Żarach. Skromniejsze założenia pałacowe w Bojadłach i Zaborze odznaczają się także walorami architektonicznymi i artystycznymi. Spośród innych barokowych rezydencji

wyróżniają się pałace w Białkowie, Bieczu, Bobowicku, Dąbroszynie (obecnie w kostiumie klasycystycznym), Długiem, Drezdenku, Gorzycy, Henrykowie, Jarnatowie, Jasieniu, Kargowej, Lasocinie, Lubniewicach (stary zamek), Ochli, Sławie, Starym Dworku, Suchej Dolnej i Żubrowie. Pałac baliwów joannickich w Słońsku, będący w stanie ruiny, cechuje się unikalnym charakterem wzorowanym na rozwiązaniach niderlandzkich.

Wysokiej jakości architektura klasycystyczna, pałac w Gliźnie, wzniesiony został z inspiracji rezydencją Sanssouci w Poczdamie. W tym stylu zbudowane zostały również dwory i pałace, m.in. w Bobrowku (gm. Strzelce Krajeńskie), Dobruszowie Wielkim, Drzonowie, Kolesinie, Kownatach, Kruszynie, Maczkowie, Marysinie, Ochli, Ogardach (dwór), Osiecznicy, Osowej Sieni, Rokitnicy, Sarbinowie, Słocinie, Sosnach, Stypułowie Górnym, Wiechlicach, Żaganu (księżęca siedziba wdowia i budynek kamery ziemskiej).

Wiele rezydencji, nowych bądź powstałych w rezultacie przekształceń starszych budowli, powstało w drugiej połowie XIX i na początku XX wieku. Do najokazalszych należą m.in. pałace w Dąbrówce Wielkopolskiej, Drwalewicach, Chociulach, Lubinicku, Lubniewicach, Luboszycach, Mierzęcinie, Mostkach, Ojerczycach, Osieku (gm. Dobiegniew), Przytoku, Rogach, Tucznie.

3.2.3.3. Architektura militarna

Zakładane w XIII wieku miasta, otaczane początkowo palisadą, otrzymały u progu następnego stulecia wysokie mury obronne z basztami z kamienia polnego, rzadziej z cegły. W XV wieku wiele miast wzmocniono obwarowania o drugie pasmo murów z bastejami, co związane było z rozwojem sztuki wojennej. Począwszy od XVII wieku mury obronne popadały stopniowo w ruinę. W XIX wieku, w związku z rozwojem przestrzennym miast i wymogami komunikacji, rozebrano większość bram i murów. Proces likwidacji obwarowań zahamowany został pod koniec XIX wieku z uwagi na dostrzeżone w nich wartości zabytkowe.

Średniowieczne mury miejskie wraz z bramami, basztami łupinowymi oraz cylindrycznymi basztami prochowymi lub więziennymi, zachowały się w pełnych obwodach w Kożuchowie, Ośnie Lubuskim i Strzelcach Krajeńskich. Krótkie odcinki murów lub ich relikty przetrwały w Dobiegniewie, Gorzowie Wlkp., Sulęcinie, Świebodzinie i Zielonej Górze. Baszty i wieże, zachowały się w Dobiegniewie, Gubinie, Lubsku, Szprotawie, Trzebielu, Wschowie, Zielonej Górze i Żarach. Znaczne odcinki wałów i fos przetrwały w Kożuchowie, Sulechowie, Sulęcinie, Świebodzinie i Żaganu. Łagów nie posiadał murów miejskich, a na jego fortyfikacje składały się zachowane do dzisiejszych czasów bramy miejskie. Rzadkim przykładem jest zespół obwarowań Dankowa, średniowiecznego miasteczka. Składają się na nie fosa i wały ziemne oraz nasypy po drewnianych strażnicach.

Nowożytnie osiągnięcia w zakresie architektury militarnej to XVI i XVII-wieczne realizacje zespołów fortyfikacji: twierdza w Kostrzynie nad Odrą i w Drezdenku. Twierdza Kostrzyn została w XIX wieku rozbudowana i zmodernizowana, a po 1850 roku wzmocniona o dalsze forty (Czarnów, Gorgast, Sarbinowo i Żabice). W Krośnie Odrzańskim pozostała część jednego z bastionów ziemnych, jakimi Szwedzi umocnili w 1633 roku miasto. Czytelny jest do dziś system murowanych fortyfikacji bastionowych zamku w Siedlisku z lat 1612-1614. Projektantami fortyfikacji byli wybitni inżynierowie – Mauer, Francesco z Gandino, Tilman Jungblut, Mikołaj da Kampa, Walenty Sebisch i inni.

Najnowsze systemy fortyfikacyjne, będące świetnym dziełem sztuki inżynieryjnej, powstały w

okresie dwudziestolecia międzywojennego, a ich realizacja była kontynuowana podczas II wojny światowej. Należy do nich system Międzyrzeckiego Rejonu Umocnionego oraz umocnienia rozmieszczone wzdłuż koryta rzeki Odry, zwane Pozycją Środkowej Odry. Fortyfikacje MRU zbudowane przez Niemców w latach 30. i 40. XX wieku to najpotężniejszy tego typu system w Europie. Tworzy go około stukilometrowe pasmo umocnień, budowli i urządzeń hydrotechnicznych oraz przeszkód wodnych, w tym betonowych zapór, kanałów z systemem śluz, przepustów, mostów przesuwanych i obrotowych oraz bunkrów z pancernymi kopułami połączonych w centralnym odcinku MRU podziemnymi tunelami wybudowanymi na głębokości nawet do 40 m. (łączna długość ponad 30 km). Z kolei niedoceniane i nierozpoznane pozostają fortyfikacje polowe wznoszone przez Niemców pod koniec II wojny światowej.

3.2.3.4. Budynki użyteczności publicznej

Ratusze są najstarszymi budynkami użyteczności publicznej. Wiele miast posiadało tego typu budowle już w XIV wieku. Były one określane mianem hali targowych i wznoszono je w konstrukcji drewnianej. Zachowane do dziś siedziby władz miejskich były wielokrotnie modernizowane i przebudowywane, zazwyczaj po pożarach. Najstarszym jest ratusz w Gubinie, wzniesiony w drugiej połowie XIV wieku, przebudowany i rozbudowany w XVI i XVII wieku. Ratusz w Zielonej Górze wraz z wieżą, posiada mury gotyckie, a obecny kształt otrzymał pod koniec XVIII wieku. Gotyckie relikty murów czytelne są w ratuszach w Kożuchowie, Sulechowie, Szprotawie, Świebodzinie i Wschowie. W Żaganiu zachowała się późnogotycka wieża ratuszowa w szacie neorenesansowej.

Renesansowe ratusze w Bytomiu Odrzańskim i Lubsku, charakteryzują się oryginalną formą i wystrojem. Wysokie wartości artystyczne posiada barokowy ratusz z detalem renesansowym w Szprotawie. XVIII-wieczny, późnobarokowy ratusz w Międzyrzeczu wzniesiono na bazie budowli renesansowej. Ratusze w Ośnie Lubuskim, Skwierzynie i Strzelcach Krajeńskich powstały w XIX wieku w formach nawiązujących do stylów historycznych. Ich projektantami byli wybitni architekci z kręgu Fryderyka Schinkla. Do najmłodszych należy modernistyczny budynek ratusza z lat 1924-1926 w Gorzowie Wlkp.

Budynek starostwa w Zielonej Górze należy do najstarszych w tej kategorii zabytków. Według źródeł powstał w 1692 roku. Siedziba starostów międzyrzeckich, obecnie Muzeum Ziemi Międzyrzeckiej im. Alfa Kowalskiego, zbudowana została w 1719 roku. Zachowane w niektórych miastach obiekty o takim przeznaczeniu posiadają jednak nowszą, dziewiętnastowieczną metrykę. Są to budowle zrealizowane pod koniec XIX wieku. Do najstarszych budynków sądowych, zaliczyć należy obiekt we Wschowie z początku XIX wieku i Zielonej Górze z 1885 roku.

Najstarsze szkoły powstawały już w średniowieczu. Jedyne obiekty zachowane w gotyckiej formie, to ceglany budynek szkoły parafialnej w Gubinie. Wzniesiony został na początku XV wieku, a w następnym stuleciu powiązany został z kościołem farnym. Z przełomu XVI i XVII wieku pochodzi szkoła parafialna w Świebodzinie, przebudowana w XIX wieku. W renesansowej formie zachowała się natomiast szkoła ewangelicka z 1607 roku we Wschowie. W Szprotawie istnieje do dnia dzisiejszego budynek dawnej szkoły katolickiej z 1593 roku, przebudowany kolejno w XVIII i XIX wieku oraz budynek dawnej szkoły ewangelickiej z 1773 roku. Bytom Odrzański posiada renesansowy budynek gimnazjum akademickiego, wzniesiony na początku XVII wieku i adoptowany w 1716 roku na zbór ewangelicki. Do najstarszych tego typu obiektów w Zielonej Górze należy dawna szkoła ewangelicka zbudowana w 1770 roku i gimnazjum realne wzniesione przed połową XIX wieku. Do cenniejszych

zaliczany jest zespół budynków z przełomu XIX i XX wieku w Sulechowie (obecnie Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa) oraz dawne seminarium nauczycielskie (obecnie zespół szkół ekonomicznych) w Ośnie Lubuskim.

Po średniowiecznych szpitalach, które miały charakter przytułków, pozostały związane z nimi świątyni gotyckie w Kozuchowie i Ośnie Lubuskim oraz barokowe w Żaganiu i Żarach. Szpitale i domy opieki społecznej, powstawały głównie w 2 połowie XIX wieku. W 1882 roku powstał dom opieki i sierociniec w Kozuchowie, a także zakład opiekuńczy elżbietanek w Zielonej Górze. Zabytki służące innym celom to barokowy szpital w Broniszowie z 1765 roku, dom ubogich w Brodach z XVIII wieku, krajowy dom ubogich z 1799 roku oraz dom sierot z 1824 roku w Gorzowie, a także neogotycki szpital z 1859 roku w Żaganiu.

Kolejna kategoria zabytków użyteczności publicznej to budynki pocztowe. Starsze budowle tego rodzaju znajdują się w Zielonej Górze – zajazd pocztowy z 1770 roku, związany z pocztą kurierską i poczta z 1871 roku. Większość budynków pocztowych powstało pod koniec XIX i na początku XX wieku. Z historią poczty związane są kamienne słupy milowe. Zachowały się one m.in. przy drodze berlińsko-wrocławskiej na odcinku ze Słubic do Nowego Miasteczka, a także na trasie z Kostrzyna do Dobiegniewa.

W drugiej połowie XIX wieku pojawiły się nowe akcenty w krajobrazie kulturowym związane z budową linii kolejowych. Są to dworce i inne obiekty związane z koleją: wieże kontroli ruchu, wieże ciśnień, mosty, wiadukty itp.

3.2.4. Zielen komponowana

3.2.4.1. Parki i ogrody

Do najstarszych ogrodów na terenie województwa należały wirydarze klasztorne. Tego typu zabytki najlepiej zachowane są w Gościkowie-Paradyżu i we Wschowie. W Żaganiu i Żarach zachowały się jedynie ich relikty. Renesansową genezę posiadają założenia w ramach rezydencji w Brodach, Sławie, Żarach i Żaganiu, a także ogród przy pałacu w Małomicach. Ogrody zamkowe w Brodach, Gębicach, Sławie i Żaganiu w XVIII wieku zostały przekształcone w stylistyce baroku. Z tego okresu pochodzą także ogrody pałacowe w Iłowej Żagańskiej, Żarach, Kargowej, Kozuchowie, Trzebiechowie i Zaborze. Znakomitym przykładem sztuki barokowej jest częściowo zachowany zespół architektoniczno-ogrodowy gminy braci morawskich w Nowej Soli.

Dziewiętnastowieczną sztukę ogrodową reprezentują parki krajobrazowe w Brodach (Ustronie Krystyny), Dąbroszynie, Kamieniu Wielkim (gm. Witnica), Brzozie (gm. Strzelce Krajeńskie), Ogardach (gm. Strzelce Krajeńskie), Osieku (gm. Dobiegniew), Gliśnie (gm. Lubniewice), Lubniewicach (gm. loco), Żubrowie (gm. Sulęcín), Mostkach (gm. Lubrza), Sobolicach (gm. Bytom Odrzański), Zatoniu (gm. Zielona Góra), Małomicach (gm. loco), Dłużku (gm. Lubsko) i Żubrowie (gm. Sulęcín) oraz Park Mużakowski w Łęknicy. Nierzadko z parkami związane są reprezentacyjne aleje podkreślające wjazd na teren zespołu rezydencjonalnego.

W parkach znajdują się cenne elementy zagospodarowania o znacznych wartościach artystycznych i zarazem kompozycyjnych w ramach założenia. W Zatoniu (gm. Zielona Góra), Solnikach (gm. Kozuchów), Dzierzychowicach (gm. Żagań), zachowały się grotty. W parkach w Osiecznicy (gm. Krosno Odrzańskie), Dąbroszynie (gm. Witnica), Starym Strączu (gm. Sława)

altany, pawilony oraz świątynie. W Brodach (gm. loco), Dankowie (gm. Strzelce Krajeńskie) i Nowej Soli – oranżerie. Mauzolea, a nawet sztuczne ruiny, zachowały się np. w parku pałacowym w Gliźnie.

Parki o charakterze publicznym są charakterystycznymi realizacjami sztuki ogrodowej XIX i XX wieku. Przykładami tego typu założeń są parki w Żarach, Szprotawie, Lubsku, Gorzowie Wlkp. Skromniejsze kompozycje miejskie, takie jak promenady, czy trakty spacerowe zakładane były np. na terenach pofortyfikacyjnych. Najlepiej zachowały się w Kozuchowie, Gorzowie Wlkp., Wschowie i Żarach. Na terenie województwa znajdują się również ogrody japońskie, wydzielone w parkach w Brodach, Trzebiechowie i najcenniejszy w Iłowie Żagańskiej, będący pierwowzorem ogrodu japońskiego we Wrocławiu.

3.2.4.2. Cmentarze

W okresie średniowiecza cmentarze istniały wyłącznie przy kościołach oraz klasztorach. Możliwych i zasłużonych grzebano w kryptach, pod posadzką świątyni, w obrębie prezbiterium lub w kaplicy. Począwszy XVI wieku nekropolie zakładano zazwyczaj poza murami miejskimi. Zwyczaj ten upowszechnił się w XVII i XVIII wieku w miastach, zwłaszcza wśród gmin ewangelickich. Z tego czasu pochodzą trzy zachowane cmentarze, stanowiące obecnie lapidaria rzeźby nagrobnej we Wschowie z 1609 roku, Kozuchowie z 1634 roku i Bytomiu Odrzańskim z 1654 roku. Po nowożytnych nekropoliach tego typu, pozostały tylko skwery i place.

Z najstarszych, czynny jest cmentarz przy kościele pw. Nawiedzenia NMP w Żaganiu. Nadal czynny jest także cmentarz w Kozuchowie, istniejący poza murami miasta od XIV wieku. Jego początki związane są z epidemią dżumy. Wiejskie cmentarze przykościelne zachowały się do XIX wieku. W niektórych miejscowościach utrzymywane były nawet do XX wieku. Wiejskie, przykościelne cmentarze są nadal czynne np. w Lipinkach Łużyckich, Lubanicach i Lubięcinie.

Zdarzało się, że wiejskie cmentarze zakładano z dala od kościoła już w XVIII wieku, np. w Gębicach, Mościcach, Tarnawie (krośnieńskiej) i Templewie. W tym czasie upowszechnił się zwyczaj zakładania rodowych cmentarzy dworskich i pałacowych, które powstawały zazwyczaj na obrzeżach parków. Posiadały one niekiedy mauzolea i połączone były aleją z rezydencją. Tego typu założenia istnieją w licznych rezydencjonalnych założeniach parkowych, m.in. w Bielicach (gm. Kozuchów), Borowie Wielkim (gm. Nowe Miasteczko), Dankowie (gm. Strzelce Krajeńskie), Cybince (gm. loco), Drwalewicach (gm. Kozuchów), Lubnie (gm. Lubiszyn), Wiechlicach (gm. Szprotawa), Popęszycach (gm. Nowe Miasteczko), czy w Zimnej Brzeźnicy (gm. Żagań). W wielu z nich zachowały się mauzolea i pomniki nagrobne.

Regulacje prawne z początku XIX wieku wykluczały zakładanie cmentarzy w obrębie lub na obrzeżach miejscowości. Rezultatem tego było powstanie w drugiej połowie XIX wieku na wsi licznych cmentarzy, lokalizowanych w znacznej odległości od zabudowy. Pozostałością po tych założeniach są zespoły nasadzeń, kwatery grobowe oraz ogrodzenia murowane i żeliwne. W XIX wieku miejskie nekropolie przekształcono w parki i skwery (Krosno Odrzańskie, Gorzów, Międzyrzecz, Zielona Góra). Niektóre z nich jednak powiększono i nadal służą celom grzebalnym (Świebodzin, Szprotawa, Żagań). Spośród wymienionych wyróżnia się stara część cmentarza żagańskiego z zachowanymi nagrobkami o wartościach artystycznych.

Cmentarze żydowskie od czasów średniowiecza lokalizowane były z dala od zabudowy miast. Zachowane cmentarze żydowskie (Gorzów, Słubice, Skwierzyna) lub pozostałości po nich (Ośno

Lubuskie, Międzyrzecz, Sulęcín, Szprotawa, Wschowa, Zielona Góra, Żagań) być może powstawały w miejscu założeń z okresu średniowiecza. Potwierdzonym tego typu przypadkiem w badaniach historycznych jest cmentarz w Słubicach. Najstarsze nagrobki (Gorzów) i macewy (Skwierzyna, Słubice) zachowane na tych cmentarzach pochodzą z XIX wieku.

Cmentarze wojenne i jenieckie to odrębna grupa tego typu założeń. W Żaganiu znajdują się cmentarze i kwatery jeńców wojennych z lat 1914-1918 (cmentarz jeńców rosyjskich) i alianckich jeńców wojennych z lat 1940-1945 ze Stalagu VIII C oraz lotników z obozu Luft III. Cmentarz alianckich jeńców wojennych znajduje się również w Drzewicach koło Kostrzyna. Natomiast cmentarze żołnierzy radzieckich, poległych w 1945 roku znajdują się w Gorzowie, Cybince, Kostrzynie, Krośnie Odrzańskim, Skwierzynie, Żaganiu, Żarach. Kwatery żołnierzy polskich, jeńców zmarłych w szpitalach, znajdują się na cmentarzu komunalnym w Kozuchowie. Na cmentarz wojenny w Gorzowie przeniesiono w okresie powojennym pochówki oficerów polskich z cmentarza znajdującego się przy Oflagu IIC Woldenberg w Dobiegniewie. W Słońsku znajduje się cmentarz pomordowanych więźniów obozu koncentracyjnego, pochodzących głównie z krajów Beneluksu i aresztowanych podczas akcji Nacht und Nebel.

3.2.5. Zabytki techniki

Nie zachowały się najstarsze urządzenia techniczne z okresu od XIII do XVII wieku. Były to głównie urządzenia poruszane siłą wody (młyny, folusze, farbiarnie, kuźnie, a także mennice itp.) i wiatru. O ich istnieniu świadczą przekazy źródłowe, w tym dokumenty i oznaczenia na archiwalnych mapach i planach. Późniejsze tego typu obiekty zachowały się fragmentarycznie, głównie jako fundamenty budowli oraz konstrukcji hydrotechnicznych.

Nieliczne zabytki techniki zachowały się z okresu poprzedzającego industrializację. Wśród nich należy wymienić młyny wodne, z późniejszymi urządzeniami mechanicznymi i elektrycznymi. Z drugiej połowy XVIII wieku pochodzi młyn w Kuźniku k. Międzyrzecza oraz młyn w Hłowej Żagańskiej (obecnie mieszkanie). Najstarszy z trzech młynów w Bogdańcu powstał w 1828 roku i posiada zachowane i sprawne urządzenia techniczne. Na pierwszą połowę XIX wieku datowane są również młyny w Szprotawie (czynny) i w Bledzewie. Młyny wodne na początku XX wieku przestawione zostały na napęd elektryczny. Są to m.in. młyny w Ostrowie (gm. Sulęcín), Słońsku, Szczańcu. Z lat 20. XX wieku pochodzi młyn z elektrownią w Przetoczniczy (gm. Skąpe).

W XIX wieku w licznych miejscowościach znajdowały się młyny wietrzne. Obecnie zachowanych jest 11 wiatraków typu koźlak. Do skansenu w Ochli przeniesiony został wiatrak z Krzepielowa (gm. Sława). Trzy wiatraki do dnia dzisiejszego znajdują się w Lubięcínie (gm. Nowa Sól) wzniesione w latach 1795 i 1817 i na początku XIX wieku. W gminie Wschowa zachowały się wiatraki w Nowej Wsi z 1764 roku i w Tylewicach z 1836 roku. Z XIX wieku pochodzą wiatraki w Bytomiu Odrzańskim, Leśniowie Wielkim (gm. Czerwieńsk) i Szlichtyngowej. Zachowały się też mury obwodowe wiatraków holenderskich w Czechowie (gm. Santok) z 1843 roku i Witoszynie Dolnym (gm. Wymiarki) z 1852 roku.

Na początku XX wieku część młynów wodnych przerobiono na elektrownie, np. w Głusku (gm. Dobiegniew), Dobiegniewie i w Bledzewie. Elektrownie wodne zlokalizowane są wzdłuż Bobru i Nysy Łużyckiej. Do najstarszych należą dwie elektrownie żagańskie. Inne elektrownie bobrzańskie to elektrownia w Małomicach z 1920 roku, Grajówka z 1922 roku, w Gorzupi z 1911 roku, w Dychowie (z wieloma urządzeniami hydrotechnicznymi, takimi jak zapory, jazy, kanały, zbiorniki) oraz

Raduszczy Starym z 1935 roku. Elektrownie nad Nysą Łużycką zlokalizowane są w Sobolicach, Buczu, Przesiece, Żarkach Wielkich, Bukowinie, Zasiokach, Gubinie. Większość nich powstała w 1905 roku, z wyjątkiem Bukówki (Bucze) z 1910 roku i Sobolic z 1922 roku. Elektrownia wodna „Kamienna” z 1898 roku znajduje się na rzece Drawie niedaleko Dobiegniewa. To jedna z najstarszych na świecie. Natomiast elektrownia wodna w Bledzewie została wybudowana w latach 1908-1910. Obie są czynne do dnia dzisiejszego.

Cegielnie w drugiej połowie XIX wieku przestawione zostały na produkcję przemysłową. Stosowana w nich technologia uniemożliwiła modernizację. Z tego powodu obiekty te popadły lub popadają w ruinę (Murzynowo, gm. Skwierzyna i Muszkowo, gm. Krzeszyce). Przetrwwały tylko nieliczne, jako nadal wykorzystywane do produkcji (Gozdnica) lub zaadoptowane na mieszkania.

Na terenie województwa lubuskiego nie ma mostów sprzed XIX wieku. W Szprotawie znajduje się most drogowy nad Szprotawką z 1843 roku, a w Gorzowie nad Kłodawką z 1879 roku. W rejonie Żagania istnieją cztery mosty kolejowe z lat 1871, 1875, 1890 i 1897. W Nowej Soli zachował się jedyny na terenie kraju podnoszony most z 1927 roku, wybudowany nad kanałem portu rzeczno-żeglarskiego. W miejscowości Stany (gm. Siedlisko) istnieje most kolejowy na Odrze z 1907 roku, umocniony bunkrami. Mosty zwodzone i przesuwne z lat 30. XX wieku, rolkowe i obrotowe, znajdują się w pasie Międzyrzeckiego Rejonu Umocnionego, np. w Przetocznicy, koło Bródek, w pobliżu Ołoboku (3 mosty), w Bledzewie, Kursku i w Starym Dworcu. Z drugiej połowy XIX wieku pochodzą też wiadukty kolejowe. Najstarszy z 1857 roku w Żarach i najokazalszy w Łagowie z 1909 roku. Do unikalnych należy most kratownicowy nad Notecią z 1936 roku na linii kolejowej ze Starych Bielic do Skwierzyny.

Najstarsze zakłady wodociągowe wraz z wieżami ciśnień, pompowniami oraz innymi elementami infrastruktury datowane są na koniec XIX i początek XX wieku. Zachowały się w Żaganiu z 1893 roku, Gorzowie Wlkp. z 1896 roku i Drezenku z 1907 roku. Do najmłodszych należy zakład w Strzelcach Krajeńskich z 1930 roku. W wielu miejscowościach, w których znajdują się stacje kolejowe, zachowane są także wieże ciśnień, z których najstarsze pochodzą z końca XIX wieku a większość z początku XX wieku.

Z końca XIX i początku XX wieku pochodzą zakłady przemysłowe: rzeźnie, piekarnie i mleczarnie. Budynki, które przetrwały po tych założeniach pełnią dziś inne funkcje, np. rzeźnie w Żaganiu z 1885 roku, w Skwierzynie z 1900 roku i Krośnie Odrzańskim z pocz. XX wieku. Piekarnie wzniesione pod koniec XIX wieku, zachowały się np. w Skwierzynie, Zielonej Górze i Żaganiu. Modernistyczny budynek piekarni i spichlerzy w Kostrzynie nad Odrą pochodzi z lat 30. XX wieku. Budynki browarów z końca XIX wieku zachowały się w Gorzowie Wlkp. (leżakownia piwa), Nowej Soli, Witnicy (słodownia wraz z wyposażeniem), Zielonej Górze i Żarach. Browar w Witnicy, z około 1900 roku, jako jedyny tego typu w regionie wykorzystywany jest zgodnie ze swoim oryginalnym przeznaczeniem.

Najstarszy zachowany budynek przemysłowy to dawna fabryka włókiennicza w Zielonej Górze, zbudowana przed 1846 rokiem. Liczne zakłady włókiennicze z drugiej połowy XIX wieku, po wymianie maszyn, częściowo utrzymały produkcję. Duże zielonogórskie fabryki włókiennicze z XIX i XX wieku zaadoptowane zostały na mieszkania, bądź zmieniły profil produkcji. Obiekty przemysłowe powstałe w XIX wieku obecne w późniejszych zespołach fabrycznych, częściowo użytkowanych lub opuszczonych, np. zielonogórski ZASTAL, nowosolski DOZAMET, fabryka obuwia w Gubinie, fabrykach mebli w Nowym Miasteczku i Żukowie (gm. Nowe Miasteczko), Świebodzinie i Zielonej Górze. W Wymiarkach (pow. Żagań) czynna jest huta szkła zbudowana w trzeciej ćwierci XIX wieku.

Liczne zabytki nieruchome, budowle i urządzenia techniczne, związane są z kolejnictwem. Większość istniejących na terenie województwa lubuskiego linii kolejowych powstało w drugiej połowie XIX wieku. Sieć połączeń została rozbudowana w pierwszej tercji XX wieku. Do najmłodszych i zarazem unikalnych należy zespół zabudowy linii kolejowej ze Starych Bielic do Skwierzyny z lat 30. XX wieku. Pomimo rozbudowy obiektów oraz infrastruktury, z tego czasu pochodzi wiele dworców i towarzyszących im budowli: wieże ciśnień, wieże kontroli ruchu, budynki ekspedycji, nastawnie, parowozownie, perony i tunele.

3.2.6. Zabytki ruchome

W wyniku działań II wojny światowej i zaraz po jej zakończeniu, zespoły rezydencji dworskich i pałacowych na terenie województwa lubuskiego, uległy rabunkowi lub dewastacji. W związku z tym przetrwały głównie w świątyniach, rzadziej w budynkach użyteczności publicznej. Najliczniejszą grupę stanowią zabytki z okresu baroku, dzieła autorstwa wybitnych twórców o wysokim europejskim poziomie.

Dziedzictwo sztuki romańskiej jest bardzo skromne. Przykładami są XIII-wieczne kamienne portale w kościołach w Biedrzychowicach Dolnych, Lubsku oraz najokazalszy w Iławie (obecnie dzielnica Szprotawy). Interesujący jest portal w kościele w Kowalowie, z wyobrażeniem krzyża w zwieńczeniu, zabytek związany z architekturą granitową Pomorza Zachodniego. Proste w wyrazie, uskokowe portale znajdują się w granitowym kościele w Marwicach. Uzupełnieniem tego zespołu zabytków jest chrzcielnica, będąca obecnie podstawą ambony w kościele w Iławie oraz kropielnica w kościele w Bojadłach.

Z wczesnej fazy gotyku (do początku XIV wieku) pochodzą rzeźbione, kamienne portale w Witkowie, Dzikowicach, Wichowie i Szprotawie. Wczesnogotyckie, o znamionach romańskich, są ceramiczne zworniki i wsporniki sklepienne zdobione motywami roślinnymi i zoomorficznymi w kościele pocysterskim w Gościkowie i w kościele farnym w Gorzowie. Do wystroju tej ostatniej świątyni należy ceramiczny fryz podokapowy z przedstawieniami palmet. Natomiast z początku XIV wieku pochodzi ceramiczny portal i fryz podokapowy w kościele farnym w Dobiegniewie, złożony z glazurowanych cegieł i kształtek, zdobionych motywami fantastycznych masek, zwierząt i winnej latorośli.

Dojrzały i późny gotyk reprezentowany jest głównie w rzeźbie. Z pierwszej połowy XIV wieku pochodzi kamienny sarkofag księcia Henryka IV w kościele poaugustiańskim w Żaganiu i figuralny nagrobek proboszcza Mikołaja Stevica w kościele farnym w Żarach. W tej samej świątyni znajduje się też portal kamienny z 1401 roku. Rzeźba późnego gotyku reprezentowana jest w kościele joannitów w Słońsku. W sklepieniu świątyni umieszczonych jest ponad 200 ceramicznych zworników z lat 1520-1522 z płaskorzeźbionymi wyobrażeniami świętych, scen biblijnych, znaków zodiaku, narzędzi pracy i innych przedmiotów.

Z gotyckiego wyposażenia kościołów zachowały się też kamienne chrzcielnice, m.in. w Bożnowie, Chotkowie i Rudawicy. Cennym przykładem sztuki gotyckiej jest kamienne sakramentarium w Jeleninie. Ponadto w kościołach przetrwały gotyckie płyty nagrobne. Najstarsza z nich poświęcona jest osobie proboszcza Bertolda i pochodzi z 1316 roku. Dzieło znajduje się na ścianie kościoła farnego w Szprotawie. Z XV wieku pochodzą trzy płyty epitafijne z kościoła poaugustiańskiego w Żaganiu. Przedstawicielom stanu rycerskiego poświęcone są późnogotyckie epitafia w Chotkowie, Jeleninie, Małomicach i Siedlnicy.

Zespół ołtarzy szafkowych, w tym tryptyków i poliptyków pochodzi z XV i początku XVI wieku. Późnogotyckie ołtarze występują głównie w południowej części województwa. Retabula wykonane są w drewnie, z licznymi figurami świętych. Wiele z nich przypisywanych jest warsztatowi tzw. Mistrza ołtarza z Gościszowic. Ołtarze występują w rejonie Szprotawy, Kożuchowa i Żagania, w tym: w Bukowinie Bobrzańskiej, Chichach, Chotkowie, Dzikowicach, Gościszowicach, Jeleninie, Koninie Żagańskim, Mycielinie, Nowogrodzie Bobrzańskim, Nowym Miasteczku (z Gołaszyna), Popęszycach oraz w miejscowościach: Leśniowie Wielkim, Radoszynie, Babimoście. Rewersy skrzydeł tych ołtarzy wypełniają malowidła.

W kościele farnym w Gorzowie, kościołach w Borowie Wielkim, Brzeźnie (gm. Sulęcín), Dobiegniewie, Gralewie, Kłępsku, Świebodzinie i Wielowisi znajdują się późniejsze tryptyki kompilowane z rzeźb gotyckich wraz z elementami dekoracyjnymi i malowidłami z okresu renesansu, manieryzmu oraz baroku. Drewniane rzeźby gotyckie, niekiedy wymontowane z ołtarzy, znajdują się w kościołach w Bieniowie, Bledzewie, Broniszowie, Dietrzychowicach, Lesznie Dolnym, Lubanicach, Lubniewicach, Miłakowie, Miodnicy, Niwiskach, Otyniu, Sławie, Stanowie, Świdnicy i Zielonej Górze. W katedrze gorzowskiej i farze świebodzińskiej zachowały się gotyckie grupy pasyjne.

Gotyckie polichromie zostały odsłonięte obecnie w Przyczynie Górnej (1430), Dębince (1491), Niwiskach, Miocinie Górnym, Jeleninie, Lubaczu, Dietrzychowicach, szprotawskiej farze i kościele poaugustiańskim w Żaganiu. W budowlach świeckich relikty gotyckiej polichromii odnaleźć na zamku w Witkowie (scena Ukrzyżowania) i Żarach (fryz herbowy). Z okresu średniowiecza pochodzą kamienne krzyże pokutne, zachowane m.in. w Bytomiu Odrzańskim, Dietrzychowicach, Gubinie i Lutyńce.

Sztuka renesansu i manieryzmu rozwijała się w czasach reformacji. W wielu kościołach znalazło się wówczas nowe, odpowiadające liturgii protestanckiej wyposażenie. Z tego czasu pochodzą ołtarze wykonane w typie architektonicznym, zachowane w kościołach w Lubsku, Ośnie Lubuskim, Stypułowie Górnym, Czetowicach i Słońsku. Szczególnie cennym, wykonanym z płyt alabastrowych, jest ołtarz z kościoła pojoannickiego w Słońsku, pochodzący z berlińskiego zamku elektorskiego. Oryginalny ołtarz z około 1600 roku, w formie tryptyku znajduje się w kościele w Przeclawiu. Wysokimi wartościami charakteryzuje się ołtarz Trójcy Świętej z przełomu XVI i XVII wieku z kościoła poaugustiańskiego w Żaganiu. Cysterską proveniencję posiada doskonale wykonany krucyfiks w kościele w Bledzewie.

Ambony zachowane np. w Kłępsku, Ośnie Lubuskim, Sławie, Wichowie, zdobione są rzeźbiarskimi i malarskimi motywami biblijnymi. Ambona w Siecieborzycach z 1588 roku należy do najcenniejszych pod względem artystycznym. Chrzcielnice zachowane w Borowie Wielkim, a także w Chotkowie, Chrobrowie, Gorzupi, Milsku, Przeclawiu zawierają podobny program ideowy. Z tego czasu pochodzą występujące na murach kościołów na południu województwa, kamienne, figuralne płyty nagrobne i epitafia. Mniej liczne, lecz wyróżniające się rozmachem są pomniki nagrobne. Płyty umieszczone są w kościołach w Borowie Wielkim, Bytomiu Odrzańskim, Iławie (dzielnicą Szprotawy), Lubięcinie, Popęszycach i Świdnicy. Płyty kamienne z wyobrażeniem osoby zmarłej występują w wielu kościołach, m.in. w Bogaczowie, Chichach, Gorzupi, Gościszowicach, Jeleninie, Mycielinie, Osowej Sieni, Siecieborzycach, Starej Koperni, Starym Strączu, Studzieńcu, Witoszynie Dolnym. Wybitnym dziełem sztuki renesansowej jest malarsko-rzeźbiarski wystrój kościoła w Kłępsku, powstały na początku XVII wieku. Sztukaterie sklepień na zamku w Żaganiu powstały w XVI wieku. W następnym stuleciu sztukateriami ozdobione

zostały stropy dworów w Broniszowie i Świdnicy.

Barokowe zabytki ruchome znajdują się głównie w budowlach sakralnych. Na szczególną uwagę zasługuje wyposażenie kościołów klasztornych w Gościkowie, Wschowie, i Żaganiu. Dorównują im świątynie w Rokitnie, Kozuchowie i Szprotawie. Zasobne w barokowe wyposażenie są też kościoły w Brzeźnicy, Broniszowie, Bytomiu Odrzańskim, Nowym Miasteczku, Żaganiu (pw. św. Ducha). Nie mniej okazałe przedstawiają się wnętrza świątyń w Babimoście, Bledzewie, Drogominie, Chociszewie, Gęstowicach, Otyniu, Pałcku, Pszczewie, Starym Dworku, Świdnicy, Wyszanie i Wysokiej (gm. Międzyrzecz).

Wybitnymi dziełami barokowego malarstwa są polichromie sklepień w kościołach w Żaganiu (dawna biblioteka klaszorna), autorstwa Georga Neunhertza, w Rokitnie, autorstwa Francesco Arculario oraz w kościele we Wschowie, wykonane przez Walentego Żebrowskiego. Znaczne wartości reprezentują również ołtarze główne w kościołach w Gościkowie, Rokitnie, Wschowie (klasztorny) i Żaganiu (poaugustiański). Wysoką wartość artystyczną posiada ambona z 1773 roku w kościele w Słońsku. Podobną rangę posiadają pomniki epitafijne dawnych właścicieli Dąbroszyna, zachowane w tamtejszym kościele. Znakomitymi dziełami barokowej rzeźby są portale, w tym portal główny w farze żarskiej i w pałacu w Lasocinie.

Do obiektów przyozdobionych barokową dekoracją rzeźbiarską i sztukatorską zaliczany jest m.in. „Hotel pod Żółtym Lwem” w Bytomiu Odrzańskim (fasada), pałac w Dąbroszynie, Brama Krośnieńska w Sulechowie i pałac w Żaganiu (maszkarony na elewacjach). Sztukaterie we wnętrzach posiadają m.in. pałace w Bojadłach, Ochli (dwór), Suchej Dolnej i Zaborze.

Licznie reprezentowane są barokowe kamienne epitafia umieszczone w murach wielu kościołów, a także w lapidariach w Kozuchowie, Wschowie i Bytomiu Odrzańskim. Barokowa płyta epitafijna charakteryzuje się rozbudowaną inskrypcją oraz dekoracją z symbolicznymi wyobrażeniami wanitatywnymi. Portrety trumienne z kościołów z okolic Babimostu, Międzyrzecza i Wschowy znalazły się w muzeach. Nieliczne tylko pozostały na swoim pierwotnym miejscu, np. w kościele klasztornym we Wschowie i w kościele w Konotopie. W kościołach w Dąbroszynie, Krzepielowie i Koninie Żagańskim zachowały się barokowe sarkofagi.

Zabytki z okresu klasycyzmu są znacznie rzadsze. Są to głównie dzieła sztukatorskie i malarskie zdobiące pałace w Żaganiu, Stypułowie, Górnym Marysinie, Ochli i Suchej Dolnej. Z 1840 roku pochodzi pomnik Victorii w parku w Dąbroszynie, wykonany przez warsztat Ch.D. Raucha, natomiast z 1855 roku posąg św. Doroty w Żaganiu autorstwa F. De Fauveau.

Zabytki ruchome z drugiej połowy XIX wieku, to przede wszystkim stolarka i sztukatorski wystrój elewacji i wnętrz powstałych wówczas rezydencji, willi i kamienic. Szczególną rangę posiada wyposażenie oraz wystrój budynku sanatorium w Trzebiechowie, zaprojektowany przez Henrego van der Velde w stylu secesyjnym na początku XX wieku.

3.2.7. Zabytki archeologiczne

Na terenie województwa zewidencjonowano około 16 800 stanowisk archeologicznych. W większości są to miejsca tzw. luźnych znalezisk, przeważnie fragmentów ceramiki, uzyskanych w wyniku badań powierzchniowych w czasie realizacji Archeologicznego Zdjęcia Polski. Najstarsze rozpoznane stanowiska to obozowiska i osady otwarte, cmentarzyska ciałopalne i kurhanowe. Z nowszych okresów archeologicznych, obok cmentarzysk, najcenniejszymi są grodziska datowane na epokę brązu i wczesne średniowiecze. Stanowiska pochodzące ze wszystkich epok i okresów

archeologicznych rozmieszczone są w sposób nierównomierny. Największe zagęszczenie oraz nasycenie występuje w części południowej i południowo-wschodniej województwa lubuskiego.

Pierwsi ludzie, będący łowcami, wędrujący za stadami reniferów, pojawili się na terenie dzisiejszego województwa około 11-10 tys. lat p.n.e. Najstarsze ślady osadnictwa, z okresu paleolitu schyłkowego to około 200 stanowisk, najliczniej rozpoznanych w okolicach Wschowy, Gubina, Krosna Odrzańskiego, Babimostu, Kargowej. Na pozostałości obozowisk i krzemienne narzędzia natrafiono m.in. w Gościmiu, Trzebiczu, Nowym Dworku, Strumiennie, Pomorsku, Wojnowie, Smolnie Wielkim, Siedlnicy, Olbrachcicach. Z Węglina (rejon gubiński) pochodzi znalezisko harpuna wykonanego z rogu renifera, broni używanej przez paleolitycznych myśliwych. W środkowej epoce kamienia tereny te przemierzały grupy ludności z tzw. kultury tardenuaskiej – ślady obozowisk występują dość licznie na wydmach nad dolną Wartą i Odrą.

Z epoki mezolitu (8300-4500 tys. lat p.n.e.) pochodzi około 700 stanowisk. W wielu przypadkach pokrywają się one z wcześniejszymi stanowiskami paleolitycznymi. Pozostałości osadnictwa z tego okresu stwierdzono w kilku skupiskach: gubińskim, bobrzańskim, odrzańskim, wojnowskim, wschowskim, sławskim, nowosolskim, gorzowskim (m.in. w Bobrowicach, Ługach, Nowym Stawie, Siedlisku i Wiechlicach). Początek młodszej epoki kamienia związany jest z funkcjonowaniem na tym terenie pierwszych przedstawicieli ludności rolniczej. Potrafili oni posługiwać się ulepszoną techniką obróbki krzemienia, a także wyrabiać gliniane naczynia. Grupy ludności przemieszczały się od Śląska wzdłuż rzeki Odry.

Z epoką neolitu (4300-1700 lat p.n.e.) związanych jest około 800 stanowisk. Są to głównie osady otwarte i cmentarzyska, rozmieszczone w rejonach głogowskim, gubińskim, gorzowskim i nadobrzańskim. Pojedyncze stanowiska i znaleziska luźne znane są z obszaru całego województwa lubuskiego. Najliczniejsza grupa zabytków to naczynia ceramiczne. Starszy okres epoki neolitu reprezentowany jest na terenie województwa przez kulturę ceramiki wstęgowej rytej oraz kulturę ceramiki wstęgowej kłutej. W miejscowości Kije-Góry (pow. świebodziński) odkryty został grób szkieletowy ludności kultury ceramiki sznurowej z naczyniem zdobionym ornamentem kreskowym kłutym. W środkowym okresie epoki neolitycznej przedstawiciele kultury pucharów lejkowatych, którzy przybyli z Jutlandii, wprowadzili radło, które przyczyniło się to do zagospodarowania obszarów położonych w dolinach rzecznych. Liczne pozostałości kultury odkrywane są na północnym brzegu dolnej Noteci i Warty, a także nad Obrą. Najmłodszy okres epoki neolitu wiąże się z obecnością kultury amfor kulistych i kultury ceramiki sznurowej. Kultury te, zasiedlające tereny Środkowego Nadodrza, zajmowały się przede wszystkim hodowlą zwierząt. Ślady ludności kultury amfor kulistych, przybyłej ze środkowych Niemiec, odnajdujemy w powiatach świebodzińskim, gubińskim, gorzowskim i strzelecko-drezdeneckim. W Kalsku odkryty został kurhan zawierający grób ciałopalny z czterema naczyniami, krzemienną siekierką i bursztynowymi ozdobami. Ludność kultury ceramiki sznurowej zakładała liczne osady nad rzekami, na terenach wydmowych. W Międzyrzeczu natrafiono na kilka kurhanów tej kultury.

Z epoki brązu (1800-750 lat p.n.e.) oraz z wczesnej epoki żelaza okresu halsztackiego i wczesnolateńskiego (750 lat p.n.e. – połowa III wieku p.n.e.) pochodzi około 6 tys. stanowisk, w tym w szczególności ślady osadnictwa, krótkotrwałe obozowiska, wielosezonowe osady otwarte, długotrwałe i ufortyfikowane założenia obronne, cmentarzyska płaskie i kurhanowe, wały ziemne oraz kręgi kamienne. Ślady te związane są z ludnością kultury unietyckiej, przedłużyckiej (stanowiska z tego czasu przebadane zostały w Gubinie, Sękowicach, Bieczu, Grabicach, Grzmiącej), kultury łużyckiej oraz pomorskiej. Z okresu kultury unietyckiej pochodzi skarb przedmiotów z brązu znaleziony w Borku (gm. Deszczno).

Wczesna epoka brązu (1800-1300 lat p.n.e.) należy do słabo rozpoznanych na terenie województwa. Znaczna liczba znalezisk pochodzi ze zniszczonych grobów, są to również luźne znaleziska przedmiotów metalowych. Prace wykopaliskowe przeprowadzone zostały na nielicznych osadach. Z okresu 1700-1500 lat p.n.e. pochodzą tzw. skarby – niewielkie znaleziska zawierające brązowe naszyjniki, owalne naramienniki, spiralne bransolety, szpile z przekłutą, kulistą główką brązowe siekierki, sztylety (pow. gorzowski, rzepiński). Z przedstawicielami kultury przedłużyckiej (1500-1300 lat p.n.e.) związane są znaleziska kilku brązowych siekierok z wysokimi brzegami, siekierok z piętą typu północno-niemieckiego oraz zapinki nordyjskiej.

Na terenie województwa lubuskiego duże znaczenie posiada kultura łużycka. Występują tu liczne ślady osad, grodzisk i cmentarzysk. W Bukowie, Kownatach, Debrznicy, Bielicach oraz kilku miejscowościach w powiecie gubińskim odkryto mogiły ziemne otoczone kamiennym kręgiem. Również cmentarzyska płaskie znane są z kilkudziesięciu miejscowości. Wśród znalezisk, bardzo licznie reprezentowanych przez ceramikę, występują narzędzia, broń oraz ozdoby z brązu. Z tego okresu pochodzą też przedmioty świadczące o utrzymywaniu stosunków handlowych z bliższymi i dalszymi sąsiadami – bransolety spiralne i pierścienie ze złotego drutu odkryte w Koszęcinie, brązowa siekierka z Deszczna, zapinki odnalezione w Kolsku i Bełczach, Boryszynie oraz bransolety z trąbkowatymi końcami z Wysokiej. Czas trwania kultury łużyckiej to również tzw. pierwsze optimum osadnicze na terenie województwa lubuskiego. Chodzi o zasiedlenie niemal wszystkich nadających się do tego celu terenów.

Znaczący rozwój kultury łużyckiej przypada na wczesny okres żelaza. W tym czasie, pod silnym wpływem z południa, pojawiają się nowe formy naczyń – tzw. styl górzycki. Nazwa pochodzi od cmentarzyska w Górzycy. Styl jest charakterystyczny dla północnej części regionu. Z miejscowości Deszczno oraz Święty Wojciech pochodzą znaleziska naczyń bardzo delikatnej roboty, z guzkami wytłaczanymi od wewnątrz i sterzącymi ku górze, o lejkowatych szyjkach, z barwną ornamentyką. Południową część Ziemi Lubuskiej (dzisiejsze powiaty gubiński, krośnieński, zielonogórski, częściowo powiat świebodziński) zamieszkiwał w tym czasie inny odłam ludności kultury łużyckiej, który posługiwał się ceramiką określaną jako styl bieliński. Grupa ta wykazuje silne wpływy południowej kultury halsztackiej. Z cmentarzyska kultury łużyckiej (około 700-550 r. p.n.e.) pochodzi antropomorficzna figurka kultowa, znana w literaturze jako „Bożek z Deszczna”.

W okresie halsztackim epoki żelaza (750-450 p.n.e.), w południowej części dzisiejszego województwa lubuskiego, powstała sieć osad obronnych – od Polanowic, Starosiedla, Wiciny i Żar na zachodzie, przez Pomorsko, Milsko na północy, po Solniki, Gołaszyn, Moszowice na wschodzie. Z najlepiej rozpoznanych grodzisk w Wicinie i Polanowicach wynika, że kres rozwiniętego osadnictwa spowodowali na przełomie VI i V wieku p.n.e. Scytowie. Po niszczycielskim najeździe osad nie odbudowano. Brązowe trójkątne groty strzał scytyjskich, które zostały znalezione np. na obszarze spalonej warowni w Kargowej, są świadectwem tych wydarzeń.

W tym czasie ma również miejsce napływ przedstawicieli kultury pomorskiej, którzy w IV wieku p.n.e. zajęli niewielkie tereny na Ziemi Lubuskiej – część powiatu wschowskiego (Tylewice) oraz zielonogórskiego (Milsko, Swarzynice, Stary Kisielin). Od zachodu zaś przesuwali się ku tym terenom grupy ludności germańskiej.

Z młodszego okresu przedrzymskiego (środkowy i późny okres lateński, tj. połowa III wieku p.n.e. - przełom er) pochodzi około 300 stanowisk. Są one związane ze społecznościami kultury przeworskiej i grupy gubińskiej kultury jastorfskiej. Ludność tych kultur skupiała się głównie wzdłuż dolin rzecznych Odry, Obry, Warty, Nysy Łużyckiej. Do najlepiej rozpoznanych należy skupisko

osadnicze w rejonie Gubina (Jazów, Luboszyce, Grabice, Polanowice). Do kresu obecności ww. kultur, a w następstwie do prawie całkowitego wyludnienia terenów nad środkową Odrą i dolną Wartą, doprowadziła wędrówka Swebów na zachód pod dowództwem Ariowista w latach 60. I wieku n.e.

Na okresy przedrzymski i wpływów rzymskich (do połowy V wieku n.e.) przypada około 1800 stanowisk, w tym około 1500 z okresu rzymskiego. Te ostatnie usytuowane są przede wszystkim w południowej i wschodniej części województwa. Na północy obecność stanowisk ogranicza się wyłącznie do doliny Warty. Analizując materialne pozostałości omawianego okresu archeolodzy wyróżnili wpływy z zachodu (krąg kulturowy Germanów nadłabskich – tzw. grupa lubuska we wczesnym okresie rzymskim), z północy (krąg skandynawski – kultura wielbarska z wczesnej fazy późnego okresu wpływów rzymskich), oddziaływania ze wschodu i z południa (kultura przeworska) oraz wielokierunkowe (kultura luboszycka). Pojedyncze ślady obecności przedstawicieli grupy lubuskiej i kultury wielbarskiej odnotowano na obszarze województwa lubuskiego – tereny te stanowiły dla nich granicę występowania na obszarach Europy – dla grupy lubuskiej granicę wschodnią, zaś dla kultury wielbarskiej granicę południowo-zachodnią. Osadnictwo kultury przeworskiej i luboszyckiej przetrwało około 200 lat – kres obecności ludności tych kultur na omawianym terenie związany jest z wczesnym okresem wędrówek ludów (początek IV wieku n.e. - pierwsza połowa V wieku). Cały obszar obecnego województwa lubuskiego uległ niemal całkowitemu wyludnieniu. Wiąże się to z odpływem przeważającej części ludności w kierunku ziem na pograniczu imperium rzymskiego (na zachód, południe, południowy wschód).

Koniec późnego okresu wędrówek ludów (druga połowa V – VI wiek) oraz początkowe fazy wczesnego średniowiecza (VII wiek – połowa X wieku), to czas napływu osadnictwa słowiańskiego na tereny zachodniej Polski, w tym obecnego województwa lubuskiego. Osady otwarte ludności odkryto w Kotlinie Kargowej, Niece Międzyrzeckiej i na Równinie Krośnieńskiej. Do częściowo przebadanych należą grodziska w Pszczewie, Borowym Młynie, Trzcielu, Nowym Dworku, Przytoku, Kargowej, Gołaszynie, Polanowicach i Żarach. Grodziska z okresu plemiennego znajdują się również w Gliśnie, Goruńsku, Klenicy, Kijach, Niesulicach, Połupinie, Popęszycach, Starosiedlu, Smolnie Wielkim i Tarnawie koło Rzepina.

W starszych fazach wczesnego średniowiecza odnotowujemy większą ilość rozpoznanych archeologicznie źródeł dotyczących osadnictwa słowiańskiego. W tym czasie pojawiają się osady otwarte oraz obronne – widoczne do dzisiaj w krajobrazie leśnym lub rolniczym w postaci grodzisk. Jest to około 50 tego rodzaju obiektów. Można wśród nich wydzielić kilka skupisk terytorialnych (być może pozostałości obszarów plemiennych). Najbardziej czytelne są w okolicach Gubina (67 grodów), Żar (4 grody), w Kotlinie Kargowskiej (6-7), na Wysoczyźnie Lubuskiej (7-8).

W młodszych fazach wczesnego średniowiecza (połowa X – koniec XIII wieku) powstały liczne drewniane i drewniano-kamienne kościoły oraz kaplice w grodach i poza nimi, nieliczne duże grody-twierdze, liczne małe grody o przeznaczeniu militarnym, kasztelanie, zamki drewniane i murowane, pierwsze miasta z obwarowaniami, klasztory, ośrodki włości, gródki stożkowate.

Ponad 2,5 tys. stanowisk archeologicznych pochodzi z okresu wczesnego średniowiecza (VI/VII – XIII wiek). Są one skupione w południowej i wschodniej części regionu. Najmłodsza faza wczesnego średniowiecza (X – połowa XIII wieku) przypada na okres powstania i kształtowania monarchii piastowskiej. Powstały wówczas grody państwowe, będące warowniami granicznymi. Trzy z nich: w Santoku (nazwanym przez Galla Anonima „kluczem i strażnicą Królestwa Polskiego”), Międzyrzeczu, Krośnie Odrzańskim, wzniesione zostały na miejscu grodów plemiennych. Gród w Bytomiu Odrzańskim powstał na niezasiedlonym terenie. Obiekty te są szczególnie cenne –

zapisały się w dziejach obrony zachodniej granicy państwa pierwszych Piastów. Z XII-XIII wieku pochodzi kilkanaście grodów kasztelańskich i mniejszych gródków rycerskich, spośród których przebadana została siedziba kasztelańska w Tarnowie Jeziernym, grody poprzedzające powstanie Gubina (w Polanowicach) i Kożuchowa (w Solnikach). Na ślady warowni rycerskich (grodziska stożkowate) archeolodzy natrafili w Kijach, Letnicy, Rudzinach, Świebodzinie i Pszczewie.

Z X i XI wieku pochodzą znaleziska tzw. skarbów siekańcowych, które zawierają srebrne ozdoby, monety i surowiec srebrny (pocięty i posiekany). Skarby z tego okresu pochodzą m.in. z Gralewa, Lisówki, Przyborowa i Chełma Drezdeneckiego.

Unikalne umocnienia ziemne, zwane Wałami Śląskimi lub Wałami Chrobrego, określane w niektórych źródłach jako najdłuższy zabytek Europy, występują od zachodniej części Dolnego Śląska do okolic Krosna Odrzańskiego. Jest to pasmo podwójnych i niekiedy nawet potrójnych wałów ziemnych opartych o naturalne przeszkody, to jest wkomponowane w ich przebieg rzeki, zalewy i obszary bagienne.

3.2.8. Niematerialne dziedzictwo kulturowe

Ważny składnik dziedzictwa kulturowego to także wartości niematerialne. Są to dziedziny aktualnie żywe, związane z kultywowaniem tradycji duchowych, artystycznych, obrzędowych o rodowodzie ludowym, a także ważne wydarzenia z przeszłości o istotnym wymiarze historycznym. Dotyczy to również nazw miejscowości i wybitnych osób oraz istotnych wydarzeń związanych z historią konkretnych miejscowości i podregionów.

Dziedzictwem niematerialnym są nazwy terenowe, w tym nazwy miejscowości. W rejonie Wschowy, Babimostu, Międzyrzecza oraz Skwierzyny polskie nazewnictwo topograficzne jest oczywiste. Większość miejscowości na pozostałym terenie posiada rdzeń polski lub dolnołużycki. Wiele wcześniejszych nazw miejscowości zostało w okresie kolonizacji niemieckiej zamienionych np. na odnoszące się do miejsc pochodzenia kolonistów. Niekiedy ich pierwotne brzmienie utrwalone zostało w dokumentach archiwalnych. Znacząca przewaga nazw od początku niemieckich występuje m.in. w rejonie Strzelec Krajeńskich, Szprotawy, Żagania, Żar i częściowo Kożuchowa. Obce nazwy otrzymały też osady powstałe na zasiedlonych w XVII-XVIII wieku dolinach Warty i Noteci. Nazwy takie jak Altona, Malta, Savannach, Saratoga, Quebec, odnoszą się do kolonii amerykańskich lub wojny o wolność Stanów Zjednoczonych Ameryki. Odmienny charakter posiadają osady powstałe w okresie od XVI do XIX wieku np. przy folwarkach.

Fenomenem niematerialnego dziedzictwa było przetrwanie odrębności etnicznej i kulturowej Łużyczan. Ciągłość przerwał rok 1945, gdy z rejonu Żar i Gubina Łużyczan wysiedlono, traktując jako ludność niemiecką. Działalność w postaci badań etnograficznych, publikacji, sesji naukowych może przyczynić się do przetrwania tradycji kulturowych Łużyczan. Już teraz działają z inicjatywy społecznej oraz dzięki organizacjom pozarządowym Centrum Sorabistyczne Łużyc Wschodnich, funkcjonują „Studia Sorabistyczne” przy Uniwersytecie Zielonogórskim, rozwijana jest współpraca z łużyckim ośrodkiem „DOMOWINA” w Budziszynie.

Przetrwanie polskości w regionie Babimojszczyzny od czasu II rozbioru Rzeczypospolitej jest zasługą tamtejszej społeczności. II wojna światowa nie przerwała ciągłości kulturowej tych terenów. W dziele utrwalenia odrębności kulturowej tamtych terenów znaczenie posiadają ludowe zespoły

artystyczne. Kontynuują one tradycje gwary, stroju, pieśni i obyczaju. W Dąbrówce Wielkopolskiej, Nowym Kramsku i Zbąszynku działają zespoły kultywujące tradycje Wielkopolski Zachodniej. Działają zespoły „Dąbrowczanka” (taneczno-śpiewaczy), „Kotkowiacy” w Zbąszynku (zespół muzyczno-koźlarski), „Wiolinki” (śpiewaczy) w Nowym Kramsku.

Po II wojnie światowej na teren województwa lubuskiego przybyła ludność z różnych stron II Rzeczypospolitej. Całe grupy przesiedleńców z jednej miejscowości na dawnych Kresach zamieszkała w jednej lub kilku sąsiadujących ze sobą wsiach. Przesiedleńcy przywieźli z sobą narzędzia pracy, stroje ludowe, pamiątki rodzinne, a nawet elementy wystroju i wyposażenia wnętrz kościelnych. Wokół tych przedmiotów kultywowano pamięć na temat dawnych Małych Ojczyzn. Spośród wielu grup etnicznych przesiedlonych na teren obecnego województwa wyróżniają się górale czadeccy z Bukowiny Rumuńskiej. Zamieszkują oni na terenie gminy Brzeźnica i w Złotniku (gm. Żary). Ich folklor pielęgnują zespoły „Watra” w Brzeźnicy, „Wichowianki” w Wichowie i „Dolina Sołońca” w Złotniku. Ludowe tradycje Polesia podtrzymują zespoły „Gościszanki” w Gościeszowicach, „Kryniceńka” w Białkowie i „Mycielinianki” w Mycielinie. Ożywioną działalność kulturalną prowadzą dawni Tarnopolanie, skupieni w okolicach Żar. Zespoły śpiewacze Tarnopolan to „Jutrzenka” w Olbrachtowie i „Broniszowianki” w Broniszowie. W powiecie strzelecko-drezdeneckim, w miejscowości Brzoza, Ługi, istnieją skupiska społeczności łemkowskiej, działają zespoły pielęgnujące tradycje swoich pieśni i obyczajów, np. LEMKO TOWER.

Rodowód wielu miast województwa związany jest z monarchią piastowską, a następnie z działalnością piastowskich książąt śląskich i wielkopolskich. Trzynastowieczne plany tych miast, stanowiące do dziś ich centra, są zabytkami twórczej myśli urbanistycznej. Niematerialne wartości kulturowe związane są z dziejami wielu miast i wsi. W niektórych miejscach wydarzenia o charakterze historycznym splatają się z codziennością. Na przykład w Babimoście, żywa jest starosty Krzysztofa Żegockiego, który w czasie potopu szwedzkiego przeciwstawił się najeźdźcy działaniami partyzanckimi. Ponadto społeczność babimojszczyzny zasłużyła się utrzymaniem polskość od czasu II rozbioru w 1793 roku. W Bledzewie w latach 1407-1835 istniał klasztor cysterski, którego działalność przyczyniła się do rozwoju cywilizacyjnego i duchowego okolicznych miejscowości. Ponadto w miasteczku urodził się Jan Dekert – prezydent Starej Warszawy z okresu Sejmu Czteroletniego. Z Bytomiem Odrzańskim wiąże się cesarska wyprawa i oblężenie przez wojska cesarskie tamtejszego grodu, opisane przez Galla Anonima. W Dobiegniewie kultywowana jest pamięć o polskich oficerach, którzy przebywali w Oflagu IIC Woldenberg. Założony w XIII wieku klasztor cystersów w Gościkowie-Paradyżu był przez wiele wieków ośrodkiem kulturowym, naukowym i symbolem polskość po drugim rozbiorze. Tradycje te kultywowane są w oparciu o zabytkowy zespół klasztorny i działalność Wyższego Seminarium Duchownego Diecezji Zielonogórsko-Gorzowskiej. Z dziejami biskupstwa lubuskiego, założonego przez Bolesława Krzywoustego, wiąże się Górzycza, w której znajdowała się siedziba biskupia. Z Krosnem Odrzańskim związane są takie postaci historyczne jak Bolesław Chrobry i Mieszko II, Henryk Brodaty i jego żona księżna Jadwiga. Z Międzyrzeczem związany jest pierwszy klasztor na ziemiach polskich i działalność tzw. Pięciu Braci Męczenników. O związkach z polską państwowością świadczy zamek wzniesiony przez Kazimierza Wielkiego. W Rokietnie znajduje się Sanktuarium Maryjne z cudownym obrazem przyciągającym pielgrzymów od XVII wieku. Gród w Santoku to opisywany przez Galla Anonima klucz królestwa. O jego historii świadczy grodzisko położone nad Wartą. Z kolei ze Słonskiem wiąże się pamięć o zbrodni hitlerowskiej, to jest wymordowaniu więźniów obozu koncentracyjnego, głównie obywateli krajów Beneluksu, członków ruchu oporu, aresztowanych podczas akcji Acht und Nebel. W latach 30. w tamtejszym więzieniu przebywał Carl von Ossietzki, laureat nagrody Nobla. Szprotawa-Ilawa to

miejscowość związana z pielgrzymką cesarza Ottona III do Gniezna. To właśnie tutaj Bolesław Chrobry witał gości. Szczególne wartości niematerialne posiada Zielona Góra, związane z winiarstwem. W przeszłości wyrażało się to uprawą winorośli, produkcją wina, obecnie w podtrzymywaniu tradycji winiarskich i rekonstrukcji upraw. Spuścizna duchowa Żagania związana jest z klasztorem augustiańskim i dworem książęcym. Za sprawą Wallensteina w mieście przebywał wybitny astronom Jan Kepler; na dwór Doroty Talleyrand gościł wybitnych twórców, np. Franciszka Liszta). Zarazem w mieście znajduje się miejsce pamięci poświęcone ofiarom hitlerowskim z obozów jenieckie Stalag VIII C i Luft III.

3.2.9. Szlaki kulturowe

W okresie pradziejowym, kiedy nie było jeszcze dróg, komunikacja odbywała się wyłącznie rzekami. O znaczeniu Odry jako ważnego szlaku handlowego z południa na północ, świadczą znaleziska archeologiczne, na które natrafiono wzdłuż rzeki. Przez teren województwa lubuskiego już w okresie wczesnego średniowiecza przebiegały ważne szlaki komunikacyjno-handlowe. Do najstarszych należał trakt solny przebiegający z Halle do Wielkopolski i Wrocławia, przez Przewóz, Żary, Żagań, Szprotawę w kierunku Głogowa. Szlakiem tym podążał do Gniezna w 1000 roku cesarz Otto III. Inna droga potwierdzona źródłowo w 1005 roku, biegła z terenu południowych Niemiec do Wielkopolski przez Gubin, Krosno Odrzańskie, Międzyrzecz i Pszczew. Od XIII wieku był to szlak prowadzący z Europy Zachodniej do Państwa Krzyżackiego. Wtedy też znaczenia nabrało odgałęzienie szlaku z Krosna Odrzańskiego do Poznania przez Sulechów, Świebodzin, Babimost i Zbąszyń. W północnej części województwa jego odpowiednikiem była tzw. Via Marchionis, prowadząca przez miasta historycznej Nowej Marchii do Gdańska i dalej aż do Państwa Krzyżackiego. Inny znaczący trakt handlowy z Poznania do Lubusza prowadził przez Pszczew, Międzyrzecz, Sulęcín, Ośno Lubuskie i Górzycę.

Trakt z Wrocławia do Szczecina wiodący przez Głogów, Bytom Odrzański, Kozuchów, Nowogród Bobrzański, Krosno Odrzańskie i Lubusz posiada także wczesny rodowód. W XIII wieku powstały jego rozgałęzienia z Polkowic do Kozuchowa przez Nowe Miasteczko, a także z Bytomia Odrzańskiego do Krosna Odrzańskiego przez Otyń i Zieloną Górę. W tym samym czasie nabrała znaczenia tranzytowa droga z Niemiec prowadząca przez Kostrzyn nad Odrą, Witnicę, Gorzów Wielkopolski, Strzelce Krajeńskie, Dobiegniew i dalej na wschód. Znaczenia nabrał także trakt łączący Kozuchów z Zieloną Górą i biegnący dalej przez Sulechów, Świebodzin, Skwierzynę i Gorzów do Szczecina. Podobną metrykę posiadał trakt prowadzący z Wielkopolski przez Międzychód, Skwierzynę, Słońsk i Kostrzyn do Berlina.

Wyznaczone w okresie średniowiecza trakty istnieją do dnia dzisiejszego. Zmieniło się jednak ich znaczenie. W XVIII wieku, największego znaczenia nabrał szlak wiodący z Berlina do Wrocławia. W XIX wieku prowadził on z Krosna Odrzańskiego przez Zieloną Górę, Otyń, Nową Sól i Nowe Miasteczko.

Od połowy XIX wieku rozpoczęła się budowa dróg żelaznych. Najwcześniej, w 1846 roku, uruchomiona została linia kolejowa łącząca Berlin z Wrocławiem, biegnąca przez Gubin, Lubsko, Żary i Iłowę Żagańską. Niedługo potem trasę tę połączono z Głogowem – linia z Jankowej Żagańskiej przez Żagań i Szprotawę. W latach 70. XIX wieku powstały linie kolejowe z Wrocławia do Szczecina, przez Bytom Odrzański, Nową Sól, Otyń, Zieloną Górę, Rzepin i Kostrzyn oraz z Gubina do Poznania – przez Krosno Odrzańskie, Sulechów, Babimost, i Zbąszyń. Linie te krzyżowały się w Czerwieńsku.

Nieco później wybudowana została droga żelazna z Bydgoszczy do Kostrzyna – przez Drezdenko, Gorzów i Witnicę. W 2 połowie XIX wieku powstały lokalne połączenia kolejowe między poszczególnymi miastami. Transport kolejowy przyczynił się wydatnie do pobudzenia gospodarczego i zarazem spowodował przestrzenny rozwój miast. Z drugiej strony doprowadził do zaniku niektórych tradycyjnych rzemiosł i wytwórczości, takich jak np. winiarstwo w Gubinie i Krośnie Odrzańskim. Z kolei w Zielonej Górze, dzięki dostarczaniu koleją półproduktu (moszczu) z winnic zachodnioniemieckich i francuskich, rozwinął się przemysł winiarski, przekształcony z czasem w alkoholowy.

Na popularyzację dziedzictwa kulturowego wpływa tzw. turystyka kulturowa, często o charakterze weekendowym. W programie opieki nad zabytkami województwa lubuskiego na lata 2010-2013 wskazano szereg szlaków kulturowych, odnoszących się do cennych zespołów zabytkowych. Niestety tylko niektóre z nich są wykorzystywane w praktyce i posiadają identyfikatory, informatory lub strony internetowe. W obecnym czasookresie należy kontynuować ideę wcześniej wskazanych szlaków kulturowych oraz promować ich powstanie i kreować jako produkty turystyczne.

Tematyczne szlaki kulturowe

Szlak cysterski

- wiąże się z zabytkami powstałymi z fundacji klasztorów w Trzebnicy, Gościkowie, Zemsku, Bledzewie,
- szlak prowadzi z Radoszyna (kościół późnogotycki z XV wieku) do Ołoboku (miejscowość założona w pierwszej połowie XIII wieku przez cysterki trzebnickie; miasteczko, klasycystyczny kościół z 1795 roku),
- Świebodzin (zamek w użytkowaniu cysterek 1699-1810) – na północ od Świebodzina leżą miejscowości należące w przeszłości do klasztoru cystersów w Gościkowie,
- Lubrza (miasteczko cystersów w latach 1322-1810),
- Gościkowo (klasztor ufundowany w 1235 roku przez komesa Bronisza; zabytkowy zespół poklasztorny – kościół z około połowy XIII wieku, przebudowany w XVII-XVIII wieku, gotycko-barokowe założenie klasztorne z dwoma dziedzińcami; barokowe kościoły cystersów paradyskich w należących do nich wsiach – Kaławie i Wysokiej),
- kolejny etap szlaku – Bledzew (miasteczko z XV-wiecznym rozplanowaniem, gotycki kościół z XV wieku, młyn poklasztorny z XIX wieku),
- z Wysokiej szlak wiedzie przez Bledzew do Rokitna (kościół barokowy z 1742 roku) przez należące do klasztoru wsie – Nową Wieś (kościół z 1757 roku), Osiecko (kościół z końca XIV wieku przebudowany w XIX wieku), Stary Dworek (kościół i dwór opacki z lat 70. XVIII wieku), Kalsko (kościół drewniany z XVII wieku).

Szlak templariuszy i joannitów

- początek trasy w Chwarszczanach (woj. zachodniopomorskie; XIII-wieczna komandoria, kościół romańsko-gotycki) lub w Słońsku (siedziba brandenburskiego baliwatu joannitów od 1426 roku),
- dalsza trasa wiedzie do Długoszyna (gm. Sulęcín; kościół z 1736 roku), Sulęcina (dwór joannitów z XVIII wieku), Ostrowa (kościół z przełomu XIII i XIV wieku), Templewa (gm. Bledzew; kościół z 1714 roku), Boryszyna (gm. Lubrza; kościół drewniany z 1648 roku), Łągowa (komandoria joannitów 1347-1810 – zamek, z XIV wieku, podzámcze w formie

uliczki zamkniętej bramami, kościół z 1726 roku).

Szlak dziedzictwa kulturowego augustianów żagańskich

- Żagań – zespół poklasztorny z XIII-XVIII wieku, z kościołem, klasztorem, konwiktem i spichlerzem; kaplica Bożego Grobu z 1598 roku, kościół św. Ducha z 1705 roku)
- Nowogród Bobrzański (gm. Brzeźnica) – kościół - XIII-XIX w., plebania z XVII wieku,
- Jabłonów (gm. Brzeźnica) – kościół z XIV wieku, dwór opatów z końca XVII wieku,
- Brzeźnica – kościół z 1705 roku, plebania z 1676 roku,
- Stanów (gm. Brzeźnica) – kościół z 1743 roku,
- Przybymierz (gm. Nowogród Bobrzański) – kościół z XIV wieku,
- Drągowina (gm. Nowogród Bobrzański) – kościół z XIII-XVII wieku, plebania z 1736 roku.

Szlak gotyckich kościołów farnych

- część południowa obejmuje kościoły na trasie: Zielona Góra – Gubin – Żary – Żagań – Szprotawa – Kozuchów – Nowe Miasteczko
- część północna: Sulechów – Świebodzin – Ośno Lubuskie – Międzyrzecz – Skwierzyna – Gorzów Wielkopolski – Strzelce Krajeńskie – Dobiegniew.

Szlak zabytkowych ratuszy

- Zielona Góra – Lubsko – Gubin – Żary – Żagań – Szprotawa – Kozuchów – Bytom Odrzański – Wschowa – Sulechów – Świebodzin – Międzyrzecz – Ośno Lubuskie – Skwierzyna.

Szlak średniowiecznych fortyfikacji miejskich

- pierwszy odcinek szlaku
  - Zielona Góra (wieża Bramy Nowej)
  - Lubsko (baszta Bramy Żarskiej)
  - Gubin (baszty – Brama Ostrowska i Brama Dziewicy)
  - Żary (wieża Bramy Dolnej, odcinki murów obronnych)
  - Szprotawa (część Bramy Żagańskiej, fragmenty murów obronnych z trzema basztami)
  - Kozuchów (mury obronne na niemal całym obwodzie, z basztami; baszta – prochownia przy dawnej Bramie Krośnieńskiej; znaczne odcinki drugiego pasma murów, fosa)
- drugi odcinek szlaku
  - Sulechów (znaczne fragmenty murów obronnych),
  - Świebodzin (duże fragmenty murów z basztami, fosa),
  - Łagów (bramy miejskie – Polska i Marchijska),
  - Ośno Lubuskie (mury z basztami na niemal całym obwodzie)
  - Gorzów Wlkp. (fragment murów obronnych),
  - Strzelce Krajeńskie (zachowany niemal cały okrąg murów z basztami, w tym Basztą Czarownic i Bramą Młyńską),
  - Dobiegniew (fragmenty muru obronnego z basztą).

Szlak kamiennych kościołów wiejskich z XII-XIII wieku

- kościoły w Studzieńcu (gm. Kozuchów), Mirocinie Dolnym (gm. Kozuchów), Solnikach (gm. Kozuchów), Popęszycach (gm. Nowe Miasteczko), Mycielinie (gm. Niegosławice), Przeclawiu (gm. Niegosławice), Niegosławicach, Dzikowicach (gm. Szprotawa), Gościszowicach (gm.

Niegosławice), Borowinie (gm. Szprotawa), Długiem (gm. Szprotawa), Stypułowie (gm. Kozuchów), Siecieborzycach (gm. Szprotawa), Witkowie (gm. Szprotawa), Chichach (gm. Małomice), Bukowinie Bobrzańskiej (gm. Żagań), Chrobowie (gm. Żagań), Bożnowie (gm. Żagań), Starej Koperni (gm. Żagań), Jeleninie (gm. Żagań), Chotkowie (gm. Brzeźnica), Wichowie (gm. Żagań), Wrzesinach (gm. Żagań), Przybymierzu (gm. Nowogród Bobrzański), Gorzupi Dolnej (gm. Żagań), Miodnicy (gm. Żagań), Dietrzychowicach (gm. Żagań), Starym Żaganiu (gm. Żagań), Drożkowie (gm. Żary), Biedrzychowicach Dolnych (gm. Żary), Bieniowie (gm. Żary), Drągowie (gm. Nowogród Bobrzański), Niwiskach (gm. Nowogród Bobrzański).

Szlak zamków i dworów obronnych

- Krosno Odrzańskie – zamek wzniesiony w pierwszej ćwierci XIII wieku,
- Lubsko – zamek z XV wieku, przebudowany w końcu XVI i XIX wieku,
- Żary – zamek z XIII wieku, rozbudowany w XVI wieku,
- Dietrzychowice – wieża rycerska z XIV-XV wieku,
- Szprotawa – ruiny zamku z XII-XIV wieku,
- Witków – wieża rycerska z XIV wieku,
- Broniszów – dwór obronny z XVI wieku (gm. Kozuchów),
- Kozuchów – zamek z XIV wieku, rozbudowany w XV i XVII wieku,
- Borów Polski – ruiny zamku rycerskiego z XIV-XVI wieku (gm. Nowe Miasteczko),
- Siedlisko – zamek z XV-XVI wieku,
- szlak można przedłużyć do Sulechowa – pozostałości zamku z XV wieku, Świebodzina – ruiny zamku z XV wieku, i Łagowa – zamek joannitów z XIV wieku.

Szlak architektury związanej z rodami Bironów i Talleyrandów

- zabytki Żagania: pałac (wnętrza pałacowe, mosty, oranżeria), założenie parkowe, budynki urzędu miejskiego (pierwotnie siedziba wdowa Doroty Biron), budynki Sądu Rejonowego (pierwotnie książeży Urząd Ziemski), kościół pw. Świętego Krzyża, budynek dawnego szpitala, wieża kościoła poewangelickiego,
- pałac w Zatoniu (gm. Zielona Góra),
- pałac w Klenicy (gm. Bojadła).

Szlak zabytkowych kościołów drewnianych

- Trzebule (gm. Dąbie) – kościół na planie ośmioboku z 1670 roku
- Klępsko (gm. Sulechów) – XIV-XVI wiek,
- Kosieczyn (gm. Zbąszynek) – druga połowa XIV wieku,
- Chlastawa (gm. Zbąszynek) – kościół z 1637 roku, dzwonnica z 1690 roku,
- Boryszyn (gm. Lubrza) – kościół z 1648 roku,
- Nowa Wioska (gm. Lubrza) – kościół w 1670 roku,
- Kalsko (gm. Międzyrzecz) – kościół z 1693 roku.

Północny szlak zabytków konstrukcji szkieletowej

- Mosina (gm. Witnica) – kościół z 1780 roku,
- Bogdaniec – młyn z 1828 roku,
- Chwałowice (gm. Bogdaniec) – kościół z 1789 roku,

- Gorzów – spichlerz wzniesiony po 1772 roku,
- Gralewo (gm. Santok) – kościół z 1709 roku,
- Santok – dom z 1825 roku, dzwonnica z 1796 roku,
- Stare Polichno (gm. Santok) – kościół z 1826 roku,
- Gościmiec (gm. Zwierzyn) – kościół z XVIII wieku,
- Drezdenko – zbrojownia z XVII wieku, liczne domy z XVIII-XIX wieku (np. przy ul. Kościuszki 16, Żeromskiego 11),
- Karwin (gm. Drezdenko) – kościół z 1711 roku,
- Lubiatów (gm. Drezdenko) – kościół z XVIII wieku.

Szlak zabytków konstrukcji szkieletowej – część środkowa województwa

- Zielona Góra – kościół pw. MB Częstochowskiej z 1748 roku,
- Bojadła – kościół z 1758 roku,
- Rokitnica (gm. Skąpe) – kościół z 1833 roku,
- Pożrzadło (gm. Łagów) – kościół z 1766 roku,
- Żelechów (gm. Łagów) – 1648 rok,
- Pniów (gm. Torzym) – kościół z 1755 roku,
- Lubiechnia Mała (gm. Rzepin) – kościół z 1669 roku,
- Lisów (gm. Słubice) – dom z 1768 roku,
- Kalsko (gm. Międzyrzecz) – kościół z XVIII wieku.

Szlak zabytkowych organów

- miejscowości, w których istnieją zabytkowe organy i odbywają się cykliczne koncerty:
  - Iłowa Żagańska, Żagań, Żary, Lubsko, Zielona Góra, Gościkowo, Międzyrzecz, Drezdenko.

Szlak renesansowej i barokowej sztuki sepulkralnej

- Kozuchów – lapidarium rzeźby nagrobnej z XVI-XVIII wieku, renesansowe płyty epitafijne na elewacji kościoła,
- Borów Wielki – renesansowe pomniki w kościele,
- Popęszyce – renesansowe pomniki w kościele,
- Bytom Odrzański – lapidarium na dawnym cmentarzu ewangelickim, pomnik renesansowy w kościele parafialnym,
- Sława – epitafia barokowe w kościele parafialnym,
- Wschowa – lapidarium na dawnym cmentarzu ewangelickim, portrety trumienne w kościele pw. św. Józefa oraz w Muzeum Ziemi Wschowskiej.

Szlak architektury barokowej

- najwybitniejsze dzieła architektury barokowej: kościoły i pałace w Brodach, Żarach, Żaganiu, Brzeźnicy, Długiem, Lasocinie, Bojadłach, Wschowie, Zaborze, Gościkowie, Rokitnie, ratusz w Szprotawie.

Szlak fortyfikacji Międzyrzeckiego Rejonu Umocnionego

- szlak prowadzi od Odry wzdłuż cieków wodnych – rzek, kanałów i jezior – do Warty w Skwierzynie,

- liczne urządzenia wodne – mosty zwodzone, obrotowe i rolkowe, zapory, śluzy,
- przeszkody betonowe przeciwczołgowe („zęby smoka”),
- bunkry z pancernymi kopułami i wielokilometrowe korytarze podziemne,
- miejscowości na szlaku – Przetocznica, Skąpe, Ołobok, Mostki, Lubrza, Boryszyn, Wysoka, Kęszycza Leśna, Kursko, Bledzew, Stary Dworek, Lisia Góra (k. Skwierzyny).

Szlak umocnień tzw. Pozycji Środkowej Odry

- prowadzi wzdłuż lewego brzegu Odry – od Bytomia Odrzańskiego do Krosna Odrzańskiego,
- kilkadziesiąt schronów bojowych, obserwacyjnych i biernych z lat 20.-40. XX wieku (zagęszczenie schronów występuje w miejscach przepraw przez rzekę – w Bytomiu Odrzańskim, Nowej Soli, Cigacicach, Krośnie Odrzańskim).

Szlak najcenniejszych zespołów urbanistycznych o średniowiecznym rozplanowaniu i zachowanym układzie przestrzennym

- Lubsko, Zielona Góra, Kozuchów, Nowe Miasteczko, Bytom Odrzański, Sława, Wschowa, Sulechów, Świebodzin, Międzyrzecz, Bledzew, Pszczew, Dreddenko.

Szlak elektrowni wodnych

- prowadzi wzdłuż prawego brzegu Bobru i Nysy Łużyckiej: Gubin – elektrownia z 1905 roku, Sobolice – elektrownia z 1922 roku, Zasięki – elektrownia z 1905 roku, Bucze – elektrownia Bukówka z 1905 roku, Żarki Wielkie – elektrownia z 1905 roku, Przysieka – elektrownia z 1905 roku, Bukowina – elektrownia z 1910 roku, Małomice (początek drugiego odcinka szlaku) – elektrownia z 1920 roku, Żagań – dwie elektrownie z 1898 i 1900 roku, Grajówka – elektrownia z 1922 roku, Gorzupia – elektrownia z 1911 roku, Dychów – elektrownia z 1935 roku, Stary Raduszec – elektrownia z 1935 roku.

Szlak Wałów Chrobrego (tzw. Wały Śląskie)

Szlak parków projektowanych przez Eduarda Petzolda

- Szlak obejmuje dziewięć parków, reprezentujących wszystkie fazy rozwoju działalności projektowej Eduarda Petzolda: Gębice (gm. Gubin) – park z 1873 roku, Brody – ogród willowy przy ul. Kilińskiego 11 – 1864 rok, Lubsko – park miejski z 1859 roku, Włostów (gm. Żary) – park z 1864 roku, Łęknica, Park Mużakowski – arboretum, Małomice – park z 1872 roku, Sława – park z 1853 roku, Mostki (gm. Lubrza) – park z 1838 roku.

Szlak winiarski

- Muzeum Ziemi Lubuskiej w Zielonej Górze – dział winiarski,
- zielonogórskie domy winiarskie z XIX wieku – ul. Zakręt 2, Piękna 20, Wrocławska 12a (palmiarnia), Krasickiego 25, dawne sanatorium – ul. Botaniczna 38,
- trasa może zostać poszerzona o budowle związane z produkcją winą i koniaków (ul. Chrobrego 35, Zamkowa 16, Jedności 59, Moniuszki) oraz o domy zdobione winiarskimi akcentami (Pl. Pocztowy 3, ul. Drzewna 29, Wrocławska 12, Kupiecka 22, Niepodległości 26, Bankowa 6, Wyspiańskiego 10, Zyty 1, Fabryczna 23-25),
- Muzeum Etnograficzne w Ochli – XVIII-wieczny pawilon winiarski, winnica.

Szlaki dziedzictwa kulturowego Żagania

- zespół poklasztorny augustianów: wyposażenie artystyczne kościoła, biblioteka klasztorna, budynki poklasztorne, gotycki spichlerz,
- kościół św. Ducha – barokowe wyposażenia wnętrza,
- kościół Świętego Krzyża – neogotyckie wyposażenie,
- dawny szpital św. Doroty – fundacja Doroty Talleyrand,
- pałac z parkiem krajobrazowym,
- wieża ratuszowa,
- kamienice renesansowe i barokowe przy Starym Rynku,
- kościół pw. Nawiedzenia NMP,
- kaplica Bożego Grobu.

Szlaki ponadregionalne

Szlak Cysterski

- powołany do istnienia w ramach Europejskich Dróg Kulturowych,
- obejmuje klasztory zakonu cystersów także w Polsce,
- województwo lubuskie: Bledzew, Gościkowo-Paradyż, Mironice, Stary Dworek, Zemsko

Szlak Wałów Śląskich nazywany Wałami Chrobrego

- zaczyna się w zachodniej części Dolnego Śląska, wzdłuż środkowego i dolnego biegu rzeki Bóbr i na terenie województwa lubuskiego:
  - Krosno Odrzańskie – grodzisko z czasów Bolesława Chrobrego,
  - lasy w okolicach Kosierza, Bogaczowa, Niwisk, Wichowa,
  - Iława koło Szprotawy – miejsce spotkania Bolesława Chrobrego i cesarza Ottona III.

Droga św. Jakuba (nazywana po hiszpańsku Camino de Santiago)

- szlak pielgrzymkowy do Santiago de Compostela w Hiszpanii; pielgrzymi mogą dotrzeć do celu jednym z wielu szlaków; Droga św. Jakuba przeznaczona jest dla pątników indywidualnych lub małych grup, poszukujących wyciszenia i duchowej przemiany,
- po wizycie Jana Pawła II w Santiago de Compostela w 1982 roku Rada Europy uznała Drogę św. Jakuba za drogę o szczególnym znaczeniu dla kultury europejskiej oraz zaapelowała o odtwarzanie i utrzymywanie dawnych szlaków pątniczych,
- w 1987 roku Szlak św. Jakuba ogłoszono pierwszym Europejskim Szlakiem Kulturowym, 1993 roku został wpisany na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO,
- w Polsce, w ciągu wieków powstała sieć dróg wiodących od Morza Bałtyckiego (szlak rozpoczął się kiedyś w Estonii) przez Polskę, Niemcy, Szwajcarię, Francję do Santiago;
- w odpowiedzi na apel Rady Europy, także w Polsce zaczęto odtwarzać dawne szlaki pątnicze; przez województwo lubuskie prowadzi droga Camino Polaco (szlak prowadzi z Estonii, przez Łotwę i Litwę); w Polsce – przez województwo warmińsko-mazurskie i dalej kujawsko-pomorskie, wielkopolskie i lubuskie) – m.in. z Sulęcinem i Słubicami na trasie (odcinek ten nazywany jest Lubuską Drogą św. Jakuba).

3.3. Zabytki województwa lubuskiego - formy i zakres i ich ochrony

3.3.1. Rejestr zabytków

Województwo lubuskie należy do najzasobniejszych w zabytki. Rozmieszczenie zasobów dziedzictwa kulturowego, zarówno w sensie liczbowym, jak i pod względem reprezentowanych wartości nie jest równomierne. Korzystniej pod tym względem sytuuje się część południowa obszaru, związana wcześniej ze Śląskiem i Dolnymi Łużycami. Różnorodna przeszłość historyczna zdecydowała o odmienności form architektonicznych i rozwiązań artystycznych między południem i północą województwa. Odnosi się to szczególnie do spuścizny kulturowej z okresu średniowiecza i nowożytności, w tym zwłaszcza do epoki baroku. Zabytki wschodniej części terenu, stanowiące ziemie wielkopolskie, posiadają cechy zbliżone do sztuki śląskiej, a architektura części północnej wykazuje pokrewieństwo z Pomorzem Zachodnim i Marchią Brandenburską.

Najcenniejsze zabytki objęte zostały ochroną poprzez wpis do rejestru. W wyniku badań naukowych mogą się w nim znaleźć także inne obiekty. W województwie lubuskim do rejestru wpisanych zostało 4311 zabytków nieruchomych, Liczba zabytków objęta ochroną poprzez wpis do rejestru sytuuje nasz region na siódmym miejscu w kraju.

Tabela. Zestawienie liczby zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru z podziałem na typy obiektów (stan na 4.04.2016 r.)
wg opracowania Narodowego Instytutu Dziedzictwa www.nid.pl

Kategoria obiektu	Liczba
<u>Założenia przestrzenne</u> : układy urbanistyczne, ruralistyczne, dzielnice i osiedla	36
<u>Obiekty sakralne</u> : kościoły różnych wyznań, klasztory, dzwonnice, kaplice, kaplice cmentarne, kostnice kapliczki przydrożne, figury	559
<u>Obiekty budownictwa obronnego</u> : mury obronne, bramy miejskie, forty, arsenały	106
<u>Budowle użyteczności publicznej</u> : siedziby władz, szkoły i internaty, banki, poczty, hotele i pensjonaty, teatry i kina, koszary i więzienia, dworce kolejowe, szpitale i zakłady opiekuńcze, budynki administracyjne zakładów przemysłowych	168
<u>Zamki</u>	23
<u>Rezydencje</u> : pałace wiejskie (ośrodki dóbr), pałace miejskie (w zespołach rezydencjonalnych, dwory wiejskie i podmiejskie (w zespołach rezydencjonalnych), dwory obronne (wieże mieszkalne)	216
<u>Zieleń komponowana</u> : parki pałacowe i dworskie, ogrody dworskie, ogrody willowe (elementy komponowanych założeń), parki miejskie, aleje	204
<u>Zabudowa folwarczna</u> : oficyny mieszkalne i gospodarcze (w zespołach), budynki	315

inwentarskie (w zespołach), budynki produkcyjne (w zespołach), budynki mieszkalno-użytkowe pracowników folwarcznych (domki ogrodnika, leśniczego, doktora itp.), pojedyncze obiekty pozostałe po zespołach folwarcznych, spichlerze, magazyny	
<u>Budynki gospodarcze</u> : wszelkie pojedyncze obiekty gospodarskie w zagrodach wiejskich, spichlerze, magazyny jako obiekty samoistne, poza zespołami folwarcznymi, budynki pomocnicze przy obiektach użyteczności publicznej i domach mieszkalnych	83
<u>Domy mieszkalne</u> : domy, kamienice, chałupy wiejskie, pałace i dwory miejskie, plebanie, wikariaty i organistówki, domy w osiedlach (wyszczególnione w decyzjach przestrzennych), domy w osiedlach robotniczych (wpisane w zespołach zakładów przestrzennych)	2297
<u>Budownictwo przemysłowe</u> : hale produkcyjne w zespołach fabrycznych, warsztaty, obiekty towarzyszące, parowozownie, kotłownie, wieże szybowe w kopalniach, pojedyncze budynki produkcyjne, poza zespołami folwarcznymi (kuźnie, olejarnie itp.), młyny, wiatraki, urządzenia hydrotechniczne, wodociągowe wieże ciśnień, mosty i wiadukty, elektrownie, gazownie i wodociągi	105
<u>Cmentarze</u> : komunalne, wojenne, wyznaniowe, kwatery cmentarne, pojedyncze groby i mogiły	78
<u>Inne</u> : ogrodzenia, bramy, kordegardy	121
Łącznie	4311

W prowadzonym rejestrze zabytków ruchomych województwa lubuskiego znajduje się 387 decyzji o wpisie do rejestru dotyczących pojedynczych obiektów oraz całych zespołów, obejmujących łącznie 6258 obiektów. Większość z nich, to jest 5568 zabytków, składa się na wystrój i wyposażenie świątyń. Pozostałe zabytki to 692 obiekty, stanowiące np. elementy wystroju budynków użyteczności publicznej, a także elementy wystroju parków i cmentarzy.

W księdze rejestru zabytków archeologicznych, według danych Narodowego Instytutu Dziedzictwa na dzień 30.04.2013 roku, dokonano 539 wpisów. Najliczniejszą kategorię stanowią osady, obozowiska oraz zespoły osadnicze – 350 pozycji, groby płaskie – 81 i grodziska – 44. Znacznie rzadsze są groby o własnej formie terenowej – 9, a także fortyfikacje – 4.

Tabela. Zestawienie liczby zabytków archeologicznych wpisanych do rejestru z podziałem na typy obiektów (stan na 4.04.2016 r.) wg opracowania Narodowego Instytutu Dziedzictwa www.nid.pl

Obronne		Osadnicze		Sepulkralne		Gospodarcze	In.	Łącznie
grodziska	fortyfikacje	osady, obozowiska, zespoły osadnicze	ślady, punkty osadnicze	groby o własnej formie terenowej	groby płaskie	kopalnie, warsztaty, huty, groble itd.		
44	4	350	38	9	81	6	7	539

3.3.2. Ewidencja zabytków

Ponadto wójt, burmistrz i prezydent miasta zobowiązani są do prowadzenia gminnej ewidencji zabytków (GEZ) (art. 22 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami) w formie zbioru kart adresowych zabytków nieruchomych z terenu właściwej gminy.

Zasady prowadzenia gminnej ewidencji zabytków określa Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2011 roku w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (Dz.U. z 2011 r., Nr 113 poz. 661). Gminna ewidencja zabytków jest zatem zbiorem kart adresowych, z których każda określa zabytek nieruchomy i miejsce jego położenia.

Wpis zabytku nieruchomego do ewidencji nie stanowi bezpośredniej formy jego ochrony. Stanowi jednak wraz z zabytkami objętymi rejestrem podstawę do uwzględnienia zasobu w formie zapisu, w studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy oraz w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego (art. 19). Daje też podstawę do sporządzenia programów opieki nad zabytkami na szczeblu województwa, powiatu, gminy.

W województwie lubuskim znajduje się 68 012 zabytków nieruchomych ujętych w wojewódzkiej ewidencji zabytków i wyznaczonych do ujęcia w tej ewidencji, w szczególności 51266 zabytków architektury i budownictwa oraz zabytków komponowanej zieleni, a także 16 746 stanowisk archeologicznych.

3.3.3. Parki kulturowe

Ważną formą ochrony zabytków, wprowadzoną w ustawie o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami jest park kulturowy. Jest to jedyna forma ochrony zabytków uzależniona od inicjatywy jednostki samorządu terytorialnego. Park kulturowy może być utworzony na podstawie uchwały rady gminy, po zasięgnięciu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków. Intencją powoływania parków kulturowych jest ochrona „krajobrazu kulturowego oraz zachowanie wyróżniających się krajobrazowo terenów z zabytkami nieruchomymi, charakterystycznymi dla miejscowej tradycji budowlanej i osadniczej” (art. 16, pkt. 1).

Na terenie województwa lubuskiego znajdują się aktualnie dwa parki kulturowe: pierwszy z nich to Park kulturowy „Dolina Trzech Młynów” w Bogdańcu, który został ustanowiony Uchwałą Rady Gminy Bogdaniec Nr XXXIII/170/2006 z dnia 29 września 2006 roku. Teren parku obejmuje dolny bieg rzeki Bogdanki z trzema zabytkowymi młynami, z których Młyn Górny z 1828 roku zachował oryginalną konstrukcję ryglową i urządzenia techniczne. W budynku mieści się oddział

Muzeum Lubuskiego im. Jana Dekerta w Gorzowie Wlkp.

Kolejnym parkiem jest „Park kulturowy Grodzisko Wicina”, ustanowiony Uchwałą Rady Miasta Jasień Nr XXXVI/254/13 z dnia 20 czerwca 2013 roku. Grodzisko w Wicinie obejmuje osadę z okresu kultury łużyckiej okresu halsztackiego. Obecny stan rzeczy może ulec zmianie, ponieważ na obszarze województwa lubuskiego istnieją liczne miejsca oraz obszary o wartościach spełniających wymogi niezbędne do utworzenia parków kulturowych.

3.3.4. Pomnik historii

W ustawie z dnia 23 lipca 2003 roku o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami przewidziano możliwość nadania obiektom lub zespołom zabytkowym rangi pomnika historii (art. 15, pkt. 1). Status pomnika historii zabytkom i parkom kulturowym nadaje na drodze rozporządzenia Prezydent Rzeczypospolitej, na wniosek ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego.

Aktualnie na liście pomników historii znajduje się 60 zespołów i obiektów zabytkowych, spośród których dwa zlokalizowane są na terenie województwa lubuskiego. Jest to Park Mużakowski [Rozporządzenie Prezydenta RP z dnia 14 kwietnia 2004 roku (Dz.U. z 2004 r., nr 102, poz. 1059)] i Żagań – poaugustiański zespół klasztorny [Rozporządzenie Prezydenta RP z dnia 28 lutego 2011 roku (Dz. U. z 2011, nr 54, poz. 280)].

Liczba zabytków o statusie pomnika historii może ulec zmianie, gdyż wartości niektórych zabytków lub zespołów zabytkowych położonych na terenie województwa lubuskiego, posiadają znaczne wartości kulturowe. Przykładem może być grodzisko w Santoku, Twierdza Kostrzyn nad Odrą, czy Sanktuarium w Rokitnie.

3.3.5. Lista Światowego Dziedzictwa Kulturowego i Przyrodniczego UNESCO

Zabytki nieruchome o wyjątkowej wartości kulturowej mogą zostać wpisane na Listę Światowego Dziedzictwa Kulturowego i Przyrodniczego Ludzkości UNESCO. Na Listę UNESCO zostało wpisanych 14 obiektów z terenu Polski, w tym jeden z terenu województwa lubuskiego, to jest Park Mużakowski, położony po obu stronach granicznej rzeki Nysy Łużyckiej, w miejscowościach Łęknica i Bad Muskau. Park został objęty wpisem na listę UNESCO w 2004 roku.

Założenie należy do najrozleglejszych parków w Europie, obejmuje obszar ponad 700 ha, z których 522 ha znajdują się na terenie Polski. Powstał w XIX wieku z inicjatywy księcia Hermanna von Pückler-Muskau, miłośnika i projektanta parków krajobrazowych. Park w sposób perfekcyjny wykorzystuje naturalne walory przyrodnicze i krajobrazowe miejsca. W obręb kompozycji włączono również miasto Muskau, jego przedmieścia oraz otaczające je łąki i pola.

W ramach wniosków i postulatów w sferze kulturowej wniesionych do prac nad Zmianami Planu Zagospodarowania Województwa Lubuskiego została podana propozycja włączenia na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO Pradoliny Noteci.

4. Ocena stanu dziedzictwa kulturowego województwa i dotychczasowych działań samorządu województwa w zakresie opieki nad zabytkami

4.1. Zagrożenia dla dziedzictwa kulturowego na terenie województwa

Podstawowym zagrożeniem dla zabytków architektury i budownictwa jest zaniechanie bieżących remontów, powodujące stopniową degradację ich substancji. W trakcie długotrwałego procesu użytkowania oryginalna substancja budowlana ulega naturalnym procesom niszczenia, czego efektem jest osłabienie ustroju budowlanego. Do najpoważniejszych zagrożeń dla obiektów budowlanych należą nieszczelne dachy, uszkodzone lub zniszczone opierzenia blacharskie, rynny i rury spustowe, niewłaściwe odprowadzenie wód opadowych, zawilgocenia murów obwodowych oraz nieszczelna stolarka okienna i drzwiowa. Efektem tych zaniedbań jest zamakanie i niszczenie więźby dachowej oraz w dalszej kolejności stropów, zaciekanie murów powodujące zmurszenie tynków, zniszczenie struktury ścian obwodowych. Dodatkowym zagrożeniem dla zabytków architektury i budownictwa jest również prowadzenie nieprzemyślanych działań inwestycyjnych, takich jak np. wymiana stolarki okiennej i drzwiowej bez poszanowania realiów historycznych, malowanie elewacji w ahistorycznych kolorach. Dlatego też wszelkie prace przy obiektach wpisanych do rejestru zabytków, zgodnie z art. 36 ust 1 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, wymagają pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków w oparciu o programy prac oraz dokumentacje projektowe. Poważnym zagrożeniem dla tej kategorii zabytków, w tym dla obiektów drewnianych jest niebezpieczeństwo pożarowe.

Najpoważniejsze zagrożenie dla zabytków ruchomych stanowi brak odpowiednich zabezpieczeń przed kradzieżą i pożarem. Dotyczy to w szczególności obiektów zawierających w swych wnętrzach zabytki ruchome wpisane do rejestru zabytków lub typowane do wpisu do rejestru zabytków, składających się na wyposażenie i wystrój kościołów parafialnych i filialnych.

Stanowiska archeologiczne ujawnione głównie podczas badań AZP, stanowią podstawową i najliczniejszą grupę, która składa się na archeologiczne dziedzictwo kulturowe. Najlepiej zachowane są stanowiska archeologiczne położone na nieużytkach, terenach niezabudowanych oraz terenach zalesionych. Ponadto, wśród potencjalnych zagrożeń odnotować należy nielegalną eksploatację piśnic oraz żwirowni. Istotne zagrożenie dla zachowania substancji stanowisk archeologicznych zlokalizowanych w obrębie pól uprawnych stanowi głęboka orka. Niektóre zagrożenia pojawiły się w ciągu ostatnich lat, jak np. działalność tzw. poszukiwaczy skarbów wyposażonych w wykrywacze metali. Skali problemu niestety nie potrafimy ocenić. Działalność ta zagraża szczególnie cmentarzyskom. Wiele istotnych zagrożeń wynika z przyspieszonego rozwoju gospodarczego, w tym z użycia ciężkiego sprzętu w rolnictwie, rozwoju budownictwa na obrzeżach miast, budowy dróg. A zatem podstawowym zagrożeniem dla stanowisk archeologicznych oraz nawarstwień kulturowych są wszelkie inwestycje związane z zabudowaniem i zagospodarowaniem terenu, które wymagają prowadzenia prac ziemnych. W celu zapobieżenia niszczeniu zabytków archeologicznych, prace ziemne prowadzone w obrębie stanowisk archeologicznych, a w niektórych przypadkach również w ich bezpośrednim sąsiedztwie, wymagają zapewnienia ratowniczych badań archeologicznych w zakresie uzgodnionym z Lubuskim Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków. Jest to szczególnie ważne podczas takich inwestycji jak, budowa dróg, zbiorników wodnych, kopalń kruszywa, gdyż inwestycje te z uwagi na szerokopłaszczyznowy charakter prac ziemnych, w bezpowrotny sposób niszczą ziemne warstwy kulturowe i ruchome zabytki archeologiczne. Przebudowa układów

urbanistycznych, ruralistycznych oraz założeń pałacowo-parkowych prowadzi często do naruszenia średniowiecznych i nowożytnych nawarstwień kulturowych. W związku z tym, wszystkie prace ziemne wymagają wyprzedzającego bądź jednoczesnego prowadzenia badań archeologicznych. Wyniki badań często stanowią jedyną dokumentację następujących po sobie epizodów osadniczych na tym terenie. Pozwalają skorygować, uszczegółwić i potwierdzić dane ze źródeł pisanych. Pozyskany w trakcie badań materiał ruchomy umożliwia uzupełnienie danych o kulturze materialnej mieszkańców. Zagrożeniem dla dziedzictwa archeologicznego jest też rozwój turystyki zwłaszcza nad rzekami oraz na terenie obszarów leśnych. Tereny te, obecnie atrakcyjne pod względem rekreacyjnym, często były zajmowane przez ludzi w okresie pradziejowym i we wczesnym średniowieczu. Dostęp do wody, który stanowił podstawę egzystencji, umożliwiał tworzenie licznych osad, o metryce sięgającej od epoki kamienia po czasy nowożytne.

Na terenie województwa oprócz pojedynczych, cząstkowych miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, uchwalanych incydentalnie, brak całościowych planów zagospodarowania przestrzennego. Fakt ten z punktu widzenia ochrony konserwatorskiej jest istotnym zagrożeniem dla zabytków nieruchomych. Znacznym zagrożeniem dotyczącym układu i wnętrza urbanistycznych jest degradacja zabytkowej substancji spowodowana wymogami i standardami współczesnej cywilizacji. Wymiana historycznej tkanki budynków w postaci oryginalnych drewnianych stolarek okiennych i drzwiowych, a także pozabawianie budynków ich pierwotnych dekoracji architektonicznych negatywnie wpływa nie tylko na same obiekty, ale także na zabytkowe wnętrza miasta. Podobne problemy związane z wystrojem elewacji dotyczą także charakterystycznej zabudowy wiejskiej i folwarcznej. Zagrożenia te związane są nie tylko z wymianą stolarek okiennych i drzwiowych, ale także powiązane niejednokrotnie z powiększeniami otworów okiennych bądź ich zamurowaniami, a także niekontrolowanymi rozbudowami, co wpływa na zniekształcenie zabytkowego charakteru zabudowy.

Na terenie województwa lubuskiego znajduje się kilka tysięcy historycznych cmentarzy. Zostały one zewidencjonowane na przełomie lat 80. i 90. XX wieku i część z nich praktycznie dziś już nie istnieje, tzn. nie zachowały się nawet w stanie szczątkowym pomniki nagrobne, a założenie przestrzenne jest przekształcone lub nieczytelne. Cmentarze, w przeważającej większości ewangelickie, są nieczynne i niezagospodarowane, dlatego też ulegają stopniowej degradacji. Wiele z nich nie posiada ogrodzeń, stąd pozostałości starych nagrobków i metalowych krat, z uwagi na łatwy dostęp osób postronnych, są zagrożone kradzieżą. Tym bardziej, że miejscowa – napływowa ludność nie ma orientacji w zakresie ich historii i nie identyfikuje ich jako miejsc pamięci. Należy przy tym podkreślić, że do wyjątku należą celowe dewastacje.

Zagrożeniem dla dziedzictwa archeologicznego na terenie województwa są duże inwestycje infrastrukturalne, które wymagają prowadzenia prac ziemno-budowlanych. W celu skutecznej ochrony dziedzictwa kulturowego niezbędna jest ochrona prawna ziemnych warstw kulturowych, a także uzgadnianie tego typu inwestycji z wojewódzkim konserwatorem zabytków. Innym rodzajem zagrożeń jest niekontrolowany, stale nasilający się ruch eksploratorski. W przypadku braku pozwoleń ze strony wojewódzkiego konserwatora zabytków, istnieje możliwość, że poszukiwanie zabytków ruchomych spowoduje również nieodwracalne szkody w zakresie zniszczenia ziemnych warstw kulturowych oraz doprowadzi do utraty zabytków ruchomych i jednoczesnego zniszczenia ich kontekstu kulturowego.

4.2. Realizacja programu opieki nad zabytkami na lata 2013-2014 i działania samorządu województwa do 2014 r.

Celem dokumentu „Program opieki nad zabytkami województwa lubuskiego 2013-2016”, stanowiącego realizację ustawowego obowiązku samorządu Województwa Lubuskiego (art. 87 ust. 1 i 3 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2014 r., poz. 1446) jest ułatwienie działań zapobiegających procesom degradacji lubuskich zabytków oraz działań służących poprawie stanu zachowania zabytków. Działania te mają służyć zabezpieczeniu i rewitalizacji materialnego dziedzictwa województwa lubuskiego oraz umożliwieniu jego wykorzystania na potrzeby rozwoju turystyki i szerokiej promocji regionu.

- Program został przygotowany przez podmiot zewnętrzny wyłoniony w drodze formalnej procedury,
- Program uzyskał pozytywną opinię Lubuskiego wojewódzkiego Konserwatora Zabytków i został przyjęty w dniu 15 kwietnia 2013 roku przez Sejmik Województwa Lubuskiego, a następnie przekazany podmiotom samorządowym, edukacyjnym, społecznym w województwie lubuskim oraz udostępniony na stronach internetowych www.lubuskie.pl,
- zawiera specjalistyczną charakterystykę i analizę stanu zachowania dziedzictwa kulturowego na terenie województwa lubuskiego,
- określa, przy uwzględnieniu specyfiki regionu, najważniejsze cele w zakresie opieki nad zabytkami na obszarze województwa lubuskiego wraz z możliwymi metodami ich osiągnięcia,
- podstawowe narzędzia realizacji przez Samorząd Województwa Lubuskiego zapisów Programu – dotacje celowe na prace konserwatorskie, restauratorskie i prace budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków znajdujących się na terenie województwa lubuskiego; w latach 2013 i 2014 Sejmik Województwa Lubuskiego udzielił tego rodzaju dotacji, przede wszystkim na prace przy zabytkowych obiektach sakralnych w regionie.

Najważniejsze przykłady realizacji Programu w okresie 2013-2014:

- Cel strategiczny:
Ochrona oraz kształtowanie klimatu powszechnego zrozumienia wartości dziedzictwa kulturowego województwa lubuskiego w aspekcie materialnym i niematerialnym, jako czynnika rozwojowego w wymiarze społeczno-gospodarczym
- Priorytet I:
Ochrona i kształtowanie zasobów dziedzictwa kulturowego w województwie lubuskim

- obowiązek sprawowania opieki nad zabytkiem – zadanie samorządów lokalnych, które posiadają tytuł prawny do zabytku; zakres obowiązków to finansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych zabytków ruchomych i nieruchomych, rewitalizacja obiektów i zespołów zabytkowych, tworzenie ewidencji zabytków i programów opieki nad zabytkami na poziomie lokalnym; Program wyznacza kierunki i tendencje działań wynikających z ogólnej wizji rozwoju regionu; Program zakładał ułatwienie powstawania tego typu opracowań tworzonych przez samorządy lubuskich miast, gmin i powiatów. Część samorządów wykonało gminną ewidencję zabytków, bardzo nieliczne powiatowe i gminne programy opieki nad zabytkami,

- ochrona i kształtowanie dziedzictwa kulturowego w województwie lubuskim poprzez finansowanie oraz współfinansowanie działań bezpośrednich w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami (system udzielania dotacji) – łączna kwota przeznaczona w latach 2013-2014 na prace konserwatorsko-restauratorskie lub roboty budowlane przy lubuskich zabytkach: 1.500.000,00 zł.(z wykorzystania przyznanej dotacji zrezygnowały Parafia Rzymsko-Katolicka w Mycielinie, Parafia Rzymsko-Katolicka pw. św. Józefa w Lubnie).

Dofinansowanie prac konserwatorskich i robót budowlanych przez samorząd województwa lubuskiego

Wykaz dotacji udzielonych w 2013 roku

- 1) Parafia Rzymsko-Katolicka pw. św. Jadwigi Śląskiej w Zielonej Górze – Konserwacja – restauracja sklepienia w Kaplicy Ogrójcowej przy kościele pw. św. Jadwigi Śląskiej w Zielonej Górze – (kwota przyznanej dotacji) 50.000,00 zł.,
- 2) Parafia Rzymsko-Katolicka pw. św. Jana Chrzciciela w Międzyrzeczu – Konserwacja polichromii sklepienia prezbiterium wraz z badaniami i dokumentacją konserwatorską w kościele pw. św. Jana Chrzciciela w Międzyrzeczu – 50.000,00 zł.,
- 3) Muzeum Ziemi Międzyrzeckiej im. Alfa Kowalskiego w Międzyrzeczu – Zamek Piastowski z XIV-XVI wieku w Międzyrzeczu: remont i konserwacja, kontynuacja prac – naprawa murów przy tzw. małym dziedzińcu – 21.500,00 zł.,
- 4) Parafia Rzymsko-Katolicka pw. św. Wawrzyńca w Borowie Wielkim – Renowacja wnętrza kościoła filialnego pw. MB Częstochowskiej w Siecieborzycach poprzez malowanie i prace tynkarskie: nawa główna, etap II – 30.000,00 zł.,
- 5) Parafia Rzymsko-Katolicka Wniebowzięcia NMP w Żaganii – Kontynuacja remontu dachu i więźby dachowej zabudowań klasztornych w Żaganii – 100.000,00 zł.,
- 6) Parafia Rzymsko-Katolicka pw. Podwyższenia Krzyża Świętego w Bobrowicach – Roboty budowlane w kościele pw. Podwyższenia Krzyża Świętego w Bobrowicach: naprawa schodów i posadzki w wejściu głównym kościoła wraz z wymianą barierki wejścia głównego, naprawa schodów wraz z wykonaniem balustrady wejścia bocznego, wykonanie rozety maswerkowej ślepej – 18.000,00 zł.,
- 7) Parafia Rzymsko-Katolicka pw. NMP Matki Kościoła w Kostrzynie nad Odrą – Remont i renowacja kościoła filialnego pw. św. Józefa w Dąbroszynie – 30.000,00 zł.,
- 8) Parafia Rzymsko-Katolicka Trójcy Świętej w Gubinie – Naprawa oraz konserwacja i restauracja drewnianych empor w XVII-wiecznym kościele pw. Świętej Rodziny w Sękowicach, etap I – 12.900,00 zł.,
- 9) Parafia Rzymsko-Katolicka pw. św. Marii Magdaleny w Nowym Miasteczku – Konserwacja i restauracja późnobarokowego ołtarza głównego w kościele pw. św. Marii Magdaleny w Nowym Miasteczku – 50.000,00 zł.,
- 10) Parafia Rzymsko-Katolicka pw. św. Jana Chrzciciela w Chichach – Remont dachu kościoła pw. MB Rokitniańskiej i św. Michała w Witkowie – 50.000,00 zł.,
- 11) Parafia Rzymsko-Katolicka pw. MB Królowej Polski w Zielonej Górze – Wymiana szyb okiennych wraz z renowacją drewnianych ram – 12.600,00 zł.,
- 12) Parafia Rzymsko-Katolicka pw. Podwyższenia Krzyża Świętego w Otyniu – Opracowanie dokumentacji projektowo-kosztorysowej rekonstrukcji wieży kościoła pw. Podwyższenia Krzyża Świętego w Otyniu – 30.000,00 zł.,

- 13) Parafia Rzymsko-Katolicka pw. św. Stanisława Biskupa w Łęgowie – Wykonanie dokumentacji badawczo-konserwatorskiej oraz prac konserwatorskich nastawy ołtarza głównego i ambony w zabytkowym kościele w Kępsku – 25.000,00 zł.,
- 14) Parafia Rzymsko-Katolicka pw. św. Apostołów Szymona i Judy Tadeusza w Kosieczynie – Prace konserwatorskie i restauratorskie przy zabytkowych organach w kościele pw. św. Apostołów Szymona i Judy Tadeusza w Kosieczynie – 20.000,00 zł.

Ogółem – 480.000,00 zł.

Wykaz dotacji udzielonych w 2013 roku

- 1) Parafia Rzymsko-Katolicka pw. MB Częstochowskiej w Słońsku – Prace przy restauracji i rekonstrukcji piszczałek II manuału w zabytkowych organach w kościele pw. MB Częstochowskiej w Słońsku – 15.000,00 zł.,
- 2) Parafia Rzymsko-Katolicka pw. Matki Łaski Bożej w Górzycy – Remont dachu kościoła parafialnego pw. Matki Łaski Bożej w Górzycy polegający na remoncie więźby, wymianie pokrycia dachu, opierzeń blacharskich i instalacji odgromowej – 30.000,00 zł.,
- 3) Parafia Rzymsko-Katolicka pw. św. Jana Chrzciciela w Międzyrzeczu – Konserwacja polichromii prezbiterium przy północnej ścianie we wschodnim przęśle w zabytkowym kościele pw. św. Jana Chrzciciela w Międzyrzeczu i przeprowadzenie badań konserwatorskich wraz ze sporządzeniem dokumentacji – 30.000,00 zł.,
- 4) Parafia Rzymsko-Katolicka pw. św. Józefa w Żaganiu – Prace budowlane i konserwatorskie przy zabytkowym murze dawnego zespołu kościelno-szpitalnego w Żaganiu: wzmocnienie i wykonanie fundamentów wraz z izolacją, naprawa murów ceglanych – 30.000,00 zł.,
- 5) Parafia Rzymsko-Katolicka pw. św. Jakuba Apostoła w Ośnie Lubuskim – Sporządzenie dokumentacji budowlanej dotyczącej wzmocnienia posadowienia ścian, filarów i sklepień zabytkowego kościoła pw. św. Jakuba Apostoła w Ośnie Lubuskim – 30.000,00 zł.,
- 6) Cezary Lusiński – Wstawienie okien w renesansowym pałacu w Broniszowie – 20.000,00 zł.,
- 7) Parafia Rzymsko-Katolicka pw. Podwyższenia Krzyża Świętego w Otyniu – Odtworzenie schodów, balustrady i tralek w odbudowanej wieży zabytkowego kościoła pw. Podwyższenia Krzyża Świętego w Otyniu – 25.000,00 zł.,
- 8) Parafia Rzymsko-Katolicka pw. Podwyższenia Krzyża w Sulechowie – Wymiana okien w zabytkowym kościele pw. MB Częstochowskiej w Kalsku – 15.000,00 zł.,
- 9) Parafia Rzymsko-Katolicka pw. MB Królowej Polski w Zielonej Górze – Prace konserwatorsko-restauratorskie przy zabytkowym kościele pw. MB Królowej Polski w Zielonej Górze, polegające na czyszczeniu elewacji budynku, uzupełnieniu ubytków cegieł, spoinowaniu i impregnacji – 20.000,00 zł.,
- 10) Parafia Rzymsko-Katolicka pw. św. Michała Archanioła w Świebodzinie – Prace polegające na remoncie i malowaniu elewacji zabytkowego kościoła pw. św. Jadwigi Śląskiej w Grodziszczu – 35.000,00 zł.,
- 11) Parafia Rzymsko-Katolicka pw. św. Apostołów Szymona i Judy Tadeusza w Kosieczynie – Prace konserwatorsko-restauratorskie przy wiatrownicach, piszczałkach prospektowych i stole gry zabytkowych organów w kościele pw. św. Szymona i Judy Tadeusza w Kosieczynie – 20.000,00 zł.,
- 12) Parafia Rzymsko-Katolicka pw. Trójcy Świętej w Gubinie – Naprawa oraz konserwacja i restauracja drewnianych empor we wnętrzu kościoła szachulcowego pw. Świętej Rodziny z XVII wieku w Sękowicach (renowacja podsufitki, stropu, naprawa elementów konstrukcji i

- deskowania) – 18.500,00 zł.,
- 13) Parafia Rzymsko-Katolicka pw. św. Anny w Jordanowie – Remont elewacji zabytkowego kościoła filialnego pw. św. Józefa w Glińsku – 40.000,00 zł.,
  - 14) Parafia Rzymsko-Katolicka pw. św. Stanisława Kostki w Kołczynie – Wykonanie konserwacji predelii ołtarza głównego z kościoła filialnego pw. św. Mikołaja w Rudnej wraz z rekonstrukcjami snycerskimi, złotniczymi i malarskimi oraz dezynsekcją ołtarza – 20.000,00 zł.,
  - 15) Parafia Rzymsko-Katolicka pw. św. Antoniego z Padwy w Bobrówku – Naprawa konstrukcji więźby dachowej, wymiana pokrycia dachowego zabytkowego kościoła filialnego pw. św. Piotra i Pawła w Lubiczu oraz remont przybudówki (zakrystii) polegający na pracach naprawczych i izolacyjnych fundamentów – 50.000,00 zł.,
  - 16) Parafia Rzymsko-Katolicka pw. św. Stanisława Kostki w Różankach – Remont i renowacja elewacji zabytkowego kościoła pw. św. Stanisława Kostki w Różankach – 50.000,00 zł.,
  - 17) Parafia Rzymsko-Katolicka pw. Wniebowzięcia NMP w Żaganiu – Roboty polegające na naprawie konstrukcji dachu, wymianie pokrycia dachu oraz obróbkach blacharskich na zabytkowym kościele pw. św. Piotra i Pawła w Żaganiu – 100.000,00 zł.,
  - 18) Parafia Rzymsko-Katolicka pw. MB Szkaplerznej w Żarach-Kunicach – Prace restauratorsko-konserwatorskie zabytkowych epitafii będących wyposażeniem kościoła parafialnego pw. MB Szkaplerznej w Żarach-Kunicach wraz z badaniami i dokumentacją konserwatorską – 8.000,00 zł.,
  - 19) Parafia Rzymsko-Katolicka pw. Jana Chrzciciela w Łagowie – Rewitalizacja zabytkowego budynku kościoła pw. Niepokalanego Poczęcia NMP w Łagówku polegająca na pracach remontowych więźby dachowej wraz z wymianą pokrycia dachu, robotami blacharskimi i wykonaniem instalacji odgromowej – 30.000,00 zł.,
  - 20) Parafia Rzymsko-Katolicka pw. NMP Matki Kościoła w Kostrzynie nad Odrą – Malowanie zewnętrzne ścian i fasad elewacji zabytkowego kościoła filialnego pw. św. Józefa w Dąbroszynie – 15.000,00 zł.,
  - 21) Gmina Zielona Góra – Opracowanie programu prac konserwatorskich i ich wykonanie, w tym: przeniesienie i odtworzenie tzw. zacheuszka, zabezpieczenie łuku okiennego i fragmentów polichromii w ruinach zabytkowego kościoła pw. św. Jana w Zatoniu – 8.500,00 zł.,
  - 22) Gmina Bledzew – Prace renowacyjne cokołu kolumny Maryjnej w Starym Dworcu oraz renowacja tablic inskrypcyjnych – 15.000,00 zł.,
  - 23) Gmina Trzebiechów – Sporządzenie projektu budowlanego oraz wykonanie robót polegających na remoncie dachu (pokrycie dachu, opierzenia blacharskie, impregnacja elementów konstrukcji), wymianie stolarki okiennej, renowacji kuli i krzyża stanowiących zwieńczenie dachu zabytkowej dzwonnicy w Swarzynicach – 10.000,00 zł.,
  - 24) Muzeum Ziemi Międzyrzeckiej im. Alfa Kowalskiego w Międzyrzeczu – Zamek Piastowski – remont i konserwacja, kontynuacja prac: naprawa murów obwodowych wewnętrznych od wieży południowej do bastei północnej oraz naprawa murów obwodowych zewnętrznych: przypory zachodniej, bastei północnej i łącznika między bastejami – 40.000,00 zł.,
  - 25) Gmina Drezdenko – Remont dachu wraz ze wzmocnieniem konstrukcji, wykonaniem obróbek blacharskich, odtworzeniem stolarki okiennej, poddasza oraz wykonaniem prac sztukatorskich i konserwatorskich na elewacji związanej z pokryciem dachu zabytkowej willi – siedziby Ośrodka Pomocy Społecznej w Drezdenku – 40.000,00 zł.,
  - 26) Parafia Rzymsko-Katolicka pw. św. Marii Magdaleny w Nowym Miasteczku – Konserwacja i

restauracja sklepienia sieciowego w nawie głównej w kościele pw. św. Marii Magdaleny w Nowym Miasteczku – 20.000,00 zł.,

- 27) Parafia Rzymsko-Katolicka pw. Narodzenia NMP w Chotkowie – Prace ratunkowe zabytkowego kościoła pw. Narodzenia NMP w Chotkowie, polegające na wzmocnieniu i przemurowaniu ścian i nadproży oraz wzmocnieniu łuku tęczowego i sklepień – 40.000,00 zł.,
- 28) Parafia Rzymsko-Katolicka pw. NMP Królowej Polski w Słubicach – Remont dachu polegający na naprawie konstrukcji i wymianie pokrycia dachu, obróbkach blacharskich i wykonaniu instalacji odgromowej zabytkowego kościoła pw. Niepokalanego Poczęcia NMP w Starych Biskupicach – 30.000,00 zł.,
- 29) Parafia Rzymsko-Katolicka pw. Wniebowzięcia NMP w Szprotawie – Prace konserwatorsko - restauratorskie przy zabytkowym ołtarzu Trójcy Świętej w kościele pw. Wniebowzięcia NMP w Szprotawie – 30.000,00 zł.,
- 30) Parafia Rzymsko-Katolicka pw. św. Mikołaja w Mycielinie – Zakończenie prac konserwatorskich gotyckiego poliptyku ze Sceną Ostatniej Wieczerzy w kościele pw. św. Mikołaja w Mycielinie (XIII wiek) – 30.000,00 zł.,
- 31) Parafia Rzymsko-Katolicka pw. św. Andrzeja Apostoła w Szprotawie – Prace remontowe i malarskie tynku i ścian wewnątrz kościoła pw. św. Andrzeja Apostoła w Szprotawie – 15.000,00 zł.,
- 32) Parafia Rzymsko-Katolicka pw. Podwyższenia Krzyża Świętego w Deszcznie – Remont dachu wraz z wymianą pokrycia dachowego nad nawą główną zabytkowego kościoła pw. Podwyższenia Krzyża Świętego w Deszcznie – 40.000,00 zł.

Ogółem – 920.000,00 zł.

- realizacja działań z udziałem środków finansowych UE (konkurs zamknięty dotyczący *Priorytetu IV. Rozwój i modernizacja infrastruktury społecznej, Działania 4.3 Rewitalizacja zdegradowanych obszarów miejskich i wiejskich, kategorii i interwencji Funduszy Strukturalnych – Zintegrowane projekty na rzecz rewitalizacji obszarów miejskich i wiejskich*) – dotacje inwestycyjne dla trzech zabytków:

- Gmina Kożuchów – zadanie: Rewitalizacja śródmieścia Kożuchowa – remont Zamku – całkowita wartość projektu 1.613.624,00 zł.,
- Gmina Sulechów – zadanie: Rewitalizacja zabytkowego centrum w Sulechowie poprzez renowację budynku Ratusza wraz z kolorystyką oraz wymiana polbruku na bruk wokół budynku – całkowita wartość projektu 2.201.240,84 zł.,
- Wojewódzka i Miejska Biblioteka Publiczna im. Zbigniewa Herberta w Gorzowie Wlkp. - Rewitalizacja zabytkowego obiektu Wojewódzkiej i Miejskiej Biblioteki Publicznej im. Zbigniewa Herberta w Gorzowie Wlkp. - całkowita wartość projektu 2.600.000,00 zł;

- rewitalizacja oraz remonty zabytkowych obiektów należących do Teatru im. Juliusza Osterwy w Gorzowie Wlkp., Lubuskiego Teatru im. Leona Kruczkowskiego w Zielonej Górze, Muzeum Ziemi Lubuskiej w Zielonej Górze, Muzeum Lubuskie im. Jana Dekerta w Gorzowie Wlkp., Muzeum Etnograficzne w Zielonej Górze z/s w Ochli;

- największe dotacje przeznaczone na zahamowanie procesu degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania:

- Miasto Zielona Góra (2013 rok – 1.069.827,00 zł., 2014 rok – 1.000.000,00 zł): dotacje

- celowe wykorzystano na modernizację i renowację terenu zielonego „Wagmostawu”, modernizację Parku Kolejki Szprotawskiej, adaptację obiektów zabytkowych na cele publiczne
- budowa Centrum Przyrodniczego przy ul. Gen. J. Dąbrowskiego),
  - Miasto Gorzów Wlkp.: prace konserwatorskie, prace restauratorskie i roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków województwa lubuskiego, położonych w granicach administracyjnych miasta Gorzowa Wlkp. (2013 rok – 134.950,43 zł., 2014 rok – 60.000,00 zł)
  - wykonanie prac konserwatorskich i restauratorskich przy zabytkowych elementach ogrodzenia zespołu willowo-ogrodowego budynku Muzeum Lubuskiego im. Jana Dekerta w Gorzowie Wlkp.,
  - Powiat Zielonogórski: wsparcie wykonania kilku prac remontowych i konserwatorskich, m.in. w Domu Społecznym w Trzebiechowie, w Młodzieżowym Ośrodku Socjoterapii w Przytoku, w Szpitalu Rehabilitacyjno-Lecznicy dla Dzieci SP ZOZ w Wojnowie,
  - Powiat Nowosolski: działania remontowe i rewitalizacyjne dawnego zboru braci czeskich w Nowej Soli, remont i rewitalizacja Pałacu Niwiska i Pałacu Bogaczów,
  - Powiat Żagański: dotacje na prace renowacyjne i remontowe dla Parafii pw. Narodzenia NMP w Chotkowie, dla Parafii Rzymsko-Katolickiej pw. św. Jana Chrzciciela w Chichach, dla Parafii Rzymsko-Katolickiej pw. Świętego Krzyża w Żaganiu, dla Parafii Rzymsko-Katolickiej pw. Wniebowzięcia NMP w Żaganiu, kościoła pw. MB Bolesnej w Karczówce, dla Parafii Rzymsko-Katolickiej pw. św. Andrzeja Apostoła w Jabłonowie,
  - Powiat Międzyrzecki: dofinansowanie prac konserwatorsko-remontowych związanych z naprawą murów obwodowych wewnętrznych i zewnętrznych piastowskiego zamku (XVXVI wiek) w Międzyrzeczu, udzielenie dotacji na prace konserwatorskie w kościele gotyckim pw. św. Jana Chrzciciela w Międzyrzeczu,
  - Powiat Świebodziński: realizacja inwestycji przy pracach konserwatorskich przy zabytkowym kościele pocysterskim pw. św. Katarzyny w Chociulach,
  - Powiat Krośnieński: dotowanie prac remontowych na terenie zespołu pałacowego w Brzeźnicy,
  - Powiat Wschowski: wsparcie specjalistycznych badań w zabytkowym kościele pw. św. Jadwigi Śląskiej w Goli,
  - Gmina Żagań: dotacja na rewitalizację przypałacowego zespołu parkowego w Żaganiu, rewitalizację budynku Urzędu Miasta w Żaganiu, dotacje na prace konserwatorskie i restauratorskie oraz roboty budowlane w Parafii pw. św. Józefa w Żaganiu,
  - Miasto Strzelce Krajeńskie: renowacja Baszty Więziennej (w ramach rewitalizacji średniowiecznych fortyfikacji miejskich), dotacja dla Państwowej Szkoły Muzycznej I Stopnia na zadanie *Remont i konserwacja Bramy Młyńskiej*, dotacje na prace remontowe dla parafii pw. św. Franciszka z Asyżu w Strzelcach Krajeńskich w kościele pw. Niepokalanego Poczęcia NMP w Licheniu, Parafii pw. św. Antoniego z Padwy w Bobrówku w kościele pw. św. Piotra i Pawła w Lubiczu,
  - Gmina Międzyrzecz: dofinansowanie prac renowacyjnych Parafii Rzymskokatolickiej w kościele pw. św. Jana Chrzciciela,
  - Gmina Łęknica: dofinansowanie prac konserwatorskich na terenie wpisanego na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO Parku Mużakowskiego w ramach specjalnego programu pn. *Park Mużakowski – praca i nauka ponad granicami*, realizacja projektu pn. „Odtworzenie zabytkowej infrastruktury” (odtworzenie ogrodzenia historycznej szkółki, zgodnie z jej funkcją i formą historyczną – 2014 rok),
  - na Międzyrzecz – dofinansowanie prac konserwatorskich na terenie wpisanego na Listę

- Światowego Dziedzictwa UNESCO Parku Mużakowskiego w ramach specjalnego programu pn. *Park Mużakowski – praca i nauka ponad granicami*, realizacja projektu pn. „Odtworzenie zabytkowej infrastruktury” (odtworzenie ogrodzenia historycznej szkółki, zgodnie z jej funkcją i formą historyczną – 2014 rok),
- Urząd Miejski w Słubicach: dotacja na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane dla parafii pw. Niepokalanego Poczęcia NMP w Starych Biskupicach, parafii pw. MB Nieustającej Pomocy,
  - Gmina Trzebiechów: dotacje na prace rewitalizatorskie zabytkowej dzwonnicy w Swarzynicach,
  - Miasto Nowogród Bobrzański: rewitalizacja Wilii Flora,
  - Gmina Nowe Miasteczko: dotacja na wykonanie prac remontowych w kościele pw. św. Wawrzyńca w Borowie Wielkim, przeprowadzenie inwestycji w Zespole Urbanistyczno-Krajoznawczym w Nowym Miasteczku,
  - Gmina Trzebiel: realizacja I etapu rewitalizacji zabytkowego budynku Publicznego Przedszkola Samorządowego w Trzebielu,
  - Gmina Świdnica: dotacje celowe na dofinansowanie prac konserwatorskich w Parafii Rzymsko-Katolickiej pw. św. Jadwigi Śląskiej w Koźli, w Parafii Rzymsko-Katolickiej pw. św. Marcina w Świdnicy,
  - Gmina Górzycy: dotacja na przeprowadzenie robót konserwatorskich w kościele pw. Matki Łaski Bożej w Górzycy, wsparcie prac renowacyjnych przy zabytkowym kościele w Czarnowie,
  - Gmina Dąbie: dofinansowanie prac konserwatorskich przy zabytkowym kościele pw. Najświętszego Serca Pana Jezusa w Dąbiu, przy zabytkowym kościele pw. Podwyższenia Krzyża Świętego w Łagowie,
  - Gmina Ośno Lubuskie: dofinansowanie ratunkowych prac konserwatorskich przy zabytkowej gotyckiej farze pw. św. Jakuba Apostoła w Ośnie Lubuskim,
  - Gmina Bobrowice: wsparcie prac konserwatorskich przy zabytkowym kościele pw. Podwyższenia Krzyża Świętego w Bobrowicach;
- programy transgraniczne i ministerialne – dofinansowanie dla samorządów:
- Miasto Kostrzyn nad Odrą: dofinansowanie z Programu Operacyjnego Transgranicznej Współpracy Polska-Brandenburgia 2007-2013 (rewitalizacja Twierdzy Kostrzyn nad Odrą – etap II – kompleksowa konserwacja i rewaloryzacja zachowanego bastionu Filip oraz przynależnych do niego bastionu Brandenburgia oraz Bramy Chyżańskiej); środki Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego (program *Dziedzictwo Kulturowe, priorytet I Ochrona Zabytków*) naprawa interwencyjna i zabezpieczenie zagrożonego zabytku Kostrzyn nad Odrą – lewa flanka Bastionu Król XVI, ratunkowy remont oskarpowania północnego czoła Bastionu Król XVI; rewitalizacja oraz promocja Twierdzy Kostrzyn w Europie – Forte Cultura (*Programu dla Europy Środkowej, działanie 4.3 – Wykorzystanie zasobów kulturowych dla uatrakcyjnienia miast i regionów*),
  - Miasto Strzelce Krajeńskie: dofinansowanie realizacji projektu pn. *Strzelce Krajeńskie, mury obronne (XIII w.): renowacja i konserwacja Baszty Więziennej oraz Nowej Bramy* (środki Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego, program *Dziedzictwo Kulturowe, priorytet I Ochrona Zabytków*),
  - Gmina Łęknica: realizacja projektu związanego z modernizacją Muzeum Martyrologii ofiar

Obozu Sonnenburg w Słońsku – w ramach Programu Operacyjnego Transgranicznej Współpracy Polska-Brandenburgia 2007-2013,

- Miasto Gubin: realizacja Międzynarodowego Konkursu Architektoniczno-Urbanistycznego na opracowanie koncepcji zagospodarowania Gubińskiej Fary jako Centrum Kultury i Komunikacji (część projektu pn. *Renowacja Wieży Kościoła Farnego w Gubin-Guben – warsztaty transgranicznego rozwoju kultury, sztuki, nauki*),

- Miasto Żagań: realizacja inwestycji pn. *Rewitalizacja przypałacowego zespołu parkowego w Żaganiu, jako element wspierania dostępności do dziedzictwa kulturowego* (wsparcie z Programu Operacyjnego Współpracy Transgranicznej Polska-Saksonia 2007-2013);

- ochrona dziedzictwa kulturowego regionu – dofinansowanie ze środków Lubuskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków:

- 2013 rok – 15 dotacji na dofinansowanie prac przy lubuskich zabytkach – łączna kwota prawie 371.000,00 zł.

- 2014 rok – 27 dotacji – łączna kwota prawie 415.000,00 zł.

Wykaz dotacji celowych na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków położonych na obszarze województwa lubuskiego udzielonych przez Lubuskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w 2013 roku:

- 1) Parafia Rzymsko-Katolicka pw. Wniebowzięcia NMP w Szprotawie – Barokowy ołtarz boczny pw. św. Wawrzyńca należący do wystroju i wyposażenia kościoła parafialnego pw. Wniebowzięcia NMP w Szprotawie – 20.000,00 zł.,
- 2) Parafia Rzymsko-Katolicka pw. św. Stanisława Biskupa w Łęgowie – Ołtarz i ambona należące do wystroju kościoła filialnego pw. Nawiedzenia NMP w Kłępsku – 10.000,00 zł.,
- 3) Parafia Rzymsko-Katolicka pw. św. Jadwigi Śląskiej w Zielonej Górze – kościół konkatedralny pw. św. Jadwigi Śląskiej w Zielonej Górze – prace konserwatorskie i restauratorskie przy sklepieniach Kaplicy Ogrójcowej – 64.000,00 zł.
- 4) Gmina Wschowa – Dawne kolegium jezuickie zlokalizowane przy Pl. Farnym 3 we Wschowie – prace konserwatorskie i restauratorskie przy portalach fasady – 43.999,82 zł.,
- 5) Parafia Rzymsko-Katolicka pw. Nawiedzenia NMP w Lubsku – Balustrady empor w kościele parafialnym pw. Nawiedzenia NMP w Lubsku – 15.500,00 zł.,
- 6) Parafia Rzymsko-Katolicka pw. Podwyższenia Krzyża Świętego w Otyniu – Kościół parafialny pw. Podwyższenia Krzyża Świętego w Otyniu – odbudowa wieży – 63.000,00 zł.,
- 7) Parafia Rzymsko-Katolicka pw. św. Apostołów Szymona i Judy Tadeusza w Kosieczynie – Organy należące do wyposażenia kościoła parafialnego pw. św. Apostołów Szymona i Judy Tadeusza w Kosieczynie – Prace konserwatorskie i restauratorskie przy piszczałkach głosu Principal 8 – 10.000,00 zł.,
- 8) Parafia Katolicka pw. św. Wawrzyńca w Borowie Wielkim – Ołtarz boczny pw. św. Józefa należący do wyposażenia kościoła parafialnego pw. św. Wawrzyńca w Borowie Wielkim – 17.500,00 zł.,
- 9) Parafia Rzymsko-Katolicka pw. św. Jana Chrzciciela w Chichach – Kościół filialny pw. MB Rokitniańskiej i św. Michała w Witkowie – Remont pokrycia dachowego – 30.000,00 zł.,
- 10) Sp. z o.o. „MELA-INVEST” w Zielonej Górze – Portal eksponowany na północnej ścianie południowego skrzydła zamku w Siedlisku – 20.000,00 zł.,

- 11) Gmina Kozuchów – Basteja położona na działce ewidencyjnej nr 491/2 przy ul. Obywatelskiej – Chopina w Kozuchowie – 9.436,20 zł.,
  - 12) Parafia Rzymsko-Katolicka pw. św. Jana Chrzciciela w Międzyrzeczu – Kościół parafialny pw. św. Jana Chrzciciela w Międzyrzeczu – Prace konserwatorskie i restauratorskie przy sklepieniu prezbiterium – 19.999,87 zł.,
  - 13) Parafia Rzymsko-Katolicka pw. św. Mikołaja w Mycielinie – Gotycki ołtarz boczny pw. Ostatniej wieczerzy w kościele parafialnym pw. św. Mikołaja w Mycielinie – 15.000,00 zł.,
  - 14) Gubiński Dom Kultury – Ratusz położony przy ul. Westerplatte 14 w Gubinie – remont elewacji – 5.000,00 zł.,
  - 15) Zakon Braci Mniejszych Franciszkanów we Wschowie – Rokokowy ołtarz w kaplicy Św. Krzyża w kościele pw. św. Józefa we Wschowie – 27.563,00 zł.
- Ogółem – 370,998.89 zł.

Wykaz dotacji udzielonych w 2014 roku

- 1) Zielonogórsko-Gorzowskie Wyższe Seminarium Duchowne w Gościkowie-Paradyżu – Prace konserwatorskie i restauratorskie przy ołtarzu głównym należącym do wyposażenia kościoła pw. św. Marcina z Tours i Wniebowzięcia NMP w Gościkowie-Paradyżu – 25.000,00 zł.,
- 2) Parafia Rzymsko-Katolicka pw. św. Jana Chrzciciela w Międzyrzeczu – Kościół parafialny pw. św. Jana Chrzciciela w Międzyrzeczu – Prace konserwatorskie i restauratorskie przy polichromiach południowej ściany we wschodnim i zachodnim przęśle oraz ściany północnej w przęśle wschodnim prezbiterium – 10.000,00 zł.,
- 3) Parafia Rzymsko-Katolicka pw. MB Gromnicznej w Kozuchowie – Prace konserwatorskie i restauratorskie przy ołtarzu głównym w kościele parafialnym pw. MB Gromnicznej w Kozuchowie – 10.000,00 zł.,
- 4) Parafia Rzymsko-Katolicka pw. Podwyższenia Krzyża Świętego w Otyniu – Odbudowa wieży kościoła parafialnego pw. Podwyższenia Krzyża Świętego w Otyniu – 9.865,10 zł.,
- 5) Parafia Rzymsko-Katolicka pw. św. Antoniego z Padwy w Bobrówku – Kościół filialny pw. Świętych Apostołów Piotra i Pawła w Lubiczu – wzmocnienie fundamentów zakrystii, uzupełnienie ścian z kamienia oraz remont dachu – 20.000,00 zł.,
- 6) Parafia Rzymsko-Katolicka pw. Zwiastowania NMP w Bożnowie – Prace konserwatorskie i restauratorskie przy epitafium poświęconym pamięci Baltazara Niesemenschel (1761 rok) eksponowanym na elewacji kościoła filialnego pw. św. Augustyna w Chrobrowie - 13.000,00 zł.,
- 7) Parafia Rzymsko-Katolicka pw. MB Częstochowskiej w Słońsku – Prace konserwatorskie i restauratorskie przy ośmiu aplikacjach skórzanych znajdujących się na filarach we wnętrzu kościoła parafialnego pw. MB Częstochowskiej w Słońsku – 7.500,00 zł.,
- 8) Parafia Rzymsko-Katolicka pw. św. Mikołaja w Mycielinie – Prace konserwatorskie i restauratorskie przy gotyckim ołtarzu bocznym pw. Ostatniej Wieczerzy w kościele parafialnym pw. św. Mikołaja w Mycielinie – 2.000,00 zł.,
- 9) Parafia Rzymsko-Katolicka pw. św. Michała Archanioła w Świebodzinie – Kościół parafialny pw. św. Michała Archanioła w Świebodzinie remont ceglanej fasady, pokrycia dachu – 20.000,00 zł.,
- 10) Parafia Rzymsko-Katolicka pw. Macierzyństwa NMP w Zbąszynku – Kościół filialny

- pw. Narodzenia NMP w Chlastawie – remont pokrycia dachowego – 20.000,00 zł.,
- 11) Parafia Rzymsko-Katolicka pw. Trójcy Świętej w Gubinie – Kościół filialny pw. Świętej Rodziny w Sękowicach – prace konserwatorskie i restauratorskie przy balustradach empor za ołtarzem oraz trzech figur ze zwieńczenia ołtarza – 5.000,00 zł.,
  - 12) Parafia Rzymsko-Katolicka pw. Świętych Apostołów Piotra i Pawła w Bytnicy – Dawny zbór ewangelicki, obecnie rzymskokatolicki kościół filialny pw. św. Józefa w Budachowie – prace konserwatorskie i restauratorskie przy czterech kolumnach empory – 7.000,00 zł.,
  - 13) Parafia Rzymsko-Katolicka pw. Narodzenia NMP w Chotkowie – Prace konserwatorskie i restauratorskie przy późnogotyckim tryptyku (dwa skrzydła) należącym do wyposażenia kościoła parafialnego pw. Narodzenia NMP w Chotkowie – 6.000,00 zł.,
  - 14) Parafia Rzymsko-Katolicka pw. Wniebowzięcia NMP w Szprotawie – Prace konserwatorskie i restauratorskie przy ołtarzu bocznym pw. Trójcy Świętej należącym do wyposażenia kościoła parafialnego pw. Wniebowzięcia NMP w Szprotawie – 20.000,00 zł.,
  - 15) Parafia Rzymsko-Katolicka pw. św. Stanisława Biskupa – Kościół filialny pw. Nawiedzenia NMP w Kłępsku wraz z otaczającym go dawnym cmentarzem ewangelickim - wymiana instalacji elektrycznej – 20.000,00 zł.,
  - 16) Arkadiusz Michoński – Pałac w Bojadle – Zakup i montaż instalacji przeciwwłamaniowej, zabezpieczenie wewnątrz pałacu przed dostępem osób postronnych i wpływem warunków atmosferycznych – 5.906,74 zł.,
  - 17) Parafia Rzymsko-Katolicka pw. św. Antoniego Padewskiego w Krzeszycach – Kościół filialny pw. MB Częstochowskiej w Okszy – wymiana pokrycia dachowego, wzmocnienie konstrukcji dachu i ścian ryglowych, naprawa i wzmocnienie fundamentów – 19.917,05 zł.,
  - 18) Powiat Zielonogórski – Budynek Domu Pomocy Społecznej przy ul. Sulechowskiej 1 w Trzebiechowie – roboty budowlane przy tarasie i schodach zewnętrznych – 25.000,00 zł.,
  - 19) Barbara i Mirosław Pateccy – Renesansowy dwór w Przybyszowie 26 – roboty zabezpieczające – 20.000,00 zł.,
  - 20) Zespół Szkół Ponadgimnazjalnych nr 2 w Nowej Soli – Roboty budowlane przy sygnaturce budynku dawnego zboru braci morawskich, obecnie sali gimnastycznej przy ul. Wróblewskiego 9 w Nowej Soli – 24.920,95 zł.,
  - 21) Parafia Rzymsko-Katolicka pw. Wniebowzięcia NMP w Szprotawie – Prace konserwatorskie i restauratorskie przy zespole trzech ołtarzy bocznych: pw. św. Anny, pw. Serca Pana Jezusa i pw. MB Częstochowskiej należących do wyposażenia kościoła parafialnego pw. Wniebowzięcia NMP w Szprotawie – 15.000,00 zł.,
  - 22) Zakon Braci Mniejszych Franciszkanów we Wschowie – Prace konserwatorskie i restauratorskie przy ołtarzu bocznym pw. św. Jana Nepomucena w kościele pw. św. Józefa przy ul. Klasztornej 2 we Wschowie – 10.000,00 zł.,
  - 23) Parafia Rzymsko-Katolicka pw. Podwyższenia Krzyża Świętego w Drożkowie – Kościół parafialny pw. Podwyższenia Krzyża Świętego w Drożkowie - remont dachu - 16.000,00 zł.,
  - 24) Parafia Rzymsko-Katolicka pw. św. rodziny w Lubieszowie – Kościół filialny pw. św. Wawrzyńca w Studzieńcu – odbudowa strefy podkrokwiowej - 7.000,00 zł.,
  - 25) Gmina Krosno Odrzańskie – Roboty budowlane przy murach miejskich zlokalizowanych na działce o nr ewidencyjnym 140 przy ul. Słonecznej w Krośnie Odrzańskim – 23.482,11 zł.,
  - 26) Alina i Stanisław Szawan – Pałac w Nowej Wsi – remont pokrycia dachowego i elewacji – 10.000,00 zł.,
  - 27) Zakon Braci Mniejszych Franciszkanów we Wschowie – Prace konserwatorskie

i restauratorskie przy ołtarzu bocznym pw. św. Józefa w kościele pw. św. Józefa przy ul. Klasztornej 2 we Wschowie – 42.407,00 zł.

Ogółem – 414.998,95 zł.

- wykonywanie zadań statutowych przez Lubuskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, tzn. bieżąca weryfikacja i uzupełnianie zawartości rejestru zabytków województwa lubuskiego
  - 2013 rok – 22 zabytki nieruchome i 57 ruchomych wpisanych do rejestru,
  - 2014 rok – 18 zabytków nieruchomych i 168 zabytków ruchomych wpisanych do rejestru zabytków województwa lubuskiego.

- **Priorytet II:**

Rozwój badań naukowych, działania na rzecz współpracy instytucjonalnej i społecznej w zakresie dziedzictwa kulturowego

- w latach 2013-2014 badania związane z zachowaniem dziedzictwa kulturowego były kontynuowane przez wojewódzkie instytucje kultury, przede wszystkim przez Muzea, Biblioteki oraz Regionalne Centrum Animacji Kultury, działaniom tym towarzyszyły liczne publikacje:

- Regionalne Centrum Kultury w Zielonej Górze: realizacja projektu pn. *Lubuskie Kanony Tradycji* – przeprowadzenie diagnozy działalności zespołów śpiewających województwa lubuskiego, na podstawie której powstał materiał opisowy *Lubuskie grupy śpiewacze w kalejdoskopie*,
- Muzeum Lubuskie im. Jana Dekerta w Gorzowie Wlkp.: prowadzenie prac badawczych i naukowych w dziedzinie archeologii, etnografii, sztuki, historii, numizmatyki, techniki, militariów; opracowanie wyników powyższych prac (przykładowa publikacja pn. *Dawne kamienice gorzowskie w Rysunkach Romana Picińskiego*); prowadzenie cyklicznych wykładów naukowych pt. *Gorzowskie konwersatoria muzealne – prawdy i mity historyczne* oraz *Sztuka artysta – dzieło*; organizacja konferencji pn. *Nie od razu Polskę zbudowano* (Muzeum Grodu w Santoku – w ramach *Dni Dziedzictwa 2014*, wspólnie z Urzędem Gminy); współorganizacja (z Biblioteką Pedagogiczna WOM) konferencji pn. *100 rocznica urodzin Witolda Karpyzy*; prowadzenie badań związanych z nadzorami archeologicznymi (m.in. w Różankach, Kłodawie, Motylewie, Bogdańcu, Jeninie, Dankowie, Kamieniu Małym, Kostrzynie, Gorzowie Wlkp., Skwierzynie, Ośnie Lubuskim); opracowanie wyników badań wykopaliskowych w Smolnicy, wyników prac z cmentarzyska kultury łużyckiej w Witnicy;
- Muzeum Ziemi Lubuskiej w Zielonej Górze: prace dotyczące m.in. historii II wojny światowej (w szczególności losów polskich jeńców wojennych w obozach na obszarze Środkowego Nadodrza), muzealnictwa lubuskiego, regionalistyki (badania i publikacje związane z dziejami regionu – historia zielonogórskiego winiarstwa, problematyka Śląska Lubuskiego), tradycji winiarstwa, kartografii nowożytnej Ziemi Lubuskiej, historii Muzeum Ziemi Lubuskiej w Zielonej Górze, pieniądza zastępczego, badania nad dziejami polskiej społeczności w niemieckiej Zielonej Górze (w oparciu o materiały dotyczące działalności Rzemieślników Polskich w Zielonej Górze od 1898 do 1935 roku), historii Lubuskiego Towarzystwa Kultury w Zielonej Górze, historii parafii grecko-katolickiej w Zielone Górze, życia religijnego przesiedleńców z akcji Wisła na Ziemi Lubuskiej, badania sposobów przedstawiania sieci osadniczej terenu dzisiejszego województwa lubuskiego w okresie od XIV do XVIII wieku, zbioru konwisarskiego Działu Winiarskiego Muzeum, przedstawienia św.

Jana Nepomucena i św. Jadwigi Śląskiej na terenie województwa lubuskiego; współorganizacja konferencji naukowych – *Żydzi w historii pogranicza polsko-niemieckiego, Lubuscy żołnierze wyklęci i niepokorni, Sztuka sakralna i jej miejsce w procesie budowy tożsamości kulturowej Ziemi Lubuskiej po II wojnie światowej, Zielonogórskie budynki sakralne*; publikacje – *Tradycje winiarskie na przedwojennej pocztówce Zielonej Góry, Szklane domy, Pomniki codzienności – przedmioty codziennego użytku od XIX w. do współczesności* (B. Strzegowski), *Studia Zielonogórskie* (tom 19, 20), *Museion* (nr 34, 35, 36), *Bibliografia Muzeum Ziemi Lubuskiej* (D. Kotlarek);

- Wojewódzka i Miejska Biblioteka Publiczna im. Zbigniewa Herberta w Gorzowie Wlkp.: organizacja sesji naukowych (np. *Nowa Marchia – prowincja zapomniana – Ziemia Lubuska – wspólne korzenie* – współorganizowana z Stiftung Haus Brandenburg w Fürstenwalde); publikacje naukowe dotyczące zachowania dziedzictwa kulturowego – *Materiały do bibliografii historii regionu, Nadwarciański Rocznik Historyczno-Archiwalny, Kalendarz rocznic literackich i regionalnych na 2014 r.*;

- Wojewódzka i Miejska Biblioteka Publiczna im. C.K. Norwida w Zielonej Górze, Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa im. Jakuba z Paradyża w Gorzowie Wlkp.: organizacja konferencji naukowej pt. *Prasa codzienna ziem zachodnich po 1945 roku* (prezentacja szeroko pojętego dziedzictwa historycznego, kulturalnego i społecznego, polskiej polityki wewnętrznej i zagranicznej, ukazanie procesów społecznych, gospodarczych i kulturowych na terenie kraju i za jego granicami w oparciu o czasopisma wydawane po 1945 roku); publikacje wydawnictwa Wojewódzkiej i Miejskiej Biblioteki Publicznej w Zielonej Górze: „Pro Libris” – *Pomiary Zamku, Zielonogórskie Studia Bibliotekoznawcze*, zeszyt 5 (M. Szott); *Pionierzy Zielonej Góry – wczoraj i dziś* (red. A. Buck); *Cerkwie łemkowskie w Polsce; Działalność Stowarzyszenia Polaków Poszkodowanych przez III Rzeszę* (S. Bryk, S. Olejniczak), *Wizerunek kata w literaturze polskiej od XVI do XVIII wieku* (D. Koteluk);

- promocja dziedzictwa kulturowego: wsparcie ze strony samorządów lokalnych – organizacja konferencji tematycznych, zlecenie wydawnictw popularno-naukowych oraz biuletynów dotyczących historii obiektów zabytkowych z obszarów poszczególnych miast, gmin, powiatów

- Powiat Żagański: realizacja projektu transgranicznego z niemieckim partnerem – publikacja M. Szymańskiej-Dereń pt. *Śladami Księżnej Doroty* (postać historyczna związana z Księstwem Żagańskim), organizacja konferencji nt. *Poszukiwania polsko-niemieckich korzeni i wspólnej historii łączącej oba narody i tworzącej ich współczesną tożsamość*; organizacja międzynarodowej konferencji (11-13.09.2014); pt. *Ogrody zabytkowe jako przedmiot pielęgnacji, konserwacji i restauracji* (organizatorzy – Narodowy Instytut Dziedzictwa, Starostwo Powiatowe w Żaganiu; 10 rocznica wpisania Parku Mużakowskiego na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO); konferencji towarzyszyło IV spotkanie opiekunów miejsc światowego dziedzictwa kulturowego i naturalnego UNESCO;

- Urząd Miejski w Gubinie: publikacja pt. *Spółczesność obywatelska a ochrona zabytków na pograniczu polsko-niemieckim*;

- Gmina Strzelce Krajeńskie: publikacje poprzedzone badaniami naukowymi: *Brama Młyńska, Augustianie w Strzelcach, Pomnik marszałka Blüchera, Badania archeologiczne w Dankowie, Maszt flagowy, Linia kolejowa ze Strzelca do Lubiany, Szlakiem Franza Balthasara von Brenckenhoffa, Baszta Więzienna, Pomniki nagrobne w Gardzku*;

- Urząd Gminy w Brodach, miasto partnerskie Forst – realizacja projektu pn. *Międzynarodowe*

Polsko-Niemieckie Seminarium Parkowe w Brodach (lata 2009-2013);

- Urząd Gminy w Sulechowie – wsparcie finansowe dla Sulechowskiego Towarzystwa Naukowego oraz Lubuskiej Grupy Eksploracyjnej „Nadodrze” – umożliwienie prowadzenia badań określających granice obszaru bitwy pod Kijami z 1759 roku;

- Starostwo Międzyrzeckie: publikacje naukowe: *Pierwsi męczennicy Polski – 1010 Rocznica Śmierci* (materiały z sesji naukowej – Muzeum Ziemi Międzyrzeckiej im. Alfa Kowalskiego w Międzyrzeczu); *Archeologia Mederecensis – studia i badania archeologiczne na Ziemi Międzyrzeckiej* (A. Indycka); tom XIII wydawnictwa *Ziemia Międzyrzecka w Przeszłości* (red. A. Indycka, M. Tureczek);

- specjalistyczne wydawnictwa Lubuskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków – *Lubuskie Materiały Konserwatorskie 2013, t. 10*; *Lubuskie Materiały Konserwatorskie 2014, t. 11*; *Miasta Ziemi Lubuskiej w obliczu II wojny światowej. Miejsca pamięci* (praca zbiorowa); *Sękowice, gmina Gubin, stanowisko 7* (J. Lewczuk); *Zabytkowe parki województwa lubuskiego* (B. Bielinis-Kopec);

- dotacje udzielone przez Lubuskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków – działania naukowe fundacji i stowarzyszeń pracujących na rzecz ochrony zabytków i dziedzictwa narodowego (łącna kwota 79.792,00 zł):

- organizacja międzynarodowej konferencji naukowej: *Obchody 150 rocznicy urodzin Henrego van de Velde*, konferencji naukowej pt. *60 lat służb konserwatorskich na Ziemi Lubuskiej*, konferencji – pn. *Spotkania z lubuskimi zabytkami* (Lubniewice), *Obchody 10 lecia istnienia Stowarzyszenia na rzecz odnowy i rewaloryzacji dzieła Henrego van de Velde w Polsce*; organizacja sesji naukowej pt. *Lapidarium w Kozuchowie. 380 lat cmentarza ewangelickiego*; Polsko-Niemiecka Konferencja i podróż studyjna *Architektura ryglowa – wspólne dziedzictwo ANTIKON 2014*;

- wydawnictwa: *Archeologia Środkowego Nadodrza* (tom X, XI), *Linia kolejowa Skwierzyna – Stare Bielice, Kolejowy modernizm w Polsce*; *Ochrona i popularyzacja dziedzictwa kulturowego regionu*;

- dotacja na przygotowanie ewidencji alei drzew powiatu świebodzińskiego;

- dofinansowanie *Przewodnik po zabytkach województwa lubuskiego. Tom III* (K. Garbacz).

- **Priorytet III:**

Ochrona wartości niematerialnych, w tym kreowanie tożsamości oraz identyfikacji z dziedzictwem

- instytucje oraz samorządy na szczeblu wojewódzkim, powiatowym, gminnym, miejskim – wspieranie rozwoju lokalnych tradycji przez organizację lub współorganizację wydarzeń kulturalnych (działania mające na celu zachowanie dziedzictwa kulturowego, budowanie lokalnej tożsamości i identyfikacji z dziedzictwem kulturowym regionu):

- inicjatywa wojewódzka – *Przegląd Regionalny 2013* opracowany przez Wydział ds. Rozwoju Regionu (w ramach projektu pn. *Wdrożenie systemu monitorowania polityk publicznych w województwie lubuskim poprzez budowę lubuskiego Regionalnego Obserwatorium Terytorialnego*); przegląd zawiera m.in. opis prac konserwatorskich, rewitalizacji, działań podejmowanych przez placówki wspierające kulturę i ochronę dziedzictwa kulturowego;

- dotacje udzielane przez samorządy organizacjom pozarządowym – realizacja zadań związanych z ochroną kultury niematerialnej

- konkurs historyczno-plastyczny pt. *Bezimiennie Bohaterki – Losy Matek Sybiraczek*; konkurs

fotograficzny pt. *Życie w zgodzie z naturą: skarby przyrody, kultury, i tradycji mojej wsi*; Obchody 1010 rocznicy śmierci Pierwszych Męczenników Polski 1003-2013; Wojewódzkie Obchody Europejskich Dni Dziedzictwa w Międzyrzeczu; Uroczyste odsłonięcie obelisku upamiętniającego budynek synagogi w Gorzowie Wlkp. zniszczonej podczas Kryształowej Nocy w 1938 r.; IV Wojewódzki oraz V Ogólnopolski etap XIV edycji Konkursu *Poznajemy Parki Krajobrazowe Polski*; VII Prezentacje Kultury Polaków z Kresów Wschodnich i Bukowiny; Konferencja naukowa we Wschowie pt. *Conjux, mater, filia, soror propinqua civis...Kobieta na Ziemi Wschowskiej i pograniczu wielkopolsko-śląskim*; XIV edycja ogólnopolskiego konkursu pt. *Nasze Kulinarne Dziedzictwo – Smaki Regionów*; konkurs pn. *Najpiękniejsza Wieś Lubuska 2014*; Festiwal Sztuki Ludowej i Jadła Regionalnego CEPELIADA 2014 w Nowej Soli; V edycja prezentacji *Nadodrzańskie Skarby w Sulechowie; Powiatowe smaki 2014 – targi kulinarne na pograniczu* (Powiat Gorzowski); *Najciekawsze stoisko rękodziela ludowego*; konkurs plastyczny dla dzieci i młodzieży pt. *Krajobraz przyrodniczy i kulturowy mojej małej ojczyzny*; *Kaziuki w Ochli*; *Festiwal muzyki ludowej w Otyniu*; *XVIII Gminna biesiada Śpiewacza*; *Międzynarodowy Festiwal Folkloru – Nasza Europa*; *XIX Biesiada Zespołów Ludowych w Bytomiu Odrzańskim*; *Promocja lokalnego dziedzictwa historycznego i kulturowego na obszarze gminy Międzyrzecz*; *Jak to z tym chlebem było*; *Skarby przyrody, kultury i tradycji mojej wsi*; Warsztaty Rękodziela Ludowego; Lubuskie Plony Jesieni w Zielonej Górze; wydanie publikacji dotyczących Leszna Górnego i Jelenina;

- samorządowe instytucje kultury – finansowanie inicjatyw związanych ze wsparciem regionalnych tradycji:

- Regionalne Centrum Animacji Kultury w Zielonej Górze – realizacja programu Kultura Ludowa (ochrona dziedzictwa kulturowego, przede wszystkim polskiego folkloru, w oparciu o realizację działań promujących bogactwo kulturowe i różnorodność kulturową naszego regionu) – VI Wielkanocny Konkurs na Wypieki Ludowe i Plastykę Obrzędową (współorganizacja z Gminnym Centrum Kultury i Sportu w Iłowej); XIX regionalny Przegląd Dorobku Kulturalnego Społeczności lokalnych *Pejzaż muzyką malowany* (współpraca z Gminnym Centrum Kultury w Gościeszowicach); XVIII Festiwal Zespołów Śpiewaczych *Szparagowe Żniwa* (współpraca z Urzędem Miasta i Gminnym Ośrodkiem Kultury i Sportu w Trzcielu); XXII Ogólnopolski Festiwal Grup Śpiewaczych *Ziemia i Pieśń* (współpraca ze Szprotawskim Domem Kultury); XV Lubuskie Święto Plonów (współpraca z Gminą Kozuchów); XV Ogólnopolski Festiwal Polszczyzny i Pieśni Kresowej *Wielkie Bałakanie* (współpraca z Gminą Żary); VII Prezentacje Kultury Polaków z Kresów Wschodnich i Bukowiny (realizowane w Kozuchowie, Szprotawie, Zielone Górze);
- Muzeum Etnograficzne w Zielonej Górze z/s w Ochli: cykle zajęć tematycznych związanych z kalendarzem obrzędowym oraz aktywnością agrarno-gospodarczą, rękodzielniczą oraz sztuką ludową; organizacja wystaw - *Łemkowskie cerkwie w miniaturach Michała Warchiła*, *Przesiedlenia z Bukowiny w kontekście europejskim*, *Bożonarodzeniowe tradycje naszych przodków*; organizacja wystaw wynikających z misji muzeum (prezentacja dziedzictwa kulturowego mieszkańców regionu, nawiązującego do kultury wsi w XIX i XX wieku) – *Sklep kolonialny na wsi* (Chata z Łomnicy), *W koszuli się rodzi, a nagi po świecie chodzi* (przetwórstwo mleka; Chałupa z Cisowej), *Od ziarna zboża, mąki, do podpłomyka, chleba, piernika* (przetwórstwo zboża; Zagroda z Mariankowa), *Stroje ludowe i gesty w kulturze* (Obora z Długiego),

Człowiek i las (ekspozycja kulturowo-przyrodnicza; Obora z Chodkowa), *Zielarstwo ludowe* (Chata z Kargowej; rozbudowa ekspozycji), *Tradycyjne przetwórstwo kukurydzy* (Spichlerz ze Studzieńca); organizacja imprez plenerowych, festynów – *Kaziuki, Ginęce zawody – Warsztaty tradycji w domu, polu i w zagrodzie, Święto miodu i wina, Kupalki* (impreza związana z tradycjami nocy świętojańskiej), *Dobre, smaczne, bo lubuskie* (produkty kulinarne województwa), *U progu jesieni: babiego lata nie, żniwa kukurydziane po bukowińsku, Winobranie, Idą święta*;

- Muzeum Ziemi Lubuskiej w Zielonej Górze: organizacja spotkań – *Studium wiedzy o Sztuce i Historii, Muzealne spotkania ze sztuką i historią*; organizacja wystaw – *Wieś w malarstwie polskim; Kresowy kalejdoskop; Tradycja, zwyczaje i historia Polskich Romów, Z Wołynia do Zielonej Góry, Burza zaczęła się na Wołyniu*; ekspozycje stałe – Muzeum Wina, Galeria witraży Marii Powalisz-Bardońskiej, Sala Zegarowa, Galeria Piastowskich Księżąt Śląska Lubuskiego, Sztuka Sakralna Śląska Lubuskiego, Galeria Tadeusza Kuntzego, Muzeum Zielonej Góry, Galeria Mariana Kruczka, Galeria Złotego Grona;

- Muzeum Lubuskie im. Jana Dekerta w Gorzowie Wlkp.: cykle edukacyjne pt. *Popularyzacja archeologii i historii regionu; Sztuka – Artysta – Dzieło*; wystawa zbioru młynków do kawy pt. *Kawa na lawę – Młynki*; Wystawa zabaw dziecięcych w dawnej Brandenburgii pt. *Ene, mene, muh...*; wystawa skarbu monet pt. *Skarb z Głogowa (XII/XIII w.)*;

- inicjatywy samorządów lokalnych wspierających zachowanie wartości kultury niematerialnej:

- Powiat Krośnieński: wsparcie finansowe zadania związanego z ochroną dziedzictwa kulturowego – organizacja wystawy pt. *Sztuka ludowa – narzędzie w ochronie tradycji ludowej*, ustawienie tablic pamiątkowych na nieczynnych przedwojennych nekropoliach na terenie powiatu; wsparcie finansowe i promocyjne Powiatowo-Gminnego Święta Plonów (kultywowanie dziedzictwa kulturowego wsi, wzbogacanie ludowego charakteru wydarzeń);

- Powiat Gorzowski: dotacja na zadania pn. *Wojewódzki Przegląd Kolęd i Pastorałek dla Domów Pomocy Społecznej Województwa Lubuskiego* (podtrzymywanie i upowszechnianie tradycji narodowej, rozwój świadomości narodowej);

- Powiat Międzyrzecki: dofinansowanie organizacji pozarządowych w zakresie imprez kulturalnych o charakterze lokalnym i regionalnym – *Historyczno-kulturalne dziedzictwo powiatu w oparciu o obrzędy ludowe, W jeden dzień dookoła zamku, Poznajemy tajemnicze miejsca powiatu*;

- Powiat Żarski: realizacja projektu *Przygoda z Nysą* (poznanie walorów krajobrazowych, tradycji, zwyczajów, kultury regionu);

- Gmina Dobiegniew: wsparcie festiwalu plenerowego *Łemkowska Watra w Ługach* (kultywowanie łemkowskich tradycji folklorystycznych);

- Gubin, Krosno Odrzańskie, Kargowa, Skwierzyna – wspólny projekt czterech samorządów – prezentacja zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego (dofinansowanie w ramach działania *Tworzenie obszarów aktywności gospodarczej i promocja gospodarcza – Lubuski Regionalny Program Operacyjny na lata 2007-2013*);

- dotacje udzielone przez Lubuskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w latach 2013-2014 dla fundacji i stowarzyszeń działających na rzecz ochrony zabytków i dziedzictwa narodowego –

wsparcie finansowe konkursu plastycznego i kronikarskiego połączonego z rajdem turystycznym pn. *Zabytki drewniane naszej ojcowizny; Powstanie strony internetowej zamku w Siedlisku*; organizacja Wojewódzkich Obchodów Europejskich Dni Dziedzictwa w 2014 roku

- Priorytet IV:

Włączenie dziedzictwa kulturowego w procesy społeczno-gospodarcze, rozwój turystyki

- wspieranie inicjatyw lokalnych, odpowiadanie na potrzeby społeczności wynikające z konieczności odtworzenia i przywracania elementów kultury dawniej współtworzących i rozwijających tożsamość kulturową;

- duże znaczenie działania mającego na celu kreowanie produktów turystycznych o znamieniu dziedzictwa kulturowego

- Lubuska Regionalna Organizacja Turystyczna to organizacja przyczyniająca się do promocji dziedzictwa kulturowego regionu; od 2004 roku corocznie przyznaje Lubuską Perłę Turystyczną (nagroda dla przedsięwzięć wyróżniających się w regionie; patronat Marszałka Województwa Lubuskiego); w latach 2013-2014 nagrody przyznano: MRU Podziemne Trasy Turystyczne, Bunkry i Nietoperze; Twierdza Kostrzyn. Ruiny *Kostrzyńskie Pompeje*; Jarmark Joannitów (średniowieczna impreza plenerowa w Łagowie na terenie średniowiecznego miasteczka, podzamcza, parku przy Zamku Joannitów; Pałac Wiechlice) odrestaurowany obiekt na Lubuskim Szlaku Wina i Miodu); Szlak Niwickich Legend (gry terenowe); Jarmark św. Michała w Żaganiu (dni regionalne – impreza nawiązująca do średniowiecznych tradycji handlowych miasta); Europejska Noc Muzeów w Drzonowie (Lubuskie Muzeum Wojskowe; bezpłatna oferta kulturalno-rozrywkowa, np. rekonstrukcje historyczne, potyczki rycerskie, pokazy świetlno-muzyczno-pirotechniczne); Polsko-Niemiecki Sulęciński Jarmark Koguci (impreza organizowana w Niedzielę Palmową; prezentacja zwyczajów i tradycji związanych z obchodami Świąt Wielkanocnych, promowanie rękodzieła ludowego);

- wykorzystywanie potencjału dziedzictwa kulturowego, wzmocnienie działania marketingowego regionu – promocja szlaków turystycznych: Lubuski Szlak Wina i Miodu (61 obiektów), Szlak Cysterski (Paradyż – Gościkowo; trasa zaliczana do Szlaku Kulturowych Rady Europy); Szlak kamiennych zabytków dawnego prawa związanego z kulturą łużycką; Szlak Żarskich Legend; Miejski Szlak Historyczny w Strzelcach Krajeńskich (dwie oznakowane trasy); Szlak parków i ogrodów po obu stronach Nysy (transgraniczny projekt Euroregionu Nysa – zabytkowe parki i ogrody); Szlak mitów i legend Borów Dolnośląskich (trasa oznakowana tablicami z treścią legendy dotyczącej danej miejscowości); Lubuski Szlak Organowy (zwiedzanie kościołów z organami piszałkowymi); Szlak Romański (kamienne kościoły w Żaganiu i Iłowie); Lubuska Droga św. Jakuba (polsko-niemiecki projekt odtwarzający przebieg dawnych szlaków pielgrzymkowych (Pszczew, Rokitno, Międzyrzecz, Bledzew, Lubniewice, Sulęcín, Ośno Lubuskie, Rzepin, Słubice);

- oferta kulturalna atrakcyjnych produktów edukacyjno-turystycznych o zasięgu ogólnokrajowym i międzynarodowym – przedsięwzięcia organizowane przez samorządy:

- Turniej Rycerski o Pierścień Księżnej Jadwigi Śląskiej w Krośnie Odrzańskim, Międzynarodowy Festiwal Jadwigensis w Krośnie Odrzańskim (upowszechnianie kultury wysokiej – cykl koncertów muzyki poważnej); Jarmark Strzelecki (turniej rycerski, pokazy dawnego rzemiosła, korowód mieszkańców w średniowiecznych mieszczkańskich strojach);

Letni Festiwal Muzyki Organowej i Kameralnej w Iłowie;

- podnoszenie atrakcyjności regionu przez promocję Parku Mużakowskiego – jednego z cenniejszych założeń parkowych w Europie (jedyne miejsce w województwie wpisane na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO); promocja Zespołu Poaugustiańskiego w Żaganiu, parku dworskiego z pałacem w Iłowej, założenia pałacowo-parkowego w Dąbroszynie, Parku Drogowskazów w Witnicy, Zagrody Młyńskiej w Bogdańcu, santockiego grodu, Zespołu pocysterskiego w Mironicach;
- współpraca samorządów z zagranicznymi partnerami:
  - Powiat Gorzowski i powiat partnerski: Märkisch-Oderland (Program Operacyjny Współpracy Transgranicznej Polska-Saksonia 2007-2013) – realizacja jednolitego turystycznie systemu oznakowania – tablice informacyjne, drogowskazy ustawione na dworcach kolejowych w Dreżdenku i Hoppegarten; polsko-niemiecki projekt wspólnotowy *Tęcza (Regenbogen)* – pielęgnowanie kultury polskiej i niemieckiej, obyczajów i współistnienia narodów w obszarach przygranicznych Polski i Niemiec; sfinalizowanie inwestycji pn. *Stworzenie połączeń komunikacyjnych pomiędzy drogami federalnymi i krajowymi* (realizacja projektu na podstawie uzgodnionego planu rozwoju infrastruktury drogowej powiatów Märkisch-Oderland – myśliborskiego i gorzowskiego); realizacja projektu pn. *Polsko-Niemieckie Centrum Spotkań i Edukacji Stara Kuźnia w Trebnitz* – renowacja i przebudowa kuźni, stworzenie polsko-niemieckiego centrum edukacji i spotkań (intensyfikacja transgranicznego wymiaru działalności Zamku Trebnitz);
  - Powiat Krośnieński, Powiat Sprewa-Nysa: realizacja w 2014 roku projektu pn. *Utworzenie polsko-niemieckiej transgranicznej sieci turystycznej w celu intensyfikacji współpracy jednostek turystycznych w Euroregionie Sprewa-Nysa-Bóbr*; działania w ramach projektu doprowadziły do wypracowania sieci polsko-niemieckich partnerstw; organizacja dwóch warsztatów dla muzealników, pracowników samorządowych, pracowników branży turystycznej, pracowników zajmujących się ochroną zabytków.

Program nie został w pełni wykorzystany w praktyce. Szerokie rozpowszechnienie Programu nie znalazło odzwierciedlenia w podejmowaniu przez samorządy lokalne inicjatywy tworzenia własnych Programów opieki nad zabytkami. Własność ogółu lubuskich zabytków jest bardzo zróżnicowana. Istotne wydaje się odnotowanie poprawy poziomu wykorzystania historycznego dziedzictwa materialnego do tworzenia przez branżę turystyczną rozwiniętych oraz kompletnych produktów turystycznych – za przykład mogą posłużyć obiekty militarne. Niestety nadal mamy do czynienia ze słabym zainteresowaniem prywatnych właścicieli działaniami w zakresie odbudowy, renowacji i rewitalizacji posiadanych obiektów zabytkowych w celu wykorzystania tych obiektów na cele turystyczne. Tego typu działaniami wykazują się natomiast oddolne społeczne inicjatywy wspierane przez lokalne samorządy – przede wszystkim pozytywne przykłady odnajdujemy w powiatach gorzowskim, krośnieńskim, w gminie Łęknica, w Kostrzynie nad Odrą, Strzelcach Krajeńskich, Gubinie i Żaganiu – aktywnie realizowane są tu transgraniczne przedsięwzięcia kulturalne, mające na celu przywrócenie na rzecz lokalnej społeczności dziedzictwa kulturowego oraz kreowanie identyfikacji z regionem. Prowadzone są również autonomiczne działania niektórych samorządów lokalnych w zakresie ochrony i rewitalizacji zabytków – aktywność tych jednostek jest dowodem przemyślanej długofalowej strategii włączania historycznego dziedzictwa swoich małych ojczyzn w plany społecznego rozwoju i kulturalnej aktywizacji miejscowych społeczności. Założenia Programu były realizowane przez organizację cyklicznych imprez o zasięgu ogólnokrajowym i międzynarodowym – Europejskie Dni Dziedzictwa, Noc Muzeów, Międzynarodowy Festiwal

Folkloru, Kaziuki w Ochli, Ogólnopolski Festiwal Polszczyzny i Pieśni Kresowej *Wielkie Bałakanie*, Lubuskie Święto Plonów. Realizacja opracowania odbywała się przez organizację konferencji oraz wydawanie publikacji tematycznych. Misja upowszechniania wartości dziedzictwa kulturowego województwa lubuskiego w aspekcie materialnym i niematerialnym była realizowana i kontynuowana przez wojewódzkie instytucje kultury. Ważnym powodem niedostatecznego i niepełnego realizowania Programu są niewystarczające środki finansowe przeznaczane na skuteczne osiągnięcie celów oraz zadań opracowania.

5. Analiza SWOT

Mocne strony	Słabe strony
<ul style="list-style-type: none"> • dobre połączenia komunikacyjne między ważnymi zabytkami sprzyjające turystyce, • rozwijająca się baza turystyczna z wykorzystaniem zabytków, • przykłady pozytywnego myślenia inwestorów o wykorzystaniu dziedzictwa kulturowego dla rozwoju gospodarczego, • rozwijające się społeczne poczucie tożsamości regionalnej, • organizowane dla turystów cykliczne imprezy kulturalne, • przygraniczne usytuowanie regionu na skrzyżowaniu szlaków, • unikatowe kolekcje w muzeach w Międzyrzeczu i Zielonej Górze, • różnorodność dziedzictwa kulturowego i jego wielokulturowy charakter, • dobrze przygotowana kadra merytoryczna w muzeach i archiwach oraz w urzędach ochrony zabytków, • turystyczne ożywienie rzek, przystanie dla statków w zabytkowych miastach, • bogactwo i zróżnicowanie materialnego i niematerialnego dziedzictwa, • inicjatywy lokalne i społeczne w zakresie promocji dziedzictwa kulturowego, • zachowane lub odtwarzane fragmenty krajobrazu kształtowanego w wyniku dawnych sposobów gospodarowania, • istnienie lokalnych szlaków kulturowych i włączenie zabytków w procesy gospodarcze, • szlaki turystyczne promujące dziedzictwo kulturowe, 	<ul style="list-style-type: none"> • niedobór metod skutecznego egzekwowania istniejących przepisów, • zły stan zachowania części zabytków położonych poza głównymi szlakami turystycznymi, • brak zabezpieczeń antywłamaniowych i przeciwpożarowych w wielu obiektach zabytkowych, • brak monitoringu w większych kompleksach zabytkowych, • brak kompletnego katalogu zabytków i opracowań dotyczących cenniejszych dóbr kultury województwa, • brak scentralizowanej informacji na temat pozyskiwania środków dla właścicieli i posiadaczy zabytków, • brak profesjonalnych kadr zajmujących się ochroną zabytków w gminach, • brak dostatecznych środków na skuteczną ochronę i zabezpieczenie zabytków, • niskie wykorzystanie prawnych instrumentów ochrony zabytków, w tym powoływania parków kulturowych, ochrony w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego, • brak pełnej ewidencji zabytków i rozpoznania dziedzictwa kulturowego, • nieuregulowana własność obiektów zabytkowych, • zły stan zachowania zabytków – niszczenie obiektów zabytkowych, brak bieżącej konserwacji i systematyczności działań, • wykorzystywanie niewłaściwych technologii i materiałów przy pracach budowlanych

<ul style="list-style-type: none"> • coraz liczniejsze gminy wykorzystujące w rozwoju potencjał dziedzictwa kulturowego, • wykorzystanie techniki cyfrowej do promocji zabytków w internecie, • działalność organizacji pozarządowych na rzecz dziedzictwa kulturowego, • zaangażowanie organizacji pozarządowych na rzecz opieki nad zabytkami, • zaangażowanie organizacji pozarządowych w kultywowanie tradycji ludowych i kultury lokalnej, • formowanie się regionalnych markowych produktów turystycznych, • stosunkowo dobre rozpoznanie i zgromadzenie dokumentacji zasobu dziedzictwa kulturowego regionu przez instytucje zajmujące się ochroną zabytków, • duża różnorodność i wysoka wartość dziedzictwa kulturowego, w tym zespołów o walorach istotnych w skali europejskiej i wybitnych w skali krajowej, o walorach ponadregionalnych i lokalnych, • dobre przykłady odbudowy i adaptacji obiektów zabytkowych, • opracowanie studiów uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego dla większości gmin i miast, • sukcesywne opracowywanie gminnych ewidencji zabytków, • sukcesywne opracowywanie i uchwalanie przez lokalne samorządy programów opieki nad zabytkami, • źródła i instrumenty wsparcia rozwoju regionalnego ze środków UE, • doświadczenie w pozyskiwaniu pomocy finansowej UE wykorzystywanej dla rozwoju regionu, • położenie przygraniczne regionu i dobra dostępność komunikacyjna do obiektów zabytkowych sprzyjające krajowej i międzynarodowej promocji turystycznej oraz wykorzystaniu dziedzictwa kulturowego na cele usługowe i komercyjne.	<p>i konserwatorskich,</p> <ul style="list-style-type: none"> • presja szybkiego wydawania środków unijnych – niewłaściwe przygotowanie inwestycji, • niszczenie krajobrazów kulturowych przez realizacje projektów nie uwzględniających dziedzictwa kulturowego, • niedostateczna promocja roli zabytków jako szansy rozwojowej, • niewystarczający udział mediów w propagowaniu dziedzictwa i możliwości jego wykorzystania w rozwoju gospodarczym, • kradzieże, niszczenie zabytków, akty wandalizmu, • niedostateczna ilość infrastruktury turystycznej przy obiektach zabytkowych, • brak zintegrowanej, systemowej opieki nad krajobrazem kulturowym i naturalnym, • brak dostatecznej koordynacji działań między instytucjami a właścicielami i posiadaczami zabytków, • niedostateczny poziom kompetencji samorządów lokalnych w dziedzinie ochrony dziedzictwa kulturowego, • niski poziom budowy samorządowych służb ochrony zabytków (powiatowych, miejskich konserwatorów zabytków), • niedoinwestowanie i braki etatowe w instytucjach odpowiedzialnych za ochronę i opiekę nad zabytkami, • prymat inwestycji nad ochroną krajobrazu i dziedzictwa kulturowego w działaniach planistycznych i projektowych, • inwestycje ingerujące w historyczne układy miast i wsi, • komercyjne modernizacje zabytkowych budowli, • brak poszanowania dla wartości autentyzmu zabytków, • zły stan techniczny znaczącej części zasobu kulturowego, • niedostateczny stan zabezpieczenia antywłamaniowego i p.poż. obiektów budowlanych, • wieloletnie zaniedbania i niedoinwestowanie w sferze dziedzictwa kulturowego, • zanikanie tradycyjnych form i sztuki budowlanej, brak rzemieślników, niestosowanie tradycyjnych materiałów budowlanych, • niewielka liczba muzeów i regionalnych placówek kulturalnych prezentujących dziedzictwo kulturowe regionu, • niewystarczająca liczba kulturowych szlaków tematycznych,
--	--

	<ul style="list-style-type: none"> • niedostateczna popularyzacja wiedzy o wartościach dziedzictwa kulturowego, jego historii i wielokulturowości, • niedostateczna identyfikacja mieszkańców z dziedzictwem kulturowym i niedostateczne zrozumienie dla ochrony zabytków, • niedostateczne wykorzystanie potencjału dziedzictwa kulturowego w promocji regionu oraz w tworzeniu jego marki, • niedostateczna ilość środków finansowych na prace przy obiektach zabytkowych, • dofinansowania wybranych grup zabytków, z pominięciem innych kategorii, • niedostateczna ilość profesjonalnych projektantów i wykonawców prac konserwatorskich i robót budowlanych, • brak skutecznych i spójnych rozwiązań prawnych w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego oraz zintegrowanego systemu ochrony krajobrazu, • postępujące negatywne przekształcenia historycznych układów przestrzennych miast i wsi, • znaczna lub całkowita dewastacja obiektów przemysłowych i kolejowych, • zanikanie obiektów tradycyjnej architektury drewnianej na terenach wiejskich, • niewystarczające działania dotyczące zagospodarowania zabytków przemysłowych i architektury drewnianej, • brak połączeń transportem publicznym z miejscowościami posiadającymi unikalne zasoby zabytków, • niezidentyfikowane zasoby kultury niematerialnej, • niedostateczne rozpoznanie zasobów dziedzictwa kulturowego, • brak świadomości społecznej znaczenia opieki nad zabytkami, • niedostateczna promocja roli zabytków jako szansy rozwojowej, • niekontrolowany ruch inwestycyjny, ingerujący w historyczne układy przestrzenne i krajobraz kulturowy, • brak zrozumienia, że jakość krajobrazu kulturowego jest wartością, która można wykorzystać w rozwoju regionu, • mała skala ruchu społecznego i niski poziom zaangażowania na rzecz dziedzictwa kulturowego, • liczne zdegradowane tereny poprzemysłowe, powojkowe, popegeerowskie, • zbyt mały procent obszarów chronionych na terenach wiejskich, • postępujący proces powolnej degradacji
--	---

	<ul style="list-style-type: none"> • i niszczenia zabytków, • zbyt słabe działanie mediów w promocji ochrony wartości kulturowych, • niewykorzystywanie instytucji pozarządowych w ochronie krajobrazu kulturowego, • brak dobrych przykładów projektowania nowej architektury w zabytkowej przestrzeni miasta, • brak ustalonych priorytetów w odniesieniu do ochrony i upowszechniania dziedzictwa kulturowego, • brak rozpoznania i klasyfikacji zabytków ruralistyki, • niski udział budżetu państwa w ochronie dóbr kultury, • brak środków na wkład własny do programów europejskich, • znaczna ilość zabytków opuszczonych i niezagospodarowanych, • ograniczone budżety muzeów, powodujące ograniczenie statutowych działań, • niskie uposażenie pracowników muzeów i służb konserwatorskich.
Szanse	Zagrożenia
<ul style="list-style-type: none"> • rosnąca rola samorządu lokalnego i rozwój organizacji pozarządowych, • wzrost wartości zabytków jako produktu turystycznego, • włączanie obiektów zabytkowych w obieg gospodarczy, • potencjalne możliwości rozwoju sieci muzealnej, • zróżnicowanie tematyczne zbiorów muzealnych i unikatowe kolekcje, • cenne zabytki urbanistyki i architektury w skali ponadregionalnej, • wykorzystanie dziedzictwa kulturowego dla potrzeb nauki i edukacji, • szeroki dostęp do funduszy strukturalnych, które mogą być wydatkowane na ochronę i opiekę nad zabytkami, • powiązanie dziedzictwa kulturowego z turystyką w strategicznych dokumentach województwa, • postępujący rozwój turystyki kulturowej, w tym turystyki weekendowej, • umocnienie tożsamości lokalnej i regionalnej mieszkańców województwa, • ujęcie problematyki dziedzictwa kulturowego w dokumentach strategicznych, • wzrost znaczenia zabytku i tradycji jako potencjalnego produktu turystycznego, • promocja środowiska kulturowego z wykorzystaniem nowych technologii, 	<ul style="list-style-type: none"> • bezpowrotna utrata części dóbr kultury wynikająca z braku dokumentacji, • brak wystarczających środków finansowych na prace konserwatorskie, co prowadzi do remontów w systemie gospodarczym, • samowolne modernizacje wystroju i wyposażenia obiektów zabytkowych, • niedostosowanie nowej architektury do zabytkowej i jej kontekstu, • niedostatecznie rozwinięta edukacja na temat dziedzictwa historycznego województwa, • niedostateczna świadomość potencjału ekonomicznego dziedzictwa, • niespójność przepisów różnych ustaw związanych z ochroną zabytków, • niska skuteczność stosowania prawa w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami, • brak realnych zachęt dla inwestorów prywatnych do inwestowania w zabytki, • brak specjalistycznych fakultetów w zakresie konserwacji zabytków i zarządzania ich zasobem, • trudna do powstrzymania presja inwestycyjna na tereny o walorach kulturowych i przyrodniczo-kulturowych, • ekspansja inwestycyjna ingerująca w historyczny układ urbanistyczny i ruralistyczny, • zanieczyszczenie powietrza i wód, zmiany rzeźby terenu oraz zmiany struktury hydro-

<ul style="list-style-type: none"> • ciągły wzrost znaczenia organizacji pozarządowych, • rosnąca świadomość unikalności zabytków województwa na tle kraju, • wzrost zainteresowania przedsiębiorców wykorzystaniem obiektów zabytkowych na cele komercyjne, • wzrost wykorzystania dziedzictwa kulturowego dla celów społecznych, gospodarczych i turystycznych, • włączenie dziedzictwa kulturowego w obieg gospodarczy przy jednoczesnym priorytecie zachowania wartości zabytkowych, • uwzględnienie ochrony dziedzictwa kulturowego w programach i strategiach, • wzrost zainteresowania samorządów dziedzictwem kulturowym, jego ochroną i udostępnianiem w ofercie turystycznej, • włączanie przez samorządy lokalne ochrony zabytków w sferę rozwoju regionalnego, • wzrost tożsamości kulturowej przez promocję krajobrazu kulturowego i rozszerzanie działań edukacyjnych, • koordynacja opieki i ochrony dziedzictwa kulturowego z systemem ochrony środowiska przyrodniczego, • aktywizacja ekonomiczna i społeczna mieszkańców regionu, • możliwość tworzenia nowych miejsc pracy w związku z rewitalizacją zespołów i obiektów zabytkowych, • świadomość prawidłowego utrzymania i odnawiania zabytków przy wykorzystaniu tradycyjnego rzemiosła, • rozwój inicjatyw lokalnych i organizacji pozarządowych propagujących opiekę nad dziedzictwem kulturowym, • stopniowe zahamowanie degradacji dziedzictwa kulturowego i poprawa stanu zachowania zabytków, • eksponowanie i promowanie zabytków i walorów krajobrazu kulturowego, • kreowanie produktów turystycznych i tematycznych szlaków turystycznych w oparciu o dziedzictwo kulturowe, • rozbudowa infrastruktury turystycznej ułatwiającej dostęp do zabytków, • promowanie przykładów dobrej architektury kontynuującej miejscową tradycję, • współpraca międzyregionalna i międzynarodowa w zakresie opieki nad zabytkami, • tworzenie miejsc pracy w oparciu o dziedzictwo kulturowe: budownictwo, konserwacja, promocja i turystyka,	<ul style="list-style-type: none"> • geologicznej, • niewystarczająca promocja działań na rzecz ochrony zabytków, • brak doradztwa dla osób prywatnych inwestujących w obiekty zabytkowe, • niedostateczne finansowanie z budżetu samorządów prac konserwatorskich i restauratorskich przy zabytkach, • brak lub niedostateczne finansowanie z budżetu państwa, zadań w zakresie prac przy zabytkach, • prymat działań inwestycyjnych nad opieką nad dziedzictwem kulturowym, • słaba identyfikacja mieszkańców regionu z dziedzictwem kulturowym i zarazem brak zrozumienia dla problematyki ochrony zabytków, • niska świadomość na temat wartości zabudowy mieszkalnej i gospodarczej na terenach wiejskich, • presja inwestorów na prowadzenie działań kolidujących z zachowaniem wartości obiektów zabytkowych i ich otoczenia, • skomplikowane procedury związane z nadawaniem zabytkom nowych funkcji, • zanikanie działalności rolniczej na terenach wiejskich i związana z tym degradacja zabudowy mieszkalnej i gospodarczej, • dekapitalizacja i techniczne niedostosowanie obiektów zabytkowych pełniących funkcje użyteczności publicznej, • wyłączenie z ruchu pasażerskiego linii kolejowych – dekapitalizacja obiektów zabytkowych, • brak spójnego systemu finansowania oraz brak funduszy kierunkowych na organizację zadań opieki nad zabytkami, • brak środków finansowych właścicieli obiektów na konserwację, • presja inwestycyjna na tereny o walorach kulturowych i przyrodniczo-kulturowych, • tworzenie strategii, przy braku mechanizmów ich efektywnego wdrażania, • brak strategii rewitalizacji wsi i małych miasteczek, • brak doradztwa dla osób prywatnych inwestujących w obiekty zabytkowe, • brak infrastruktury turystycznej przy zabytkach i efektywnej promocji, • niewystarczająca działalność badawcza, dokumentacyjna, informacyjna, promocyjna, • mała aktywność społeczna w sferze dziedzictwa kulturowego, • niewystarczająca edukacja młodzieży o dziedzictwie kulturowym regionu,
---	--

<ul style="list-style-type: none"> • rozwój oferty turystycznej i rozbudowa produktów turystycznych, • poprawa koordynacji działań w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego z ochroną środowiska przyrodniczego. 	<ul style="list-style-type: none"> • brak środków na zakup muzealiów i rozwijanie kolekcji, • ograniczone powierzchnie magazynowe muzeów.
--	---

5.1. Analiza SWOT poszczególnych kategorii i typów zabytków

5.1.1. Krajobraz kulturowy

Mocne strony	Słabe strony
<ul style="list-style-type: none"> • bogactwo i różnorodność form krajobrazu kulturowego, • w niewielkim stopniu przekształcony krajobraz kulturowy i licznie zachowane zabytki ruralistyki. 	<ul style="list-style-type: none"> • niedostateczne rozpoznanie zasobów krajobrazu kulturowego, • dewaloryzacja krajobrazu poprzez nieprzemyślane inwestycje, farmy wiatrowe i reklamy wielkogabarytowe, • niewielkie zainteresowanie ochroną krajobrazu poprzez zakładanie parków kulturowych, • brak ochrony poprzez wpis do rejestru otoczenia zabytków nieruchomych.
Szanse	Zagrożenia
<ul style="list-style-type: none"> • wzrastająca świadomość dotycząca konieczności ochrony krajobrazu, • możliwość skorzystania ze środków europejskich. 	<ul style="list-style-type: none"> • brak dokumentów planistycznych, w szczególności miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego.

5.1.2. Urbanistyka i ruralistyka

Mocne strony	Słabe strony
<ul style="list-style-type: none"> • dobrze rozwinięta i zachowana historyczna sieć osadnicza, • zachowany czytelny średniowieczny układ urbanistyczny wielu miast, • zachowany układ przestrzenny większości wsi wraz z historyczną zabudową, • różnorodność architektoniczna zabudowy umożliwiająca wydzielenie regionów o wspólnych cechach stylistycznych. 	<ul style="list-style-type: none"> • dysharmonizująca zabudowa historycznych miast z okresu powojennego, • niedostateczna świadomość mieszkańców miast i wsi w zakresie opieki nad zabytkami i brak zrozumienia dla ochrony krajobrazu kulturowego, • zły stan techniczny licznych obiektów, w tym całych zespołów zabudowy i układów przestrzennych.
Szanse	Zagrożenia
<ul style="list-style-type: none"> • wzrastające poczucie tożsamości lokalnej pozwalające zaangażować społeczność w procesy rewaloryzacji i rewitalizacji, • dynamiczne upowszechnianie idei turystyki 	<ul style="list-style-type: none"> • brak wrażliwości na zanikanie charakterystycznych cech krajobrazu i budownictwa, • wyludnienie małych ośrodków miejskich

<p>weekendowej,</p> <ul style="list-style-type: none"> popularyzacja agroturystyki i powstawanie nowych gospodarstw agroturystycznych. 	<p>w wyniku migracji osób w wieku produkcyjnym,</p> <ul style="list-style-type: none"> intensywna urbanizacja terenów wiejskich, zwłaszcza w sąsiedztwie dużych ośrodków miejskich, powstające na terenach wiejskich osiedla nawiązujące do wzorców miejskich i zatracanie cech indywidualnych wsi.
---	---

5.1.3. Architektura sakralna

Mocne strony	Słabe strony
<ul style="list-style-type: none"> różnorodność funkcji oraz bogactwo form stylistycznych, dzieła wybitnych architektów, w tym związanych ze środowiskiem berlińskim, możliwość korzystania ze środków publicznych i programów unijnych na prace przy zabytkach. 	<ul style="list-style-type: none"> duża kubatura zespołów klasztorów (np. w Żaganiu i Paradyżu) i związane z tym wysokie koszty utrzymania i konserwacji, trudności ze znalezieniem funkcji dla opuszczonych obiektów sakralnych, trudności w dostępie do wielu obiektów dla turystów oraz badaczy.
Szanse	Zagrożenia
<ul style="list-style-type: none"> wypromowanie nowych, tematycznych szlaków architektury sakralnej, realizowanie wydarzeń kulturalnych i edukacyjnych w części budowli sakralnych (np. koncerty muzyki organowej), wykorzystanie przygranicznego położenia i propagowanie zabytków w aspekcie współpracy międzynarodowej. 	<ul style="list-style-type: none"> niewłaściwe rozpoznanie zabytku na etapie poprzedzającym wykonanie dokumentacji projektowej, prowadzenie prac przy zastosowaniu nieodpowiednich materiałów i niewłaściwych technologii, niedostateczne zabezpieczenie zabytków przed kradzieżami i pożarami.

5.1.4. Architektura i budownictwo mieszkalne

Mocne strony	Słabe strony
<ul style="list-style-type: none"> różnorodność stylistyczna, artystyczna, architektoniczna zabytków architektury i budownictwa, koncentracja zabytków o wysokich wartościach w zespołach urbanistycznych i ruralistycznych. 	<ul style="list-style-type: none"> rozdrobienie własnościowe wynikające ze sprzedaży mieszkań komunalnych, degradacja substancji i zły stan techniczny wynikający z braku bieżących remontów, niezrozumienie właścicieli i posiadaczy dla badań i złożonych prac konserwatorskich.
Szanse	Zagrożenia
<ul style="list-style-type: none"> możliwość skorzystania ze środków unijnych na rewaloryzację zabytkowych budynków mieszkalnych, możliwość prowadzenia rewitalizacji na terenach zdegradowanych przy wykorzystaniu środków unijnych. 	<ul style="list-style-type: none"> nieprofesjonalnie przeprowadzane remonty i adaptacje wnętrz (niekontrolowane rozbudowy, ahistoryczne materiały, nowa zabudowa często niedopasowana gabarytowo, artykulacyjnie itd. do zabudowy historycznej.

5.1.5. Budownictwo ludowe

Mocne strony	Słabe strony
<ul style="list-style-type: none"> zachowanie różnorodnych zabytków budownictwa ludowego o znacznych wartościach kulturowych, lokalizacja na terenie województwa lubuskiego muzeum skansenologicznego w Ochli i Muzeum Kultury i Techniki Wiejskiej w Bogdańcu, kadra specjalistyczna zatrudniona w muzeach przygotowana do opieki nad tego typu zabytkami. 	<ul style="list-style-type: none"> likwidacja zabudowy drewnianej i szkieletowej przez rozbiórkę, zły stan techniczny wynikający z degradacji substancji budowlanej i braku bieżących remontów, ocieplanie elewacji lub pokrywanie ich tynkiem oraz stosowanie nietradycyjnych materiałów budowlanych, negatywny stosunek właścicieli lub posiadaczy do użytkowania tych obiektów.
Szanse	Zagrożenia
<ul style="list-style-type: none"> możliwość przeniesienia zabytków architektury drewnianej do muzeów skansenologicznych, stopniowo rosnąca sympatia społeczeństwa dla budownictwa drewnianego, zwłaszcza dla budownictwa ryglowego. 	<ul style="list-style-type: none"> brak miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, brak rozpowszechnienia formy ochrony zabytków jakim są parki kulturowe, brak rozpoznania zasobu i monitorowania zagrożeń i procesów destrukcji.

5.1.6. Architektura rezydencjonalna

Mocne strony	Słabe strony
<ul style="list-style-type: none"> różnorodność w sensie architektonicznym i krajobrazowym założeń rezydencjonalnych; zachowanie licznych obiektów i zespołów o dużych wartościach architektonicznych i krajobrazowych, liczne dzieła wybitnych architektów i projektantów parków i ogrodów, związanych m.in. ze środowiskiem berlińskim. 	<ul style="list-style-type: none"> nieuporządkowana sytuacja własnościowa, będąca wynikiem powojennych podziałów, wtórny podział budowli oraz założeń, co powoduje brak odpowiedzialności za całość, dewaloryzacja założeń przez doraźne remonty i adaptacje oraz stopniowe pogarszanie stanu zachowania budynków, brak zagospodarowania większości obiektów rezydencjonalnych, zniszczenie infrastruktury technicznej dawnych majątków ziemskich.
Szanse	Zagrożenia
<ul style="list-style-type: none"> aktywizacja lokalnej społeczności przez zatrudnienie przy adaptowanych do nowych funkcji zabytkach, wzrastająca popularność usług hotelowych, gastronomicznych i agroturystyki w zabytkowych zespołach rezydencjonalnych. 	<ul style="list-style-type: none"> nieprofesjonalnie przeprowadzane remonty i adaptacje wewnątrz (niekontrolowane rozbudowy, materiały nie zawsze korespondujące ze starymi), nieodpowiednia z zabudową historyczną nowa zabudowa – często dysharmonijna.

5.1.7. Architektura użyteczności publicznej

Mocne strony	Słabe strony
<ul style="list-style-type: none"> • zachowanie pierwotnej funkcji przez większość zabytków, • dbałość o obiekty zabytkowe użytkowane przez instytucje samorządowe i państwowe, • rynki wraz z zabudową staromiejską, stanowiące przyjazne miejsce wypoczynku oraz rekreacji. 	<ul style="list-style-type: none"> • stosunkowo mała liczba zabytkowej architektury użyteczności publicznej, • przekształcenia i rozbudowy niezgodne z pierwotnym charakterem zabytku, • brak nabywców dla opuszczonych zdekapitalizowanych obiektów, których ponowna adaptacja jest kosztowna.
Szanse	Zagrożenia
<ul style="list-style-type: none"> • wykorzystanie budynków opuszczonych przez użytkowników jako siedziby instytucji kulturalnych lub oświatowych, • wykorzystanie w dużych miastach opuszczonych obiektów jako loftów (po harmonijnej przebudowie), • adaptowanie w małych miastach opuszczonych obiektów na mieszkania kwaterunkowe. 	<ul style="list-style-type: none"> • brak koncepcji wykorzystania części opuszczonych budynków, • rosnące oczekiwania społeczne w stosunku do standardów budynków użyteczności publicznej, • niemożność zachowania substancji zabytkowej wynikająca z konieczności dostosowania obiektów do zmieniających się wymogów prawa budowlanego.

5.1.8. Architektura militarna

Mocne strony	Słabe strony
<ul style="list-style-type: none"> • wysoka wartość historyczna, architektoniczna, krajobrazowa i turystyczna, • znaczna koncentracja budowli zamkowych i fortecznych z uwagi na przygraniczny charakter regionu, • zakorzenione społecznie zrozumienie wartości architektury obronnej. 	<ul style="list-style-type: none"> • brak kompleksowej dbałości o obiekty militarne z XIX i XX wieku, • przestrzenne rozproszenie historycznych instalacji obronnych i ich punktowa ochrona, • lekceważenie fortyfikacji polowych oraz pomniejszych obiektów fortecznych, w tym schronów polowych.
Szanse	Zagrożenia
<ul style="list-style-type: none"> • opuszczenie i udostępnienie części instalacji obronnych przez wojsko, • rozwój turystyki historycznej i ruchu rekonstrukcji historycznej, • dostępność funduszy europejskich w zakresie udostępniania i promocji zabytkowych obiektów i szlaków turystycznych. 	<ul style="list-style-type: none"> • brak spójnej koncepcji oraz środków koniecznych do utrzymania i zagospodarowania dużych założeń fortyfikacyjnych, • dezintegracja zespołów obronnych w ramach rozwoju przestrzennego miast, • niekontrolowana aktywność środowiska eksploratorów.

5.1.9. Zabytki techniki

Mocne strony	Słabe strony
<ul style="list-style-type: none"> • różnorodność i unikalność obiektów zabytkowych, • pozytywny klimat społeczny, wzrost świadomości (dziedzictwo techniczne jako zapis przemian cywilizacyjnych), • rozwój turystyki industrialnej, zwłaszcza w sąsiednim województwie dolnośląskim, • zachowanie obiektów przemysłowych z oryginalnym wyposażeniem. 	<ul style="list-style-type: none"> • brak kompleksowej strategii zachowania dziedzictwa techniki i przemysłu, • niekontrolowana rabunkowa rozbiórka całych kompleksów fabrycznych o walorach historycznych i zabytkowych, • liczne zdegradowane zabytkowe zespoły przemysłowe i obiekty techniczne, • niewielka liczba adaptacji zespołów poprzemysłowych i ich degradacja.
Szanse	Zagrożenia
<ul style="list-style-type: none"> • rewitalizacja obiektów poprzemysłowych i nadanie im nowych funkcji użytkowych, • udostępnienie zwiedzającym czynnych zakładów przemysłowych i budowli inżynierskich, • podtrzymanie produkcji w cennych i atrakcyjnych w sensie kulturowym zakładach przemysłowych. 	<ul style="list-style-type: none"> • niewielki nacisk na zachowanie historycznego wyposażenia zespołów przemysłowych, • presja inwestorów w przypadku obiektów położonych w atrakcyjnych lokalizacjach, • pomniejszanie wartości dziedzictwa epoki industrialnej jako mniej atrakcyjnego dla społeczeństwa postindustrialnego.

5.1.10. Zabytki sepulkralne

Mocne strony	Słabe strony
<ul style="list-style-type: none"> • wielokulturowość regionu – założenia cmentarne różnych wyznań, • zachowanie płyt i pomników nagrobnych o wysokich wartościach historycznych i artystycznych, • zachowanie kaplic pogrzebowych i kaplic grobowych o dużych wartościach historycznych i architektonicznych. 	<ul style="list-style-type: none"> • dopuszczenie do ruiny nieczynnych cmentarzy ewangelickich, • stopniowa likwidacja cmentarzy przykościelnych i poszczególnych pomników, • chaotyczne i przypadkowe zagospodarowanie terenów dawnych cmentarzy.
Szanse	Zagrożenia
<ul style="list-style-type: none"> • wzrost świadomości poszczególnych osób i społeczności lokalnych, • możliwość upowszechniania wiedzy o historii przez tworzenie ścieżek edukacyjnych szlakiem cmentarzy. 	<ul style="list-style-type: none"> • likwidacja pozostałości po dawnych cmentarzach i zacieranie znaczenia tych miejsc dla lokalnej historii, • brak zainteresowania i profesjonalnej dbałości o komponowaną zieleń cmentarną.

5.1.11. Zieleń komponowana

Mocne strony	Słabe strony
<ul style="list-style-type: none"> • znaczna liczba zabytkowych założeń parkowych o różnorodnej stylistyce, w tym założeń o charakterze krajobrazowym, • liczne dzieła wybitnych architektów zieleni, m.in. Josepha Lennego i Eduarda Petzolda, • zachowane formy zieleni miejskiej, w tym parki, skwery, aleje, promenady i ogrody, • zachowane elementy komponowanej zieleni na terenach wiejskich, • zachowane aleje przydrożne, w tym też dojazdowe do dawnych majątków ziemskich. 	<ul style="list-style-type: none"> • brak rozpoznania ilościowego, jakościowego i stanu zdrowotnego zieleni zabytkowej, • brak właściwej opieki nad założeniami parkowymi – wynik istniejących stosunków własnościowych, • brak zgodności między przepisami z zakresu ochrony środowiska i zabytkowej zieleni, • brak świadomości społecznej wartości historycznych terenów zielonych, • brak nadzoru odpowiednich służb nad stanem technicznym parków oraz sposobem ich zagospodarowania.
Szanse	Zagrożenia
<ul style="list-style-type: none"> • uznanie zieleni zabytkowej jako czynnika poprawy warunków życia społecznego i kształtowania ładu przestrzennego, • możliwość wykorzystania istniejących założeń zieleni zabytkowej do nowych funkcji, np. parki wiejskie, • podniesienie walorów przestrzeni zurbanizowanej przez odpowiednią opiekę i nadanie wysokiej rangi terenom zieleni. 	<ul style="list-style-type: none"> • brak miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego dotyczących parków i cmentarzy oraz ich najbliższego otoczenia; • wycinka przydrożnych alei drogowych motywowana bezpieczeństwem kierowców; • niewprawne zabiegi przy drzewach (głównie w alejach przydrożnych i cmentarzach), powodujące niszczeniem nasadzeń.

5.1.12. Zabytki ruchome

Mocne strony	Słabe strony
<ul style="list-style-type: none"> • cenne zabytki w kościołach, muzeach, archiwach i bibliotekach, • szereg przeprowadzonych modernizacji budynków muzealnych i ekspozycji, • dostępność środków publicznych na konserwację obiektów sakralnych. 	<ul style="list-style-type: none"> • zły stan techniczny budynków, w których przechowywane są zabytki ruchome, • brak dostępnych baz danych i informacji na stronach internetowych na temat wystroju świątyń oraz poszczególnych kolekcji muzealnych.
Szanse	Zagrożenia
<ul style="list-style-type: none"> • możliwość korzystania na prace konserwatorskie ze środków publicznych i z programów europejskich, • współpraca transgraniczna i promocja dziedzictwa kulturowego; • aktywne działania instytucji muzealnych w sferze edukacji kulturalnej. 	<ul style="list-style-type: none"> • niskie nakłady finansowe na działalność placówek muzealnych oraz niedobory kadrowe w służbach konserwatorskich, • słabe zabezpieczenie przeciwpożarowe i antywłamaniowe obiektów, • utrudniona dostępność do zabytków w celu prowadzenia prac badawczych i naukowych.

5.1.13. Zabytki archeologiczne

Mocne strony	Słabe strony
<ul style="list-style-type: none"> • znaczna liczba i różnorodność stanowisk archeologicznych, w tym stanowisk o formach krajobrazowych, • dwie instytucje muzealne zajmujące się problematyką archeologiczną, • atrakcyjność zabytków archeologicznych dla ruchu turystycznego, • dobrze zorganizowany system kontroli prac inwestycyjnych pod kątem ingerencji w warstwy archeologiczne przez organ ochrony zabytków, • wysoko oceniana działalność dwóch instytucji wyspecjalizowanych w opiece nad zabytkami archeologicznymi. 	<ul style="list-style-type: none"> • trudności z inwentaryzacją, opracowaniem, konserwacją i przechowywaniem rosnącej liczby źródeł archeologicznych, • brak kompletnej, jednolitej, otwartej archeologicznej bazy danych w skali kraju i regionu, • niewielka obecność problematyki ochrony dziedzictwa archeologicznego w programach edukacyjnych, • brak skutecznego nadzoru nad ratownictwem archeologicznym, • słaba świadomość urzędników i lokalnych społeczności w zakresie ochrony zabytków archeologicznych.
Szanse	Zagrożenia
<ul style="list-style-type: none"> • możliwości techniczne tworzenia oraz zarządzania bazami danych, • konieczność przeprowadzenia badań archeologicznych poprzedzających inwestycje, • inicjatywy edukacyjne dla społeczności lokalnych w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego, • dofinansowania na prace konserwatorskie i badawcze przy zabytkach. 	<ul style="list-style-type: none"> • duże inwestycje infrastrukturalne, np. drogowe lub kolejowe, • niekontrolowana eksploracja piaszczyk i przez to niszczenie zabytków, zwłaszcza ziemnych warstw kulturowych, • przybierająca na sile niekontrolowana działalność tzw. poszukiwaczy skarbów, którzy wydobywając zabytki ruchome niszczą bezpowrotnie kontekst kulturowy ich występowania.

5.1.14. Niematerialne dziedzictwo kulturowe

Mocne strony	Słabe strony
<ul style="list-style-type: none"> • bogactwo i różnorodność kultury łącząca tradycje regionalne, narodowe i religijne, • środowisko naukowe świadome walorów niematerialnego dziedzictwa kulturowego województwa, • utrwalone przekonanie o wielokulturowości województwa i wzrost zainteresowania niematerialnym dziedzictwem kulturowym. 	<ul style="list-style-type: none"> • niemal całkowita wymiana ludności regionu po II wojnie światowej, przez co zerwanie ciągłości kulturowej, • brak wspólnego, ugruntowanego odniesienia regionalnego w zakresie kultury ludowej, • brak pełnego rozpoznania niematerialnego dziedzictwa kulturowego województwa, w tym jego inwentaryzacji.
Szanse	Zagrożenia
<ul style="list-style-type: none"> • przypisanie właściwej rangi niematerialnemu dziedzictwu kulturowemu w dokumentach strategicznych, • wzrost roli samorządów terytorialnych w działaniach na rzecz ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego, 	<ul style="list-style-type: none"> • zanikanie kultury wiejskiej w obliczu procesów globalizacji i unifikacji wzorców kulturowych, • przemieszanie kultur w ramach lokalnych społeczności, znaczne rozproszenie jednolitych grup kulturowych,

<ul style="list-style-type: none"> • promocja produktów tradycyjnych i regionalnych i wpisanie ich w działania na rzecz rozwoju potencjału turystycznego, • wzmocnienie tożsamości lokalnej i regionalnej, aktywizacja społeczności.	<ul style="list-style-type: none"> • słabe zaangażowanie młodszych pokoleń na rzecz kultywowania tradycji, • niedostateczna opieka merytoryczna nad zespołami i grupami folklorystycznymi oraz twórcami ludowymi.
---	--

6. Cele, priorytety, kierunki działań Programu opieki nad zabytkami województwa lubuskiego na lata 2017-2020

6.1. Wprowadzenie

Celem Programu opieki nad zabytkami województwa lubuskiego na lata 2017-2020 jako dokumentu kontynuującego założenia z lat 2009-2012 i 2013-2016 jest w szczególności realizacja wizji określającej założenia w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami, w tym pełnego rozpoznania zasobów dziedzictwa kulturowego, procesów rewaloryzacji i rewitalizacji oraz optymalnego wykorzystania zasobów dziedzictwa województwa w celu kształtowania rozwoju gospodarczego i budowania społeczeństwa obywatelskiego, a także promocji województwa lubuskiego poprzez dziedzictwo kulturowe i sposoby postępowania z zabytkami.

Realizacja przyjętych celów wymagać będzie skutecznej polityki monitorowania założeń programowych, a także realnej współpracy pomiędzy instytucjami administracji wszystkich szczebli, związków wyznaniowych, instytucjami wyspecjalizowanymi w opiece nad zabytkami i innymi instytucjami kultury oraz współdziałania organizacji pozarządowych, a także osób prywatnych związanych z problematyką dziedzictwa kulturowego.

Przyjęte cele w zakresie ochrony wynikają zarówno z potrzeb praktycznych, jak też założeń prawnych i dokumentów o charakterze programowym na szczeblu krajowym, wojewódzkim i lokalnym. Istotnym elementem realizacji celów pozostaje konieczność zmiany systemowej podejścia do dziedzictwa kulturowego jako dobra wspólnego.

6.2. Założenia programowe

WIZJA: Dziedzictwo kulturowe jako fundament rozwoju gospodarczego i społecznego województwa lubuskiego

CEL STRATEGICZNY: Wykorzystanie zasobów dziedzictwa kulturowego w rozwoju regionu i budowania więzi społecznych

CELE PRIORYTETOWE:

I. Rozpoznanie zasobu i aktywne zarządzanie dziedzictwem kulturowym

Kierunki działań w zakresie realizacji celu:

I.1. Prowadzenie badań nad historią regionu i dziedzictwem kulturowym

- przygotowanie i wdrażanie projektów badawczych oraz upowszechnienie ich wyników w formie konferencji tematycznych i wydawnictw,
- włączenie środowisk naukowych do współpracy w zakresie przygotowania dokumentów programowych odnoszących się do ochrony dziedzictwa kulturowego,
- wspieranie inicjatyw badawczych zainicjowanych przez prywatnych właścicieli i posiadaczy zabytków.

Podmioty realizujące zadania: jednostki samorządu terytorialnego, instytucje kultury, osoby prywatne, wojewódzki konserwator zabytków

Potencjalne źródła finansowania: budżet jednostek samorządu terytorialnego, budżety instytucji kultury, budżet państwa, programy strukturalne, osoby prywatne, fundacje

I.2. Przeciwdziałanie zagrożeniom dla dziedzictwa kulturowego

- uwrażliwienie przedstawicieli różnych grup zawodowych na problemy ochrony dziedzictwa kulturowego, ze wskazaniem zagrożeń i ich definiowanie na spotkaniach i szkoleniach,
- budowanie kompetencji urzędników pracujących w jednostkach samorządu terytorialnego przez szkolenia ze specjalistami w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego,
- rozpowszechnienie wiedzy na temat zagrożeń dla zabytków przez wydawnictwa broszurowe oraz informacje na stronie internetowej wojewódzkiego konserwatora zabytków.

Podmioty realizujące zadania: jednostki samorządu terytorialnego, instytucje wyspecjalizowane w opiece nad zabytkami, wojewódzki konserwator zabytków

Potencjalne źródła finansowania: budżet jednostek samorządu terytorialnego, budżety instytucji wyspecjalizowanych w opiece nad zabytkami, budżet państwa, programy strukturalne, fundacje

I.3. Obejmowanie ochroną prawną unikalnych krajobrazów kulturowych

- popularyzacja unikalnych w sensie wartości krajobrazów kulturowych, np. w formie stron internetowych i albumów fotograficznych,
- uwrażliwienie jednostek samorządu terytorialnego na ochronę krajobrazu kulturowego poprzez ustanowienie parków kulturowych,
- promowanie działań mających na celu rewaloryzację krajobrazów kulturowych w ramach parków kulturowych.

Podmioty realizujące zadania: jednostki samorządu terytorialnego, instytucje kultury, wojewódzki konserwator zabytków

Potencjalne źródła finansowania: budżet jednostek samorządu terytorialnego, budżety instytucji kultury, budżet państwa, programy strukturalne, fundacje

I.4. Wprowadzanie problematyki związanej z ochroną zabytków do miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego

- propagowanie idei planowania przestrzennego jako skutecznego narzędzia w dziele ochrony dziedzictwa kulturowego i utrzymywania ładu przestrzennego,
- promowanie działań mających na celu rewaloryzację zdegradowanych obszarów i obiektów kulturowych objętych ochroną w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego.

Podmioty realizujące zadania: jednostki samorządu terytorialnego, stowarzyszenia, wojewódzki konserwator zabytków

Potencjalne źródła finansowania: budżet jednostek samorządu terytorialnego, budżety instytucji kultury, budżet państwa, programy strukturalne, fundacje

I.5. Realizacja gminnych i powiatowych programów opieki nad zabytkami

- szkolenia i warsztaty adresowane do urzędników jednostek samorządu terytorialnego odpowiedzialnych za realizację programów opieki nad zabytkami,
- podniesienie rangi programów opieki nad zabytkami poprzez określenie konkretnych i wymiernych kierunków działań w zakresie realizacji celów.

Podmioty realizujące zadania: jednostki samorządu terytorialnego, wojewódzki konserwator zabytków

Potencjalne źródła finansowania: budżet jednostek samorządu terytorialnego, budżet państwa

II. Rewaloryzacja zabytków o wysokiej randze w krajobrazie kulturowym regionu

Kierunki działań w zakresie realizacji celu:

II.1. Prace przy zabytkach ruchomych i nieruchomych

- prowadzenie prac konserwatorskich i robót budowlanych przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków,
- zabezpieczenie zabytków w systemy sygnalizacji pożaru i systemy sygnalizacji włamania i napadu.

Podmioty realizujące zadania: jednostki samorządu terytorialnego, związki wyznaniowe, osoby prywatne, fundacje, wojewódzki konserwator zabytków

Potencjalne źródła finansowania: budżet jednostek samorządu terytorialnego, związki wyznaniowe, osoby prywatne, budżety fundacji, budżet państwa, programy strukturalne

II.2. Rewitalizacja układów przestrzennych i zespołów budowlanych

- identyfikacja obszarów oraz obiektów zdegradowanych lub nieużytkowanych w celu rozpoznania potrzeb lokalnych społeczności, przy jednoczesnym uwzględnieniu

wartości przestrzennych i architektonicznych,

- promowanie w dokumentach strategicznych na szczeblu wojewódzkim i lokalnym działań rewitalizacyjnych przy uwzględnieniu czynników społecznych,
- działania inwestycyjne obejmujące remonty i procesy społeczne mające na celu odtworzenie struktury gospodarczej i więzi społecznych.

Podmioty realizujące zadania: jednostki samorządu terytorialnego, stowarzyszenia i organizacje pozarządowe, osoby prywatne

Potencjalne źródła finansowania: budżet jednostek samorządu terytorialnego, osoby prywatne, budżet państwa, programy strukturalne

II.3. Zabezpieczanie zagrożonych zabytków i zatrzymywanie procesów destrukcji

- organizacja szkoleń i warsztatów dla właścicieli lub posiadaczy zabytków w celu uwrażliwienia na potrzebę zabezpieczenia i zatrzymania postępującej destrukcji zabytków,
- wydanie poradnika adresowanego do właścicieli lub posiadaczy zabytków w zakresie rozpoznawania zagrożeń oraz zabezpieczania i zatrzymywania destrukcji.

Podmiot realizujący zadania: jednostki samorządu terytorialnego, osoby prywatne, związki wyznaniowe, wojewódzki konserwator zabytków

Potencjalne źródła finansowania: budżet jednostek samorządu terytorialnego, osoby prywatne, związki wyznaniowe, budżet państwa, programy strukturalne

II.4. Stworzenie systemu finansowania i współfinansowania prac przy zabytkach

- zabezpieczenie środków finansowych w budżetach jednostek samorządu terytorialnego na finansowanie prac przy zabytkach,
- stosowanie racjonalnych kryteriów przyznawania dotacji na prace przy zabytkach, z uwagi na stan zachowania, dawność (wiekowość), realizację wybitnego twórcy, celowość w zakresie zabezpieczenia lub zatrzymania destrukcji, konieczność prowadzenia złożonych prac konserwatorskich oraz kontynuacji prac wcześniej rozpoczętych.

Podmiot realizujący zadania: jednostki samorządu terytorialnego, wojewódzki konserwator zabytków

Potencjalne źródła finansowania: budżet jednostek samorządu terytorialnego, budżet państwa, programy strukturalne

III. Aktywizacja społeczna i gospodarcza w zakresie opieki nad zabytkami

Kierunki działań w zakresie realizacji celu:

III.1. Aktywizowanie społeczności lokalnych w dziedzinie ochrony i opieki nad zabytkami

- organizacja warsztatów i konferencji adresowanych do lokalnych społeczności przy udziale

specjalistów z zakresu historii regionalnej oraz dziedzictwa kulturowego,

- realizacja prac porządkowych, mających na celu utrzymanie zabytków lub ich otoczenia w należytym stanie.

Podmioty realizujące zadania: jednostki samorządu terytorialnego, stowarzyszenia i organizacje pozarządowe, osoby prywatne, wojewódzki konserwator zabytków

Potencjalne źródła finansowania: budżet jednostek samorządu terytorialnego, budżet państwa, programy strukturalne

III.2. Wspieranie dawnych rzemiosł i technik budowlanych oraz ginących zawodów

- promowanie dawnych rzemiosł i technik budowlanych poprzez warsztaty skierowane do dzieci i młodzieży,
- prezentacja stosowania dawnych rzemiosł i technik budowlanych np. podczas gminnych i powiatowych festynów,

Podmioty realizujące zadania: jednostki samorządu terytorialnego, instytucje wyspecjalizowane w opiece nad zabytkami, wojewódzki konserwator zabytków

Potencjalne źródła finansowania: budżet jednostek samorządu terytorialnego, budżety instytucji wyspecjalizowanych w opiece nad zabytkami, budżet państwa, programy strukturalne

III.3. Promowanie dziedzictwa niematerialnego w celu wzmocnienia więzi społecznych

- promowanie regionalnych zespołów folklorystycznych i muzycznych, rzemieślników oraz artystów ludowych,
- ukierunkowanie muzeów oraz stworzenie im warunków na działania popularyzujące lokalny folklor, wytwórczość oraz sztukę naiwną.

Podmioty realizujące zadania: jednostki samorządu terytorialnego, instytucje wyspecjalizowane w opiece nad zabytkami, inne instytucje kultury, wojewódzki konserwator zabytków

Potencjalne źródła finansowania: budżet jednostek samorządu terytorialnego, budżety instytucji kultury, budżet państwa, programy strukturalne

III.4. Tworzenie rozwiązań gospodarczych na rzecz wykorzystania potencjału dziedzictwa kulturowego

- wprowadzenie przez jednostki samorządu terytorialnego systemu zachęt oraz ulg dla przedsiębiorców prowadzących prace konserwatorskie przy zabytkach,
- wykorzystanie prywatnego potencjału gospodarczego w procesach rewitalizacji, np. przy adaptacji atrakcyjnych kulturowo zabytków,

Podmioty realizujące zadania: jednostki samorządu terytorialnego, stowarzyszenia i organizacje

pozarządowe, osoby prywatne

Potencjalne źródła finansowania: budżet jednostek samorządu terytorialnego, budżet państwa, programy strukturalne, osoby prywatne

III.5. Zagospodarowanie zabytków na cele turystyczne

- adaptacje zabytków na cele turystyczne lub inne, w przypadku kiedy funkcja turystyczna jest uzupełniającą w stosunku do wiodącej,
- promowanie zabytków adaptowanych na cele turystyczne poprzez wydanie przewodnika turystycznego mającego stymulować rozwój turystyki weekendowej.

Podmioty realizujące zadania: jednostki samorządu terytorialnego, osoby prywatne, stowarzyszenia i organizacje pozarządowe

Potencjalne źródła finansowania: budżet jednostek samorządu terytorialnego, stowarzyszenia i organizacje pozarządowe, osoby prywatne, budżet państwa, programy strukturalne

III.6. Rozwijanie i tworzenie produktów turystycznych i kulinarnych w oparciu o dziedzictwo kulturowe

- wspieranie tradycji winiarskich i bartniczych, przy uwzględnieniu poprawy stanu zabytków, zgodnie ze wskazaniem zawartym w Programie rozwoju lubuskiej turystyki do 2020 roku,
- rozwijanie atrakcyjności jednego z najbardziej rozpoznawalnych zabytków lubuskich, t.j. Międzyrzeckiego Rejonu Umocnionego,
- wykreowanie jako produktów turystycznych unikalnych zabytków w stosunku do sąsiednich regionów (produkty powinny mieć atrybuty marki i być unikatowe).

Podmioty realizujące zadania: jednostki samorządu terytorialnego, stowarzyszenia i organizacje pozarządowe, wojewódzki konserwator zabytków

Potencjalne źródła finansowania: budżet jednostek samorządu terytorialnego, budżet państwa, programy strukturalne

IV. Edukacja, popularyzacja i promocja dziedzictwa kulturowego

Kierunki działań w zakresie realizacji celu:

IV.1. Wspieranie programów edukacji regionalnej i projektów edukacyjnych oraz obywatelskich wzmacniających kompetencje kulturowe

- szkolenia, prezentacje i warsztaty dotyczące zabytków i opieki nad zabytkami, skierowane do wybranych grup społecznych i zawodowych,
- stworzenie systemu edukacji regionalnej przy wykorzystaniu wiedzy specjalistycznej

w oparciu o instytucje kultury,

- realizacja ścieżek edukacyjnych dotyczących historii regionalnej i problematyki dziedzictwa kulturowego.

Podmioty realizujące zadania: jednostki samorządu terytorialnego, instytucje kultury, wojewódzki konserwator zabytków

Potencjalne źródła finansowania: budżet jednostek samorządu terytorialnego, budżety instytucji kultury, budżet państwa, programy strukturalne

IV.2 Budowa systemu informacji o zabytkach województwa

- aktualizacje informacji i baz danych zwartych na stronie internetowej wojewódzkiego konserwatora zabytków,
- tworzenie innych stron internetowych promujących poszczególne zabytki i zawierające bazy danych dotyczące dziedzictwa kulturowego na terenie województwa lubuskiego.

Podmioty realizujące zadania: jednostki samorządu terytorialnego, stowarzyszenia i organizacje pozarządowe, osoby prywatne, wojewódzki konserwator zabytków

Potencjalne źródła finansowania: budżet jednostek samorządu terytorialnego, budżet państwa, programy strukturalne

IV.3. Rozwój tematycznych szlaków turystycznych promujących dziedzictwo kulturowe regionu

- wydawanie tradycyjnych map i przewodników po szlakach kulturowych,
- znakowanie i identyfikowanie zabytków w przestrzeni i zapewnić dostęp do nich,
- tworzenie aplikacji mobilnych z uwzględnieniem informacji w językach obcych.

Podmioty realizujące zadania: jednostki samorządu terytorialnego, instytucje wyspecjalizowane w opiece nad zabytkami i inne instytucje kultury, stowarzyszenia i organizacje pozarządowe

Potencjalne źródła finansowania: budżet jednostek samorządu terytorialnego, budżety instytucji kultury, budżet państwa, programy strukturalne

IV.4. Promocja dziedzictwa kulturowego województwa lubuskiego

- promocja zabytków i prac przy zabytkach oraz problematyki konserwatorskiej w środkach masowego przekazu,
- promowanie województwa lubuskiego poprzez unikalne w skali kraju zabytki w środkach masowego przekazu,
- organizacja imprez na terenie województwa lubuskiego o znaczeniu ponadregionalnym i międzynarodowym, w tym Europejskich Dni Dziedzictwa, Międzynarodowego Dnia Ochrony Zabytków i Nocy Muzeów.

Podmioty realizujące zadania: jednostki samorządu terytorialnego, stowarzyszenia i organizacje pozarządowe, instytucje kultury, wojewódzki konserwator zabytków

Potencjalne źródła finansowania: budżet jednostek samorządu terytorialnego, budżety instytucji kultury, budżet państwa, programy strukturalne

IV.5. Wspieranie lokalnych muzeów i izb muzealnych oraz ich działalności

- wspieranie inicjatyw dotyczących powstawania i działalności nowych placówek muzealnych, w tym związków wyznaniowych i prywatnych,
- wspieranie zadań merytorycznych istniejących muzeów oraz izb muzealnych, w tym należących do związków wyznaniowych i osób prywatnych.

Podmioty realizujące zadania: jednostki samorządu terytorialnego, instytucje wyspecjalizowane w opiece nad zabytkami i inne instytucje kultury, wojewódzki konserwator zabytków, związki wyznaniowe, stowarzyszenia i organizacje pozarządowe, osoby prywatne

Potencjalne źródła finansowania: budżet jednostek samorządu terytorialnego, związki wyznaniowe, budżety instytucji wyspecjalizowanych w opiece nad zabytkami i inne instytucje kultury, budżet państwa, osoby prywatne, programy strukturalne

IV.6. Publikacje wydawnictw z zakresu dziedzictwa kulturowego

- wydawanie publikacji o tematyce związanej z dziedzictwem kulturowym i problematyką konserwatorską,
- wydawanie map i przewodników z uwzględnieniem zasobu dziedzictwa kulturowego i środowiska kulturowego,
- promocja dziedzictwa kulturowego poprzez wydawanie publikacji o charakterze popularyzatorskim.

Podmioty realizujące zadania: jednostki samorządu terytorialnego, stowarzyszenia i organizacje pozarządowe, instytucje wyspecjalizowane w opiece nad zabytkami i inne instytucje kultury, wojewódzki konserwator zabytków, osoby prywatne

Potencjalne źródła finansowania: budżet jednostek samorządu terytorialnego, budżet państwa, programy strukturalne

7. Wdrażanie, monitorowanie i ewaluacja wojewódzkiego programu opieki nad zabytkami

7.1. Wdrażanie programu

W ramach wyznaczonych celów priorytetowych i kierunków zostały wskazane rodzaje planowanych zadań. Instrumentami wdrażania Programu dysponują wszystkie podmioty zobowiązane do tych działań zapisanych w ustawie z dnia 23 lipca 2003 roku o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.

Wojewódzkie władze samorządowe posiadają instrumenty bezpośredniego i pośredniego oddziaływania, w tym w szczególności:

- możliwość ujmowania w rocznych budżetach środków na problematykę związaną z dziedzictwem kulturowym, w tym na dotacje do prac przy zabytkach;
- wspieranie działalności naukowo-badawczej, edukacyjnej i popularyzującej dziedzictwo kulturowe, np. w zakresie konferencji, szkoleń, warsztatów i wydawnictw,
- promowanie zabytków o wyjątkowej randze oraz udanych zabiegów konserwatorskich przez środki masowego przekazu itp.,
- współorganizowanie i koordynowanie imprez na poziomie wojewódzkim, np. Europejskich Dni Dziedzictwa i Nocy Muzeów.

Samorządy powiatów, miast i gmin powinny wdrażać określone w programie zadania na drodze realizowania ustawowych obowiązków, szczególnie zaś poprzez:

- możliwość ujmowania w rocznych budżetach środków na problematykę związaną z dziedzictwem kulturowym, w tym na dotacje do prac przy zabytkach;
- opracowanie miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego i ujęcia w nich problematyki związanej z dziedzictwem kulturowym,
- ochrona unikalnego krajobrazu kulturowego poprzez tworzenie parków kulturowych;
- opracowywanie studiów, diagnoz i programów opieki zabytków i krajobrazu kulturowego,
- inspirowanie działań niezależnych podmiotów społecznych i gospodarczych na rzecz zagospodarowywania zabytków, ich promocji i popularyzacji,
- stymulowanie działań właścicieli i posiadaczy obiektów zabytkowych do ich utrzymywania w należytym stanie.

Działania Lubuskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, w zakresie wdrażania ujętych w programie zadań, polegać będą na:

- monitorowaniu i bieżącym aktualizowaniu na portalu internetowym informacji dotyczących dziedzictwa kulturowego województwa lubuskiego,
- objęciu ochroną prawną zabytków poprzez wpis do rejestru zabytków,
- rozpoznaniu i określeniu obszarów wymagających szczególnej opieki konserwatorskiej (obszary nasycenia stanowiskami archeologicznymi, otoczenia cenniejszych zabytków),
- współpracy z samorządami terytorialnymi w zakresie przygotowywania miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego i programów opieki nad zabytkami,
- prowadzeniu polityki związanej z zagospodarowaniem obiektów zabytkowych, szczególnie w odniesieniu do zabytków przemysłowych,
- współfinansowaniu określonych zadań inwestycyjnych przy zabytkach, nieruchomych i ruchomych, finansowaniu badań na stanowiskach archeologicznych zagrożonych zniszczeniem oraz zabezpieczeń obiektów sakralnych z cennym wyposażeniem (system monitoringu, zabezpieczenia mechaniczne),
- promowaniu i popularyzacji pozytywnych działań związanych z opieką nad zabytkami – nagrody, dyplomy, odznaczenia (np. za adaptację, konserwację i restaurację zabytku),
- popularyzowaniu zabytków poprzez publikacje, sesje naukowe oraz udział i współ- organizacja imprez typu: *Lubuskie Spotkania z Zabytkami*, *Europejskie Dni Dziedzictwa*, *Międzynarodowy Dzień Ochrony Zabytków*.

Działalność instytucji kultury wyspecjalizowanych w opiece nad zabytkami, polegać będzie na:

- gromadzeniu, przechowywaniu, eksponowaniu, opracowywaniu i konserwowaniu zabytków, prowadzeniu badań w zakresie historii regionalnej i dziedzictwa kulturowego, a także popularyzacji tego rodzaju problematyki.

Ustawowe obowiązki właścicieli i posiadaczy zabytków we wdrażaniu zadań określonych w Programie polegają w szczególności na badaniu i dokumentowaniu zabytku, prowadzeniu prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku, zabezpieczeniu i utrzymaniu zabytku oraz jego otoczenia w jak najlepszym stanie, korzystanie z zabytku w sposób zapewniający trwałe zachowanie jego wartości oraz popularyzowaniu i upowszechnianiu wiedzy oraz jego znaczeniu dla historii i kultury.

Program będzie finansowany przy wykorzystaniu różnorodnych źródeł w tym prywatnych i publicznych oraz funduszy strukturalnych.

Instrumenty wdrażania programu stanowią podstawę realizacji celów w odniesieniu do możliwości wykorzystania narzędzi wynikających z ustawowych i organizacyjnych kompetencji podmiotów o charakterze podstawowym. Podmioty współpracy realizacji celów będą stanowiły zaplecze wsparcia w zakresie kierunków działań celów priorytetowych. Wśród podstawowych instrumentów wdrażania celów należy wymienić:

- prawne, administracyjne i legislacyjne, w obrębie których należy uwzględnić stosowanie przepisów prawa, szczególnie ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz innych aktów prawnych pośrednio odnoszących się do zagadnień opieki nad zabytkami, ponadto tworzenie i stosowanie aktów prawa miejscowego uwzględniających problematykę ochrony dziedzictwa kulturowego w wymiarze bezpośrednim i pośrednim,
- instrumenty finansowe, stanowiące zakres realizacji programów finansowych i wydatków środków publicznych (budżetowych), w celu poprawy stanu zachowania dziedzictwa kulturowego na terenie województwa lubuskiego,
- instrumenty instytucjonalne, których podstawą jest współdziałanie instytucji różnego szczebla na poziomie samorządowym oraz organu ochrony nad zabytkami na poziomie wojewódzkim w celu wypracowania wspólnych strategii działania w obrębie zagadnień ukierunkowanych na ochronę dziedzictwa kulturowego,
- instrumenty marketingowe, określające proces podnoszenia świadomości oraz kreowania pozytywnej polityki w zakresie problematyki dziedzictwa kulturowego.

7.2. Monitoring i ewaluacja realizacji programu

Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (art. 87, ust. 5 i 6), zobowiązuje Zarząd Województwa Lubuskiego do sporządzania w okresach dwuletnich sprawozdań z realizacji Programu. Wynika z tego konieczność prowadzenia monitoringu i ewaluacji w zakresie realizacji przyjętych celów. Uzyskane w ten sposób dane stanowiąc będą podstawę do opracowania raportów dotyczących realizacji Programu. W obrębie podstawowych narzędzi ewaluacji przewiduje się stosowanie następujących narzędzi analitycznych:

- określenie podmiotu ewaluacji (cele priorytetowe),
- zdefiniowanie zagadnień kluczowych i określenie systemu wartościowania,
- identyfikacja źródeł informacji dotyczących procesu ewaluacji.

W obrębie podstawowych wyznaczników umożliwiających ocenę poziomu realizacji programu należy wskazać na wartości odnoszące się do celów priorytetowych, tj.:

- ilość zabytków objętych ochroną prawną poprzez wpis do rejestru zabytków województwa lubuskiego i utworzenie parków kulturowych,
- liczba i charakter realizowanych projektów badawczych i dokumentacyjnych,
- ilość zrealizowanych prac przy zabytkach przy udziale środków publicznych,
- ilość przeprowadzonych procesów rewitalizacji,
- wartość zrealizowanych działań w stosunku do okresów wcześniejszych,
- ilość powstałych muzeów oraz ilość i charakter działań prowadzonych przez muzea, promujących dziedzictwo kulturowe województwa lubuskiego,
- ilość i charakter szkoleń, warsztatów, konferencji, działań edukacyjnych, charakter oraz ilość działań promocyjnych i wydawniczych.

Wskazane wyznaczniki odnoszące się do przyjętych celów priorytetowych pozwolą na dokonanie analizy i sformułowanie podsumowania realizacji Programu w cyklu dwu- i czteroletnim. Monitoring działań związanych z realizacją programu prowadzi Zarząd Województwa Lubuskiego, wykonujący zadania przy pomocy wydziałów Urzędu Marszałkowskiego. Po dokonaniu analizy zebranego materiału, jednostka koordynująca, przygotowuje projekt sprawozdania, który przedstawia Zarządowi Województwa. Po akceptacji, sprawozdanie przedstawiane jest sejmikowi województwa i Lubuskiemu Wojewódzkiemu Konserwatorowi Zabytków. W ten sposób przyjęte rozwiązanie przyczyni się do wzrostu możliwości przełożenia założeń programu na działania praktyczne.

8. Źródła finansowania opieki nad zabytkami i przedsięwzięć w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego

8.1. Środki Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego

- środki publiczne pochodzące z budżetu państwa – główna forma finansowania opieki nad zabytkami, z którego korzystają właściciele lub posiadacze zabytków,
- środki są rozdzielane przez odpowiednie departamenty ministerstwa właściwego ds. kultury w ramach Programu Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego „Dziedzictwo kulturowe”; celem programu jest ochrona polskiego dziedzictwa kulturowego w kraju i za granicą, wspieranie działalności muzeów, popularyzacja kultury ludowej.

8.1.1. Kolekcje muzealne

Instytucja zarządzająca – Narodowy Instytut Muzealnictwa i Ochrony Zbiorów

Prognozowany budżet programu:

- przewidywana kwota wydatków w etapie konkursowym – 3.000.000 zł.
- kwota zarezerwowana dla zadań rozpatrywanych w etapie odwoławczym – 450.000 zł.

- Ogółem – 3.450.000 zł.

Strategiczne cele programu: wspieranie działalności muzeów poprzez tworzenie oraz systematyczne wzbogacanie zbiorów i kolekcji o randze narodowej i regionalnej

- utrwalanie wysokich standardów w zakresie opracowywania, przechowywania, konserwowania i popularyzowania obiektów oraz kolekcji muzealnych,
- typowanie obiektów do dofinansowania w ramach programu – decyzje powinny być elementem konsekwentnie realizowanego i długofalowego planu rozwoju kolekcji,
- program skierowany jest wyłącznie do instytucji kultury wpisanych do Państwowego Rejestru Muzeów (instytucje zobligowane są do zachowania wysokiej wartości merytorycznej realizowanych przedsięwzięć, do stosowania właściwych reguł opieki nad gromadzonymi zbiorami),
- zagwarantowanie przez muzea oraz ich organizatorów odpowiedniej stabilności organizacyjnej i finansowej,
- wypracowanie efektywnych narzędzi promowania gromadzonych zbiorów oraz atrakcyjnych i nowoczesnych form ich prezentacji (możliwość ponadlokalnego oddziaływania prezentowania treści),
- zbiory tworzone i rozbudowane w ramach programu – wsparcie dla rozwoju przedsięwzięć edukacyjnych (realizowanych przez muzea państwowe i samorządowe),
- realizacja projektów prowadząca do wzmocnienia statusu materialnego oraz niematerialnego dziedzictwa kulturowego regionu i kraju.

8.1.2. Wspieranie działań muzealnych

Instytucja zarządzająca – Narodowy Instytut Muzealnictwa i Ochrony Zbiorów

Prognozowany budżet programu:

- kwota zarezerwowana na finansowanie zadań wieloletnich z roku 2016 – 253.000 zł
- przewidywana kwota wydatków w etapie konkursowym – 5.247.000 zł
- kwota zarezerwowana dla zadań rozpatrywanych w etapie odwoławczym – 825.000 zł
- Ogółem – 6.325.000 zł

Strategiczne cele programu: wspieranie działalności w zakresie opieki konserwatorskiej nad muzealiami, archiwaliami i księgozbiorami, a także prezentacji zbiorów w postaci atrakcyjnych poznawczo projektów wystawienniczych i wydawniczych

- główny nacisk w ramach programu położony na projekty kompleksowe o wysokiej wartości merytorycznej i nowatorskich rozwiązaniach aranżacyjnych, dopełnionych umiejętnie wykorzystanymi elementami multimedialnymi,
- realizacja zadań w zgodzie z dobrymi praktykami w zakresie opracowywania i ewidencjonowania zbiorów – szczególnie istotne jest wspieranie działań prowadzących do zachowania lub przywrócenia stanu właściwego obiektom zagrożonym nieodwracalnym uszkodzeniem,
- projekty wydawnicze – wysoka wartość prezentowanych treści, oryginalna i spójna koncepcja graficzna,
- w ramach programu przewidziana jest możliwość finansowania zadań w trybie dwuletnim

(suma dofinansowań może wynieść do 40% budżetu programu),

- wsparcie projektów, których autorzy i wykonawcy gwarantują realizację założonych celów merytorycznych; istotne są doświadczenie, zgodność procedur działania ze standardami rekomendowanymi przez ministerstwo, umiejętność nawiązywania współpracy z partnerami na szczeblu lokalnym, ogólnopolskim, międzynarodowym,
- efektem działań finansowych powinno być umocnienie muzeów oraz innych podmiotów działających w tym obszarze jako ważnych centrów kultury (świadomość historyczna i tożsamość kulturowa obywateli stają się kluczowym elementem kształtującym współczesną przestrzeń społeczną).

8.1.3. Kultura ludowa i tradycyjna

Instytucja zarządzająca – Departament Narodowych Instytucji Kultury

Prognozowany budżet programu:

- kwota zarezerwowana na finansowanie zadań wieloletnich z lat 2015-2016 – 951.920 zł
- przewidywana kwota wydatków w etapie konkursowym – 5.548.080 zł
- kwota zarezerwowana dla zadań rozpatrywanych w etapie odwoławczym – 825.000 zł
- Ogółem – 7.325.000 zł

Strategiczne cele programu: wspieranie zjawisk związanych z kulturami tradycyjnymi funkcjonującymi na poziomie lokalnym, regionalnym, ogólnopolskim (oraz narodowym), które występują zarówno na obszarach wiejskich jak i miejskich

- finansowanie przedsięwzięć związanych ze spuścizną kultur tradycyjnych, transformacjami (przekształceniami i przemianami) poszczególnych ich elementów oraz współczesnymi kontekstami ich występowania – w tym odnoszących się do kultur mniejszości narodowych i etnicznych, tradycji środowiskowych (zawodowych, wiekowych),
- inicjatywy mające na celu integrację członków społeczności, wśród których dane zjawiska funkcjonują, i w ramach których są przekazywane,
- wspieranie działań związanych z niematerialnym wymiarem dziedzictwa kulturowego (wpisuje się to w założenia ratyfikowanej w 2011 roku przez Polskę Konwencji UNESCO z 2003 roku w sprawie niematerialnego dziedzictwa kulturowego),
- szczególny nacisk na projekty kompleksowe (integrujące nadawców – twórców depozytariuszy i nosicieli treści kultury wywodzących się ze społeczności lokalnych i regionalnych oraz profesjonalistów i znawców w swoich dziedzinach, jak i indywidualnych oraz zbiorowych odbiorców),
- istotne znaczenie rejestrowania, dokumentowania, archiwizowanie materialnych i niematerialnych przejawów kultury tradycyjnej; tworzenie odpowiednich metod i narzędzi służących ich ochronie i upowszechnianiu; wypracowywanie i dzielenie się dobrymi praktykami, nawiązywanie interdyscyplinarnych oraz międzyśrodowiskowych kontaktów; wykorzystywanie wszelkich form i sposobów promocji podejmowanych działań (w tym tworzenie ogólnodostępnych repozytoriów związanych z zasobami kultur tradycyjnych i ich transformacjami),
- w ramach programu wprowadza się możliwość finansowania zadań w trybie wieloletnim; suma

dofinansowań udzielanych w tym trybie może wynieść do 40% budżetu programu,

- wsparcie finansowe kierowane będzie przede wszystkim do zadań konstruowanych w oparciu o różne źródła finansowania (zakładając, że autorzy projektów gwarantują stabilność działania i realizację podjętych celów merytorycznych); istotne są doświadczenie, zgodność procedur działania ze standardami rekomendowanymi przez ministerstwo, umiejętność nawiązywania współpracy z partnerami na szczeblu lokalnym, ogólnopolskim, międzynarodowym,
- szczególnie ważne do realizacji celów programu będą zadania, dla których problematyka związana z kulturami tradycyjnymi – w aspekcie historycznym i współczesnym – będzie punktem wyjścia do podjęcia działań na rzecz integracji społeczności lokalnych (impuls do wzmocnienia tożsamości i budowania poczucia dumy z przejawów lokalnych i regionalnych kultur),
- w 2017 roku zakres programu pozostaje rozszerzony o zadania związane w sposób bezpośredni z międzypokoleniowym przekazem unikatowej wiedzy i umiejętności kulturowych, zadania adresowane do „mistrzów tradycji” (depozytariuszy wiedzy lokalnej i regionalnej),
- główny cel tego trybu dofinansowania – wspieranie procesu transmisji w obrębie danej wspólnoty kulturowej (bezpośredni przekaz wiedzy, umiejętności, funkcji – ze szczególnym naciskiem na ich unikatowość i zagrożenie zanikiem); istotny jest przy tym czynnik *in situ* – przekaz powinien odbywać się pomiędzy osobami wywodzącymi się z tej samej lub możliwie najbliższej wspólnoty i kultury lokalnej; sposób przekazywania – w jak najbardziej naturalny sposób (uwzględniając lokalnie rozwijające się techniki i sposoby transmisji, będące integralną częścią tradycji); o dofinansowanie mogą ubiegać się także przedstawiciele mniejszości narodowych, etnicznych, wyznaniowych, których kultura lokalna stanowi integralną część niematerialnego dziedzictwa kulturowego Polski,
- najbardziej pożądanym efektem programu – wypracowanie wzorców ochrony oraz twórczego inspirowania się elementami kultur tradycyjnych – w wymiarze materialnym i niematerialnym, z uwzględnieniem społecznego kontekstu funkcjonowania.

8.1.4. Ochrona zabytków

Instytucja zarządzająca – Departament Ochrony Zabytków

Prognozowany budżet programu:

- przewidywana kwota wydatków w etapie konkursowym – 97.500.000 zł
- kwota zarezerwowana dla zadań rozpatrywanych w etapie odwoławczym – 14.625.000 zł
- Ogółem – 112.125.000 zł

Strategiczne cele programu: zachowanie materialnego dziedzictwa kulturowego, realizowane poprzez konserwację i rewaloryzację zabytków nieruchomych i ruchomych oraz ich udostępnianie na cele publiczne,

- zadania kluczowe dla realizacji celów programu – zadania prowadzące do zabezpieczania, zachowania i utrwalenia substancji zabytku,
- w ramach programu dofinansowania nie mogą uzyskać projekty zakładające adaptację, przebudowę obiektów zabytkowych lub ich znaczącą rekonstrukcję,
- duży nacisk na dofinansowanie prac przy obiektach najbardziej zagrożonych oraz zabytkach

najcenniejszych (wpisanych na Listę Światowego Dziedzictwa Kulturowego i Przyrodniczego Ludzkości UNESCO, uznanych za Pomniki Historii oraz posiadających wyjątkową wartość historyczną, artystyczną, naukową),

- zwrócenie uwagi na obiekty mające szczególne znaczenie dla dziedzictwa kulturowego – w kontekście ogólnoswiatowym i lokalnym, gdzie pełnią rolę nośnika tradycji i historii,
- możliwość całkowitego finansowania działania – takie wsparcie jedynie w szczególnych przypadkach, tzn. jeśli zabytek posiada wyjątkową wartość historyczną, artystyczną, naukową; jeśli zabytek wymaga przeprowadzenia złożonych pod względem technologicznym prac; jeśli stan zabytku wymaga niezwłocznej interwencji,
- istotny element brany pod uwagę przy ocenie organizatorów – podejmowanie przez nich w przeszłości działań zmierzających do zabezpieczenia obiektu (przejaw troski i dbałości i dziedzictwo),
- kluczowy efekt działań realizowanych w ramach programu – stworzenie trwałych podstaw do harmonijnego funkcjonowania obiektów zabytkowych we współczesnym otoczeniu; dzięki realizacji nakreślonych wyżej celów obiekty zabytkowe pozostaną integralną, pełnoprawną częścią czasów obecnych i przyszłych.

8.1.5. Ochrona zabytków archeologicznych

Institucja zarządzająca – Narodowy Instytut Dziedzictwa

Prognozowany budżet programu:

- kwota zarezerwowana na finansowanie zadań dwuletnich z roku 2016 – 631.000 zł
- przewidywana kwota wydatków w etapie konkursowym – 1.369.000 zł
- kwota zarezerwowana dla zadań rozpatrywanych w etapie odwoławczym – 300.000 zł
- Ogółem – 2.300.000 zł

Strategiczne cele programu: ochrona dziedzictwa archeologicznego poprzez wspieranie kluczowych dla tego obszaru zadań, obejmujących rozpoznanie i dokumentację zasobów dziedzictwa archeologicznego oraz opracowanie i publikację przeprowadzonych badań archeologicznych (cel sformułowany w oparciu o fundamentalną dla ochrony dziedzictwa kulturowego zasadę zrównoważonego rozwoju dopuszczającą inwazyjne metody badawcze jedynie w ostateczności – gdy stanowisko – zabytek archeologiczny – narażone jest na bezpośrednie zniszczenie spowodowane oddziaływaniem przyrodniczym lub działaniami człowieka)

- zadaniem programu jest wspieranie i promocja badań prowadzonych metodami niedestrukcyjnymi, wykorzystującymi techniki tradycyjne oraz nowoczesne osiągnięcia techniczne, a także opracowanie i publikacja ich wyników,
- wsparcie przede wszystkim dla projektów, które zakładają prowadzenie badań na obszarach (lub w dziedzinach) niewystarczająco rozpoznanych lub upowszechnionych, promujących nowe kierunki badawcze, a także opracowanie i publikacja wyników badań archeologicznych (zwłaszcza zakończonych przed 2010 rokiem),
- brak wsparcia dla projektów prowadzących do niszczenia stanowisk archeologicznych lub służących planowaniu dalszych badań wykopaliskowych,
- właściwa realizacja celów programu – kluczowe jest zachowanie wysokiej wartości naukowej i

poznawczej prowadzonych badań, przestrzeganie w trakcie ich realizacji określonych norm międzynarodowych (Konwencja maltańska, Karta lozańska); zadania finansowane w ramach programu powinny być realizowane zgodnie z tymi zasadami,

- program umożliwi finansowanie zadań w trybie dwuletnim; suma dofinansowań udzielonych w tym trybie może wynieść do 40% budżetu programu,
- wsparcie finansowe projektów, których autorzy (dysponując niezbędnym doświadczeniem oraz zapleczem organizacyjnym i naukowym) gwarantują stabilność działania oraz wysoki poziom kadry odpowiedzialnej za realizację podjętych zamierzeń merytorycznych,
- efektem działań finansowanych w ramach projektu powinno być upowszechnienie w środowisku naukowym i konserwatorskim wyników przeprowadzonych badań – możliwość wykorzystania ich do świadomej i zrównoważonej ochrony dziedzictwa; działania te powinny rozwijać świadomość społeczną – zarówno, jeśli chodzi o wartość dziedzictwa archeologicznego, jak i potrzebę jego zachowania i ochrony (zgodnie z zasadą zrównoważonego rozwoju).

8.1.6. Promesa Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego

Instytucja zarządzająca – Departament Funduszy i Spraw Europejskich

Prognozowany budżet programu:

- kwota zarezerwowana na finansowanie zadań wieloletnich z lat poprzednich – 2.373.470 zł
- przewidywana kwota wydatków w etapie konkursowym – 2.626.530 zł
- kwota zarezerwowana dla zadań rozpatrywanych w etapie odwoławczym – 750.000 zł
- Ogółem – 5.750.000 zł

Strategiczne cele programu: zwiększenie efektywności wykorzystania funduszy europejskich na rzecz rozwoju kultury poprzez zapewnienie środków na dofinansowanie tzw. wkładu własnego dla zadań, które ubiegają się o współfinansowanie w ramach programów europejskich

- katalog działań realizujących cele programu – działania inwestycyjne oraz tzw. projekty „miękkie” (realizujące najistotniejsze dla rozwoju kultury cele artystyczne i edukacyjne),
- projekty inwestycyjne – preferowanie zamierzeń kompleksowych i gwarantujących zwiększenie dostępu do kultury; możliwość dofinansowania projektów o znacznie mniejszym zasięgu, ważnych dla lokalnych społeczności; preferowanie zadań, których realizacja wpływa w sposób znaczący na dostępność kultury na danym obszarze oraz angażujących różnorodne grupy społeczne,
- projekty „miękkie” - preferowanie projektów wspierających międzynarodową współpracę artystów, projektów służących budowie kompetencji i konkurencyjności sektora kultury oraz projektów mających na celu zwiększenie dostępu do kultury.

8.2. Środki wojewódzkiego konserwatora zabytków

- wojewódzki konserwator zabytków, w oparciu o ustawę z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, ustala kryteria i sposób naboru wniosków oraz rozdziału środków finansowych na cele związane z ochroną zabytków i opieką nad zabytkami w ramach środków przyznanych przez wojewodę, pozostających w jego dyspozycji,

- wojewódzki konserwator zabytków (podobnie jak MKiDN) udziela dotacji na pokrycie kosztów wykonania planowanych prac w roku udzielania dotacji, dofinansowuje także prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, które zostały przeprowadzone w okresie trzech lat poprzedzających rok złożenia wniosku (tzw. refundacja),
- każdy podmiot mający tytuł prawny do zabytku (wynikający z prawa własności, użytkowania wieczystego, trwałego zarządu, ograniczonego prawa rzeczowego albo stosunku zobowiązaniowego) może wystąpić z wnioskiem o dofinansowanie; o refundację może ubiegać się wnioskodawca, którego działalność nie jest finansowana ze środków publicznych, po wykonaniu wszystkich prac lub robót przy zabytku określonych w pozwoleniu wydanym przez wojewódzkiego konserwatora zabytków,
- ze środków dotacji można dofinansować wykonanie prac lub robót budowlanych mieszczących się w katalogu wskazanym w art. 77 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami – co do zasady do 50% wartości inwestycji, w szczególnie uzasadnionych przypadkach do 100%,
- środki, którymi dysponuje Lubuski Wojewódzki Konserwator Zabytków – około 400 tys. zł. (100 tys. zł. zarezerwowane na potrzeby samorządów);
- główny cel dofinansowania – prace konserwatorskie i restauratorskie oraz roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków.

8.3. Środki samorządu województwa lubuskiego

- uchwała Nr XXXI/296/12 Sejmiku Województwa Lubuskiego z dnia 22 października 2012 roku w sprawie określenia zasad udzielania dotacji celowej na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków, położonych na obszarze województwa lubuskiego,
- na jej podstawie samorząd województwa lubuskiego przeznacza środki na działania związane z opieką nad zabytkami w województwie lubuskim; w ostatnich latach do rozdysponowania jest kwota 1 mln zł; dotacja może być udzielona w wysokości do 50% nakładów koniecznych do wykonania prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków; jeżeli zabytek posiada wyjątkową wartość historyczną, artystyczną lub naukową lub stan zachowania zabytku wymaga przeprowadzenia złożonych pod względem technologicznym prac konserwatorskich, restauratorskim lub robót budowlanych dotacja może być udzielona w wysokości do 100% nakładów koniecznych na wykonanie tych prac lub robót;

8.4. Środki samorządów gminnych i powiatowych

- wydatki powiatów i gmin na zadania związane z opieką nad zabytkami obejmują wiele działań: wydatki na konserwację i roboty budowlane przy zabytkach dokonywane na podstawie podejmowanych przez powiaty i gminy odpowiednich uchwał w sprawie zasad i trybu udzielania dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków, wydatki na obiekty własne, wydatki na wydarzenia i imprezy promujące i popularyzujące lokalne zabytki i tradycje;
- powiaty i gminy na prowadzenie swoich działań z zakresu opieki nad zabytkami mogą również

pozyskiwać dotacje z różnych źródeł, w tym także z funduszy europejskich, zapewniając ze swojej strony wymagany wkład własny;

8.5. Środki z programów unijnych

Departament Programów Rozwoju Obszarów Wiejskich Urzędu Marszałkowskiego wdrażać będzie następujące działania:

Podstawowe usługi i odnowa wsi na obszarach wiejskich

poddziałanie – „Wsparcie badań i inwestycji związanych z utrzymaniem, odbudową i poprawą stanu dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego wsi, krajobrazu wiejskiego i miejsc o wysokiej wartości przyrodniczej, w tym dotyczące powiązanych aspektów społeczno-gospodarczych oraz środków w zakresie świadomości środowiskowej”

operacja typu – „Ochrona zabytków i budownictwa tradycyjnego”

Program Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2014-2020 (PROW 2014-2020)

Wsparcie w ramach tego typu operacji obejmuje:

- odnawianie lub poprawę stanu zabytkowych obiektów budowlanych, służących zachowaniu dziedzictwa kulturowego,
- zakup obiektów charakterystycznych dla tradycji budownictwa w danym regionie z przeznaczeniem na cele publiczne,
- pomoc w formie refundacji części kosztów kwalifikowanych operacji,
- dostawy, roboty budowlane, usługi związane z realizacją operacji są nabywane w trybie przepisów o zamówieniach publicznych,
- beneficjenci podziałania – gmina oraz instytucja kultury, dla której założycielem jest jednostka samorządu terytorialnego,
- koszty kwalifikowane obejmują – koszty zakupu, przebudowy lub modernizacji obiektów budowlanych; koszty prac konserwatorskich lub restauratorskich; koszty zakupu sprzętu, materiałów i usług służących realizacji operacji; koszty ogólne (związane bezpośrednio z przygotowaniem i realizacją operacji),
- pomoc na realizację operacji może być przyznana, jeśli jest ona realizowana w miejscowości należącej do gminy wiejskiej lub gminy wiejsko-miejskiej (z wyłączeniem miast o liczbie ludności powyżej 5 tys.), gminy miejskiej (z wyłączeniem miejscowości o liczbie mieszkańców powyżej 5 tys.); jeśli będzie ogólnodostępna (w tym dostępna dla osób niepełnosprawnych); jeśli jest spójna z dokumentem planistycznym gminy, lokalną strategią rozwoju gminy lub planem rozwoju miejscowości; spełnia wymagania wynikające z obowiązujących przepisów prawa (mających zastosowanie do tej operacji); realizowana będzie na nieruchomości należącej do wnioskodawcy lub jeśli wnioskodawca posiada prawo do dysponowania nieruchomością na cele określone w operacji przez okres związany z celem; jeśli składana jest przez instytucję kultury, dla której organizatorem jest jednostka samorządu terytorialnego i została zaakceptowana przez tę jednostkę; jeśli dotyczy obiektu wpisanego do rejestru zabytków lub ewidencji zabytków,
- wysokość pomocy ze Środków Europejskiego Funduszu Rolnego na rzecz Rozwoju Obszarów wiejskich (EFRROW) – nie może przekroczyć 500 tys. zł. na miejscowość w okresie realizacji

Programu (łącznie na inwestycje realizowane w ramach poddziałania – „Badania i inwestycje związane z utrzymaniem, odbudową i poprawą stanu dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego wsi, krajobrazu wiejskiego i miejsc o wysokiej wartości przyrodniczej, w tym dotyczących powiązanych aspektów społeczno-gospodarczych oraz środków w zakresie świadomości środowiskowej” oraz poddziałania ”Inwestycje w tworzenie, ulepszanie lub rozwijanie podstawowych usług lokalnych dla ludności wiejskiej, w tym rekreacji i kultury oraz powiązanej infrastruktury – na zakres dotyczący budowy, przebudowy, modernizacji lub wyposażenia obiektów pełniących funkcje kulturalne oraz kształtowania przestrzeni publicznej”,

- poziom pomocy finansowej z EFRROW – 63,63% kosztów kwalifikowanych projektu,
- wymagany krajowy wkład środków publicznych (36,37% kosztów kwalifikowanych projektu) pochodzi ze środków własnych beneficjenta,
- w ramach operacji wartość całkowitego kwalifikowanego kosztu nie może przekroczyć 1 mln euro,
- dostępny limit środków dla województwa lubuskiego w ramach działania „Podstawowe usługi i odnowa wsi na obszarach wiejskich” na operacje typu „Ochrona zabytków i budownictwa tradycyjnego” – 1.364.827 euro (rozporządzenie MRiRW z dnia 12 października 2015 r. w sprawie wysokości limitów środków dostępnych w poszczególnych województwach lub latach w ramach określonych działań lub poddziałań PROW na lata 2014-2020; t.j. Dz.U. z 2015 r., poz. 1755),
- instytucja zarządzająca – Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi (opracowanie rozporządzenia dla operacji typu „Ochrona zabytków i budownictwa tradycyjnego”),
- agencja płatnicza – Agencja Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa (opracowanie formularzy wniosków o przyznanie pomocy, wniosku o płatność oraz umowy o przyznaniu pomocy),
- Samorząd Województwa Lubuskiego – możliwość ogłoszenia naboru wniosków o przyznanie pomocy po otrzymaniu od MRiRW oraz ARiMR wyżej wymienionych dokumentów.

Wsparcie rozwoju lokalnego w ramach inicjatywy LEADER

poddziałanie – „Wsparcie na wdrażanie operacji w ramach strategii rozwoju lokalnego kierowanego przez społeczność”

- wsparcie w ramach tego typu operacji obejmuje m.in. – zachowanie dziedzictwa lokalnego, musi spełniać cele szczegółowe dla działania oraz cele określone w Lokalnej Strategii Rozwoju (LSR),
- pomoc w formie refundacji części kosztów kwalifikowanych operacji,
- beneficjenci poddziałania – osoby fizyczne, osoby prawne (w tym m.in. kółka rolnicze, jednostki samorządu terytorialnego z wyłączeniem województw, ich związki bądź ich jednostki organizacyjne, organizacje pozarządowe, spółdzielnie, kościoły, związki wyznaniowe) oraz jednostki organizacyjne nieposiadające osobowości prawnej, którym ustawy przyznają zdolność prawną,
- koszty kwalifikowane obejmują – zakup dóbr i usług; wykonanie robót budowlanych; najem, dzierżawę lub zakup oprogramowania, sprzętu, narzędzi, urządzeń lub maszyn, materiałów lub przedmiotów (nie ma możliwości wsparcia zakupu używanych maszyn, urządzeń, sprzętu lub innego wyposażenia objętego operacją; wyjątek stanowi zakup eksponatów w ramach operacji

- dotyczących zachowania dziedzictwa); wkład niepieniężny wnioskodawcy,
- pomoc może być przyznana, jeśli operacja jest realizowana na obszarach wiejskich (obszar całego kraju z wyłączeniem obszaru miast o liczbie ludności powyżej 20 tys.); jeśli wnioskodawca wykaże doświadczenie lub uzasadni potencjał, kwalifikacje lub jeśli prowadzi działalność odpowiednią do realizacji operacji; jeśli operacja jest uzasadniona ekonomicznie (za wyjątkiem operacji polegającej na nieodpłatnym lub niekomercyjnym udostępnianiu obiektów stanowiących dziedzictwo lokalne oraz za wyjątkiem operacji polegającej na kultywowaniu dziedzictwa lokalnego); jeśli operacja realizowana będzie na nieruchomości należącej do wnioskodawcy lub jeśli wnioskodawca posiada prawo do dysponowania nieruchomością na cele określone w operacji przez związania celem,
  - wybór operacji do finansowania – konkurs,
  - kryteria wyboru operacji i zasady dokonywania zmian zostaną określone przez Lokalną Grupę Działania (LGD) w Lokalnej Strategii Rozwoju (LSR); będą podlegały ocenie przez komisję w ramach konkursu na wybór LSR; zmiana kryteriów wyboru będzie wymagała zgody samorządu województwa, z którym LDG podpisała umowę na realizację LSR,
  - maksymalna kwota pomocy dla danego rodzaju operacji – ustalona przez LGD,
  - limity pomocy na beneficjentów / grantobiorców,
  - beneficjenci inni niż jednostki sektora finansów publicznych oraz LGD – maksymalnie 300 tys. zł. w okresie realizacji Programu (za wyjątkiem beneficjentów realizujących operacje polegające na utworzeniu inkubatora przetwórstwa lokalnego),
  - grantobiorcy – maksymalnie 100 tys. zł. (w przypadku podmiotu, który będzie ubiegać się o wsparcie na rzecz sformalizowanej grupy nieposiadającej osobowości prawnej, limit pomocy jest liczony odrębnie na każdą sformalizowaną grupę),
  - limity pomocy na operacje – 300 tys. zł. kwoty pomocy z wyłączeniem operacji z zakresu rozpoczęcia działalności gospodarczej, tworzenia inkubatorów, operacji realizowanych przez jednostki sektora finansów publicznych,
  - intensywność pomocy – do 100% kosztów kwalifikowanych operacji (w zależności od kategorii beneficjenta, rodzaju operacji, zapisów LSR),
  - jednostki sektora finansów publicznych – 63,63% kosztów kwalifikowanych,
  - konkursy będą ogłaszane przez LGD w porozumieniu z samorządem województwa (zgodnie z przyjętymi harmonogramami naborów (województwo lubuskie – 10 LGD obejmujących lokalnymi strategiami rozwoju cały obszar województwa).

Regionalny Program Operacyjny – Lubuskie 2020

Oś Priorytetowa 4 *Środowisko i kultura*

Działanie 4.4 *Zasoby kultury i dziedzictwa kulturowego*

- wsparcie dla działań mających na celu ochronę i zachowanie obiektów zabytkowych i zasobów kultury; możliwość dofinansowania inwestycji w zakresie poprawy stanu technicznego obiektów, zespołów zabytkowych i zasobów kultury; wsparcie dla projektów służących poprawie funkcjonowania instytucji kultury, a także projekty polegające na dostosowaniu istniejącego obiektu do nowych funkcji kulturalnych i edukacyjnych; wsparcie przedsięwzięć dotyczących wyposażenia (zakup sprzętu i trwałego wyposażenia), wykorzystanie i rozwój aplikacji TIK oraz treści cyfrowych w obszarze kultury i turystyki;

Typy projektów:

I typ: Inwestycje w zakresie ochrony i zachowania zasobów kultury (w tym dziedzictwa kulturowego) na potrzeby rozwoju turystyki

II typ: Inwestycje w zakresie przebudowy instytucji kultury oraz dostosowanie obiektów do prowadzenia działalności kulturalnej i turystycznej

- wsparcie nie będzie kierowane na budowę od podstaw nowej infrastruktury kulturalnej; w ramach realizowanych projektów możliwa będzie przebudowa lub rozbudowa istniejących instytucji kultury;

W ramach działania obowiązywać będą następujące limity wartości całkowitej projektu:

- do 2 mln euro – w odniesieniu do jednostek samorządu terytorialnego, samorządowych instytucji kultury, organizacji pozarządowych, kościołów, związków wyznaniowych, podmiotów zarządzających obiektami indywidualnie wpisanymi na Listę UNESCO realizujących projekty w poniżej wskazanym zakresie:
  - projekty dotyczące obiektów wpisanych na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO lub uznanych przez Prezydenta RP za Pomniki Historii lub zlokalizowanych na obszarach objętych wpisem na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO lub położonych na obszarach uznanych za Pomniki przez Prezydenta RP,
  - projekty mieszczące się w zakresie obszarów tematycznych – projekty dotyczące konserwacji, restauracji, rewaloryzacji zabytków drewnianych (zarówno nieruchomych, jak i ruchomych); projekty dotyczące rozwoju czytelnictwa w miastach wojewódzkich; projekty dotyczące rozwoju sztuki współczesnej w miastach wojewódzkich; projekty dotyczące konserwacji, restauracji, rewaloryzacji, adaptacji na cele kulturalne oraz zabezpieczenie przed kradzieżą i zniszczeniem ruchomych i nieruchomych zabytków techniki,
- do 5 mln euro
  - w przypadku projektów innych niż wymienione powyżej, ale zgodnych z zakresem przewidzianym dla Działania 4.4. (dotyczy wszystkich typów Beneficjentów określonych w Działaniu 4.4),
  - w przypadku projektów o zakresie wsparcia przewidzianym dla Działania 4.4, których Beneficjentami są podmioty inne niż jednostki samorządu terytorialnego, samorządowe instytucje kultury, organizacje pozarządowe, kościoły i związki wyznaniowe, podmioty zarządzające obiektami indywidualnie wpisanymi na Listę UNESCO,
  - w przypadku projektów wynikających z Kontraktu Terytorialnego (bez względu na rodzaj Beneficjenta i zakres projektu).

Typy beneficjentów:

- jednostki samorządu terytorialnego (JST),
- związki, stowarzyszenia i porozumienia JST,
- jednostki organizacyjne JST posiadające osobowość prawną,
- spółki prawa handlowego będące własnością JST,
- samorządowe instytucje kultury,
- uczelnie i szkoły wyższe (z wyłączeniem uczelni artystycznych prowadzonych

i nadzorowanych przez MKiDN),

- organizacje pozarządowe, nie działające w celu osiągnięcia zysku, w tym stowarzyszenia i fundacje,
- kościoły i związki wyznaniowe oraz osoby prawne kościołów i związków wyznaniowych,
- podmioty zarządzające obiektami indywidualnie wpisanymi na Listę UNESCO;

- projekty mogą być realizowane na zasadzie partnerstwa z udziałem Partnerów – podmiotów wymienionych w katalogu Beneficjentów dla Działania,

- uczelnie artystyczne prowadzone i nadzorowane przez MKiDN mogą ubiegać się o dofinansowanie wyłącznie w Programie Operacyjnym Infrastruktura i Środowisko,

- maksymalny procentowy poziom dofinansowania UE wydatków kwalifikowanych na poziomie projektu – maksymalnie 85% całkowitych kosztów projektu lub zgodnie ze schematem pomocy publicznej.

Program Operacyjny Infrastruktura i Środowisko

Oś Priorytetowa VIII *Ochrona dziedzictwa kulturowego i rozwój zasobów kultury*

Działanie 8.1 *Ochrona dziedzictwa kulturowego i rozwój zasobów kultury*

- wsparcie ukierunkowane na zachowanie dziedzictwa – dotyczy prac związanych z renowacją, konserwacją, rewaloryzacją, restauracją obiektów zabytkowych (i ich zespołów), a także przebudowy i rozbudowy obiektów zabytkowych; dofinansowanie projektów związanych z konserwacją i restauracją zabytków ruchomych;

Typy projektów:

- prace konserwatorskie, restauratorskie oraz roboty budowlane przy obiektach, na obszarach zabytkowych i w zespołach tych obiektów oraz w ich otoczeniu,
- rozbudowa, przebudowa i remont niezabytkowej infrastruktury na cele działalności kulturalnej, edukacji artystycznej, archiwów,
- zakup trwałego wyposażenia do prowadzenia działalności kulturalnej, w tym edukacji artystycznej oraz realizacji prac konserwatorskich,
- tworzenie i modernizacja wystaw stałych,
- ochrona i zachowanie zabytkowych ogrodów i pałaców,
- konserwacja zabytków ruchomych oraz zabytkowych muzealiów, starodruków, księgozbiorów, materiałów bibliotecznych, archiwalnych i zbiorów audiowizualnych (w tym filmowych) oraz ich ochrona i udostępnienie poprzez proces digitalizacji,
- zabezpieczenie obiektów przed kradzieżą i zniszczeniem,
- rozbudowa, przebudowa i remont pomieszczeń lub obiektów z przeznaczeniem na magazyny studyjne;

- w ramach jednego projektu beneficjent może łączyć różne typy ww. działań,

- możliwość złożenia odrębnych wniosków na poszczególne typy projektów z wyłączeniem digitalizacji oraz zabezpieczenia obiektów przed kradzieżą i zniszczeniem; projekty mogą być realizowane jedynie jako element projektu infrastrukturalnego,

- wyklucza się wsparcie inwestycji dotyczących – budowy od podstaw nowej infrastruktury kulturalnej; obiektów przeznaczonych na cele mieszkaniowe, sportowe, administracji publicznej,

związane z ochroną zdrowia, infrastrukturą opiekuńczo-wychowawczą oraz targową; zakupu wydawnictw do bibliotek oraz zakupu muzealiów; kompleksowej rewitalizacji przestrzeni miejskich; działalności stricte dydaktycznej.

Beneficjenci:

- instytucje kultury – państwowe oraz współprowadzone przez ministra właściwego ds. kultury i ochrony dziedzictwa narodowego,
- Naczelną Dyрекcyję Archiwów Państwowych oraz Archiwa Państwowe,
- szkoły i uczelnie artystyczne prowadzone i nadzorowane przez MKiDN,
- szkoły artystyczne prowadzone przez jednostki samorządu terytorialnego oraz jednostki samorządu terytorialnego na rzecz szkół,
- jednostki samorządu terytorialnego oraz samorządowe instytucje kultury;
- organizacje pozarządowe,
- kościoły i związki wyznaniowe (tylko w zakresie ruchomych i nieruchomych obiektów zabytkowych),
- podmioty zarządzające obiektami indywidualnie wpisanymi na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO (inne niż wymienione powyżej);

- w przypadku czterech ostatnich z wymienionych powyżej beneficjentów, możliwa jest realizacja wyłącznie:

- a) projektów dotyczących zabytków wpisanych na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO lub uznanych przez Prezydenta RP za Pomnik Historii, zlokalizowanych na obszarach objętych wpisem na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO lub położonych na obszarach uznanych przez Prezydenta RP za Pomniki Historii;
- b) projektów mieszczących się w zakresie niżej wymienionych obszarów tematycznych:
  - dotyczących ruchomych i nieruchomych zabytków drewnianych,
  - dotyczących rozwoju czytelnictwa w miastach wojewódzkich,
  - dotyczących rozwoju sztuki współczesnej i/lub nowoczesnej w miastach wojewódzkich,
  - projektów dotyczących ruchomych i nieruchomych zabytków techniki;
- c) projektów wynikających z Kontraktów Terytorialnych;
  - możliwość wsparcia dla partnerstw projektowych zawiązanych przez podmioty z katalogu beneficjentów z uwzględnieniem ww. wyłączeń,
  - poziom dofinansowania: maksymalny procentowy poziom dofinansowania UE wydatków kwalifikowanych na poziomie projektu: 85%;
  - maksymalny poziom dofinansowania całkowitego wydatków kwalifikowanych na poziomie projektu: państwowe jednostki budżetowe – 100%; państwowe oraz współprowadzone przez Ministra właściwego ds. kultury i ochrony dziedzictwa narodowego instytucje kultury, uczelnie artystyczne – 100%, pozostali beneficjenci – 85%, minimalna wartość projektu – 2 mln euro, maksymalna wielkość projektu – 5 mln euro (10 mln euro dla projektów znajdujących się na liście UNESCO).

Program Współpracy INTERREG V A Brandenburgia-Polska 2014-2020

Os I Wspólne zachowanie i korzystanie z dziedzictwa naturalnego i kulturowego

Priorytet inwestycyjny 6.c *Zachowanie, ochrona, promowanie i rozwój dziedzictwa naturalnego*

i kulturowego

- wsparcie dla działań promujących dostępność wspólnego dziedzictwa naturalnego i kulturowego;

Przykłady dofinansowanych przedsięwzięć:

- a) tworzenie produktów, które ułatwiają dostępność dziedzictwa naturalnego, np.:
  - wspólne stacje ochrony przyrody,
  - poprawa jakości placówek edukacji ekologicznej i ich oferty,
  - wielojęzyczne przewodniki,
  - podnoszenie kwalifikacji polsko-niemieckich „przewodników przyrody”,
  - wspólne turystyczne zagospodarowanie i promowanie krajobrazów przyrodniczych na rzecz wspierania trwałej i zrównoważonej turystyki;
- b) tworzenie i promocja wspólnych, regionalnych, tematycznych ofert kulturowych i kulturowo-historycznych, np. wspólne wystawy, wielojęzyczne przewodniki, podnoszenie kwalifikacji polsko-niemieckich „przewodników kultury”;
- c) powiązanie dziedzictwa naturalnego i kulturowego poprzez działania inwestycyjne i nieinwestycyjne w zakresie – ścieżek rowerowych, szlaków wodnych, pozostałej turystycznej infrastruktury szlaków, jak np. szlaki piesze i konne oraz przyrodnicze i kulturowe ścieżki dydaktyczne wraz z ich oznakowaniem i promocją;
- d) inwestycyjne i nieinwestycyjne działania na rzecz zachowania dziedzictwa naturalnego i kulturowego, np. poprzez zabezpieczenie i renowację obiektów o wartości kulturowo-historycznej;
- e) wspólne badania celem dokumentowania, przedstawiania i opracowywania dziedzictwa naturalnego i kulturowego, np. w formie wystaw oraz poprzez cyfryzację;
- f) inwestycyjne i nieinwestycyjne działania na rzecz utrzymania zwyczajów i obrzędów.

Beneficjenci:

- jednostki samorządu terytorialnego / komunalnego (województwo, powiaty, gminy, miasta), ich zrzeszenia, związki, instytucje im podległe,
  - europejskie ugrupowania współpracy terytorialnej,
  - organy administracji rządowej / lądowej i instytucje im podległe,
  - zarządzający i administrujący wielkoprzestrzennymi obszarami chronionymi, takimi jak parki narodowe, przyrodnicze, i krajobrazowe oraz rezerwaty biosfery,
  - państwowe gospodarstwa leśne i ich jednostki organizacyjne i prawne podmioty prowadzące placówki edukacyjne, kształcenia zawodowego i doksztalcania oraz pozaszkolne placówki edukacji ekologicznej,
  - placówki naukowe, instytucje kultury,
  - osoby prawne pożytku publicznego, np. fundacje, stowarzyszenia,
  - organizacje pozarządowe,
  - organizacje i zrzeszenia turystyczne,
  - stowarzyszenia i organizacje ochrony środowiska,
- poziom dofinansowania – 85%.

Program Współpracy INTERREG Polska-Saksonia 2014-2020*Oś I Wspólne dziedzictwo naturalne i kulturowe*

Priorytet inwestycyjny 6.c *Zachowanie, ochrona, promowanie i rozwój dziedzictwa naturalnego i kulturowego*

- program ukierunkowany przede wszystkim na mieszkańców i gości obszaru wsparcia (powiat żarski);

Beneficjenci:

- jednostki administracji państwowej, regionalnej i lokalnej, stowarzyszenia tych jednostek i instytucje im podległe,
- małe i średnie przedsiębiorstwa (o ile działania w projekcie są w zakresie pożytku publicznego),
- podmioty te nie mogą pełnić roli beneficjenta wiodącego;

- projekty są realizowane w obszarze wsparcia; każdorazowo projekt musi być realizowany przynajmniej przez jednego partnera z Polski i jednego z Saksonii;

Rodzaje przykładowych działań:

- działania na rzecz zachowania i ochrony dziedzictwa kulturowego:

- opracowanie wspólnych standardów i strategii w zakresie ochrony i konserwacji zabytków kultury, w tym standardy poprawiające ich efektywność energetyczną,
- rewitalizacja i promocja zabytków przyrody i kultury, m.in. rewitalizacja mająca na celu poprawę efektywności energetycznej oraz wykorzystanie zrównoważonych źródeł energii,
- poprawa infrastruktury kultury poprzez rozwój projektów kulturalnych i utrzymanie obiektów sztuki,
- opieka nad wspólnym historycznym krajobrazem kulturowym (np. kraina domów przysłupowych),
- programy wymiany zabytków ruchomych i muzealiów (np. wystawy czasowe, objazdowe itp.),
- digitalizacja zabytków ruchomych i nieruchomych związanych z obszarem transgranicznym.

- poziom dofinansowania – 85%

Program Rozwoju Obszarów Wiejskich 2014-2020

Podstawowe usługi i odnowa wsi na obszarach wiejskich

8.2.7.3.5. Ochrona zabytków i budownictwa tradycyjnego

Poddziałanie 7.6 – Wsparcie na badania inwestycje związane z utrzymaniem, odbudową i poprawą stanu dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego wsi, krajobrazu wiejskiego i miejsc o wysokiej wartości przyrodniczej, w tym dotyczące powiązanych aspektów społeczno-gospodarczych oraz środków w zakresie świadomości środowiskowej.

- wsparcie w ramach tego typu operacji obejmuje – odnawianie lub poprawę stanu zabytkowych obiektów budowlanych, służących zachowaniu dziedzictwa kulturowego oraz zakup obiektów charakterystycznych dla tradycji budownictwa w danym regionie z przeznaczeniem na cele publiczne;

Beneficjenci:

- gmina,
- instytucja kultury, dla której organizatorem jest JST.

- wysokość pomocy ze środków EFFROW

8.6. Inne źródła finansowania

8.6.1. Fundusz Kościelny

- usytuowany jest w strukturze Departamentu Wyznań i Mniejszości Narodowych MSWiA, od 1990 roku jedynym źródłem finansowania Funduszu jest budżet państwa,
- na mocy art. 8 ustawy 20 marca 1950 roku o przejęciu przez państwo dóbr martwej ręki, poręczeniu proboszczom posiadania gospodarstw rolnych i utworzeniu Funduszu Kościelnego (Dz.U. z 1950 r., Nr 9, poz. 87 z późn. zm.), stanowi formę rekompensaty dla kościołów za przejęte przez Państwo nieruchomości ziemskie,
- działa na rzecz wszystkich Kościołów oraz związków wyznaniowych posiadających uregulowany status prawny w RP,
- cele Funduszu to m.in. remonty i konserwacja obiektów sakralnych o wartości zabytkowej, w związku z czym dotacje udzielane są na remonty i konserwację zabytkowych obiektów o charakterze sakralnym (wyłącznie na wykonywanie niezbędnych prac zabezpieczających obiekt, takich jak remonty dachów, stropów, ścian i elewacji, osuszanie, odgrzybianie, izolację, wymianę stolarki okiennej i drzwiowej oraz instalacji elektrycznej, odgromowej, przeciwpożarowej, przeciwwłamaniowej itp.)
- ze środków Funduszu nie finansuje się remontu obiektów towarzyszących (dzwonnice wolnostojące, krzyże), ruchomego wyposażenie obiektów sakralnych (np. obrazy, epitafia, naczynia liturgiczne, instrumenty muzyczne, dzwony), otoczenia świątyń oraz stałych elementów wystroju wnętrza (polichromie, witraże, freski),
- dotacje przyznawane są na wniosek osób prawnych Kościołów i innych związków wyznaniowych lub z inicjatywy własnej Zarządu Funduszu Kościelnego,
- przy przyznawaniu dotacji Zarząd Funduszy korzysta z opinii przedstawicielstw, jakie przy Funduszu mogą tworzyć osoby prawne Kościołów i innych związków wyznaniowych oraz bezpośrednio władz kościelnych.

8.6.2. Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej

- Wojewódzki Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej w Zielonej Górze;
- fundusz krajowy – powołany do realizacji zadań w innych obszarach, np. wspieranie prac leczniczo-pielęgnacyjnych przy drzewach i krzewach, a szczególnie przy pomnikach przyrody oraz założeniach parkowych i ogrodach;
- współpraca NID i NFOŚiGW w zakresie wspierania procesu rewaloryzacji najbardziej prestiżowych założeń ogrodowych – Lista zabytkowych założeń ogrodowych (właściciele i użytkownicy mogą ubiegać się o dofinansowanie ze środków funduszu); część stała – „Lista najcenniejszych zabytkowych założeń ogrodowych Polski”, część ruchoma (ustalana w cyklu trzyletnim) - „Lista preferencyjna zabytkowych parków i ogrodów dla NFOŚiGW”;
- środki Wojewódzkiego Funduszu (oraz NFOŚiGW) mogą być przeznaczone na – edukację ekologiczną, propagowanie działań proekologicznych i zasady zrównoważonego rozwoju, przedsięwzięcia związane z ochroną przyrody (w tym urządzenie i utrzymywanie terenów

zieleni, zadrzewień, zakrzewień, parków), dofinansowywanie działań związanych z utrzymaniem i zachowaniem parków i ogrodów, będących przedmiotem ochrony;

- WFOŚiGW – pomoc finansowa w postaci pożyczek, dotacji, dopłaty do oprocentowania kredytów i pożyczek zaciąganych w bankach komercyjnych;
- o pomoc ze środków WFOŚiGW w Zielonej Górze mogą się starać jednostki samorządu terytorialnego, przedsiębiorcy, organizacje pozarządowe; dotacje oraz dofinansowanie (przekazanie środków państwowym jednostkom budżetowym) mogą być przyznawane do wysokości 99% całkowitego kosztu zadania z zakresu ochrony przyrody i krajobrazu (prace rewitalizacyjne realizowane na terenach objętych ochroną lub w stosunku do obiektów poddanych pod ochronę, ujętych w rejestrze lub ewidencji – zgodnie z ustawą z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody lub z ustawą z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami);
- właściciele lub posiadacze zabytków mogą wnioskować o dofinansowanie inwestycji wymiany źródeł ogrzewania oraz termomodernizacji budynków – w ramach krajowych środków dystrybuowanych przez Narodowy lub Wojewódzki FOŚiGW.

8.6.3. Narodowe Centrum Nauki

- państwowa agencja wykonawcza z siedzibą w Krakowie; finansowanie badań podstawowych (prace eksperymentalne lub teoretyczne) podejmowanych w celu zdobycia nowej wiedzy o podstawach zjawisk i obserwowalnych faktów, bez nastawienia na bezpośrednie zastosowanie komercyjne;
- finansowanie badań realizowanych w formie projektów badawczych, finansowanie studiów doktorskich i staży po uzyskaniu stopnia naukowego doktora, finansowanie projektów badawczych dla doświadczonych naukowców, nadzór nad realizacją ww. badań naukowych, współpraca międzynarodowa w ramach finansowania działalności w zakresie badań podstawowych, inspirowanie oraz monitorowanie finansowania badań podstawowych ze środków pochodzących spoza budżetu państwa, inne zadania zlecone przez MNiSzW, w tym opracowywanie programów badawczych ważnych dla kultury narodowej;
- podstawę procesu kwalifikacji i oceny projektów badawczych – panele dziedzinowe / grupy dyscyplin w trzech głównych działach; dział Nauki Humanistyczne, Społeczne i o Sztuce – Kultura i twórczość kulturowa (m.in. dziedziny kulturoznawstwo, nauki o sztuce, architektura – konserwatorstwo, muzealnictwo, historia sztuki, współczesne studia kulturowe i antropologiczno-kulturowe) i wiedza o przeszłości (m.in. archeologia i historia, etnologia – historia kultury, w tym pamięć historyczna, historia kultury materialnej, historyczne studia kulturowe; dziedzictwo kulturowe, w tym inwentaryzacja zasobów dziedzictwa kulturowego, regionalistyka, archiwistyka); tryb konkursowy (konkursy ogłaszane cztery razy do roku);
- współpraca międzynarodowa: JPI Cultural Heritage (The Joint Programming Initiative on Cultural Heritage and Global Change: a new challenge for Europe) – sieć wspierająca badania naukowe w zakresie dziedzictwa kulturowego; misja – finansowanie projektów badawczych, których celem jest uchronienie spuścizny pokoleń przed rozpadem oraz inspirowanie prac pozwalających na wypracowanie narzędzi i metodologii służących zachowaniu dziedzictwa kulturowego; opracowanie strategicznych oraz naukowych priorytetów w obszarze dziedzictwa kulturowego, finansowanie wspólnych projektów badawczych, rozpowszechnianie wyników badań wśród szerokiego grona odbiorców.

8.7. Wybrane fundacje międzynarodowe

8.7.1. Fundacja Współpracy Polsko-Niemieckiej (FWPN)

- wspieranie wartościowych inicjatyw polsko-niemieckich, m.in. projektów o charakterze edukacyjnym, poszerzających wiedzę o Polsce i Niemczech, w tym np. podróży studyjnych, programów stypendialnych, publikacji i debat;
- wsparcie finansowe projektów realizowanych w ramach współpracy pomiędzy polskimi i niemieckimi instytucjami i organizacjami, uczestnictwo merytoryczne lub organizacyjne w wybranych przedsięwzięciach;
- priorytety działalności dotacyjnej w jednej z kilku dziedzin – kulturze: projekty mające wpływ na zrozumienie kultury kraju sąsiada oraz podnoszące jakość działań kulturalnych i zwiększające udział społeczeństwa w kulturze;
- projekty promujące aktywne uczestnictwo w kulturze, także poprzez zastosowanie nowoczesnych technologii; propagowanie postaw opartych na świadomości własnej tożsamości kulturowej, promocja efektywnych i długofalowych działań.

8.7.2. Polsko-Niemiecka Fundacja Ochrony Zabytków Kultury

- fundacja prawa cywilnego z siedzibą w Görlitz, umocowana prawnie w Polsce i Niemczech, umożliwiła obywatelom niemieckim zasilanie jej zasobów i przeznaczanie środków fundacji na restaurowanie wspólnych zabytków, w tym dawnych zabytków związanych z niemieckim dziedzictwem, znajdujących się na terenach polskich;
- systematyczne wsparcie starań na rzecz wspólnych działań polsko-niemieckich (wspólny dialog i wzajemna wymiana kulturalna);
- promowanie sztuki i kultury wraz z konserwacją zabytków w celu wspierania porozumienia pomiędzy narodami;
- zajęcie się zabytkami z terenów Polski, gdzie ślady kultury pozostawili przedstawiciele różnych narodowości, w tym Niemcy, Austriacy, Włosi;
- czasopismo elektroniczne www.kunsttexte.de/ostblick (celem twórców jest zbudowanie bazy informacji o historii sztuki i konserwacji zabytków w szerokiej przestrzeni Europy wschodniej, środkowej i południowej; forum dyskusji fachowców, prezentacji badań naukowych historyków sztuki, konserwacji zabytków oraz baza informacji o organizowanych sesjach i wystawach z tej dziedziny);

8.8. Kredyty bankowe

- kredyty hipoteczne udzielane przez banki właścicielom i posiadaczom zabytków na zakup, budowę, nadbudowę, przebudowę, rozbudowę, modernizację, adaptację bądź remont nieruchomości mieszkalnych, użytkowych i komercyjnych;
- kredyty mogą być udzielane klientom indywidualnym mającym zdolność kredytową, jak i przedsiębiorcom, inwestorom instytucjonalnym, wspólnotom mieszkaniowym, jednostkom budżetowym, jednostkom samorządowym i innym podmiotom;
- ze względu na deficyt terenów inwestycyjnych w centrach dużych miast, banki coraz chętniej finansują inwestycje związane z zakupem, odnowieniem i adaptacją nieruchomości zabytkowych;

- podmioty gospodarcze oraz deweloperzy mieszkaniowi, wykorzystując środki z kredytów, adaptują nieruchomości o charakterze zabytkowym na swoje potrzeby;
- oferta banków skierowana do jednostek samorządu terytorialnego – możliwość uzyskania środków na rewitalizację zabytkowych obszarów miejskich (np. obszarów przemysłowych, osiedli mieszkaniowych); kredyty mogą pomóc samorządom w odzyskaniu cennych terenów oraz zapewnieniu rozwoju określonego obszaru, np. dawnych dzielnic miejskich, terenów poprzemysłowych, terenów powojсковych.

9. Materiały źródłowe

9.1. Akty prawne

- Ustawa z dnia 23 lipca 2003 roku o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (t.j. Dz.U. z 2014 r. poz. 1446 ze zm.)
- Ustawa z dnia 7 lipca 1994 r. Prawo budowlane (t.j. Dz.U. z 2016 r., poz. 290)
- Ustawa o ochronie przyrody z dnia 16 kwietnia 2004 r. (t.j. Dz.U. z 2015 r., poz. 1651)
- Ustawa z dnia 5 czerwca 1998 r. o samorządzie województwa (t.j. Dz.U. z 2016 r., poz. 486)
- Ustawa z dnia 5 czerwca 1998 r. o samorządzie powiatowym (t.j. Dz.U. z 2015 r., poz. 1445)
- Ustawa z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach (t.j. Dz.U. z 2012 r., poz. 987)
- Ustawa z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach (t.j. Dz.U. z 2012 r., poz. 642)
- Ustawa z dnia 18 marca 2010 r. o zmianie ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz o zmianie niektórych innych ustaw (Dz.U. z 2010 r., Nr 75, poz. 474)
- Konwencja o ochronie dóbr kultury w razie konfliktu zbrojnego wraz z regulaminem wykonawczym oraz Protokół o ochronie dóbr (UNESCO, Haga, 1954 r.; Dz.U. z 1957 r., 57.46.212)
- Konwencja dotycząca środków zmierzających do zakazu i zapobiegania nielegalnemu przywozowi, wywozowi i przenoszeniu własności dóbr kultury (UNESCO, Paryż 1970 r.; Dz.U. z 1974 r., Nr 20, poz. 106)
- II Protokół do konwencji haskiej z 1954 roku sporządzony w Hadze 26 marca 1999 roku (Dz.U. z 2012 r., poz. 248)
- Konwencja w sprawie ochrony światowego dziedzictwa kulturowego i naturalnego (UNESCO, Paryż 1972 r., Dz.U. z 1976 r., Nr 32, poz. 190)

- Konwencja w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego (UNESCO, 2003 r.; Dz.U. z 2011 r., Nr 172, poz. 1018)
- Konwencja o ochronie dziedzictwa architektonicznego Europy (Rada Europy, Grenada 1985 r.; Dz.U. z 2012 r., poz. 210)
- Europejska konwencja o ochronie dziedzictwa archeologicznego – konwencja maltańska (Rada Europy, 1992 r.; Dz.U. z 1996 r., Nr 120, poz. 564)
- Europejska konwencja krajobrazowa (Rada Europy; Dz.U. z 2006 r., Nr 14, poz. 98)
- Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 6 czerwca 2005 roku w sprawie udzielania dotacji celowej na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków (Dz.U. z 2005 r., Nr 112, poz. 940) zmienione Rozporządzeniem Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 11 stycznia 2006 roku zmieniającym rozporządzenie w sprawie udzielania dotacji celowej na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków (Dz.U. z 2006 r., Nr 12, poz. 73)
- Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2011 roku w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (Dz.U. z 2011 r., Nr 113 poz. 661)
- Rozporządzenie Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi z dnia 12 października 2015 r. w sprawie wysokości limitów środków dostępnych w poszczególnych województwach lub latach w ramach określonych działań lub poddziałań PROW na lata 2014-2020; t.j. Dz.U. z 2015 r., poz. 1755),
- Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 14 października 2015 roku w sprawie prowadzenia prac konserwatorskich, prac restauratorskich, robót budowlanych, badań konserwatorskich, badań architektonicznych i innych działań przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków oraz badań archeologicznych i poszukiwań zabytków (Dz.U. z 2015 r., poz. 1789)

9.2. Dokumenty strategiczne i programowe

- *Krajowy program opieki nad zabytkami na lata 20014-2017*, Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego, Warszawa 2014.
- *Program opieki nad zabytkami województwa lubuskiego na lata 2009-2012*, oprac. St. Kowalski, Zielona Góra 2008.
- *Program opieki nad zabytkami województwa lubuskiego na lata 2013-2016*, oprac. M. Tureczek, Zielona Góra 2013.

- *Program Rozwoju Lubuskiej Turystyki do 2020 roku. Cz. I audytowo-analityczna, 2014.*
- *Program Rozwoju Lubuskiej Turystyki do 2020 roku. Cz. II programowa, 2014.*
- *Najcenniejsze zabytki województwa lubuskiego i ich ranga, Zmiany planu zagospodarowania przestrzennego województwa lubuskiego (uchwała nr XXII/191/12).*
- *Sprawozdanie z realizacji w roku 2013 i 2014 „Programu opieki nad zabytkami województwa lubuskiego na lata 2013-2016”.*
- *Społeczno-gospodarcze oddziaływanie dziedzictwa kulturowego. Raport z badań społecznych, NID, Warszawa 2013 (www.nid.pl).*
- *Strategia Rozwoju Województwa Lubuskiego. Aktualizacja z horyzontem czasowym do 2020 roku, Zarząd Województwa Lubuskiego, Zielona Góra 2005.*

9.3. Strony internetowe (w wyborze)

- Archiwum Państwowe w Gorzowie Wlkp. – www.gorzow.ap.gov.pl
- Archiwum Państwowe w Zielonej Górze – www.archiwum.zgora.pl
- Agencja Nieruchomości Rolnych – www.anr.gov.pl
- Europejskie Dni Dziedzictwa – www.edd.nid.pl
- Henry van de Velde – sztuka bez granic – www.henryvandevelde.pl
- Lubuska Organizacja Turystyczna „LOTUR” – www.lotur.eu
- Lubuski Urząd Wojewódzki – www.luw.pl
- Lubuski Wojewódzki Konserwator Zabytków – www.lwkz.pl
- Lubuskie Muzeum Wojskowe w Zielonej Górze z/s w Drzonowie – www.lmg.ezg.pl
- Narodowy Instytut Dziedzictwa – www.nid.pl
- Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego – www.mkidn.gov.pl
- Muzeum Lubuskie im. Jana Dekerta w Gorzowie Wlkp. – www.muzeumlubuskie.pl
- Muzeum Archeologiczne Środkowego Nadodrza w Zielonej Górze – www.muzeum-swidnica.org
- Muzeum Etnograficzne w Zielonej Górze z siedzibą w Ochli – www.muzeumochla.pl
- Muzeum Obozów Jenieckich w Żaganiu – www.muzeum.zagan.pl
- Muzeum Oflag II C Woldenberg w Dobiegniewie – www.muzeum.dobiegniew.pl

- Muzeum Puszczy Drawskiej i Noteckiej im. Franciszka Grasia w Drezdenku – www.muzeum.drezdenko.pl
- Muzeum Regionalne w Świebodzinie – www.muzeumswiebodzin.pl
- Muzeum Twierdzy Kostrzyn nad Odrą – www.muzeum.kostrzyn.pl
- Muzeum Miejskie w Nowej Soli – www.muzeum-nowasol.pl
- Muzeum Ziemi Lubuskiej w Zielonej Górze – mzl.zgora.pl
- Muzeum Ziemi Międzyrzeckiej w Międzyrzeczu im. Alfa Kowalskiego – www.muzeum-miedzyrzecz.pl
- Muzeum Ziemi Szprotawskiej im. Felixa Matuszkiewicza – www.muzeumszprotawa.dbv.pl
- Muzeum Ziemi Wschowskiej we Wschowie – www.muzeum.wschowa.pl
- Polski Komitet ds. Unesco – www.unesco.pl/polski-komitet-do-spraw-unesco/
- Przyjaciele Dróg Świętego Jakuba w Polsce – www.camino.net.pl/dla-pielgrzymy/drogi/drogi-w-polsce/lubuska/
- Urząd Marszałkowski Województwa Lubuskiego – www.lubuskie.pl
- Żagański Pałac Kultury – www.palac.zagan.pl

9.4. Literatura (w wyborze)

- Bielinis-Kopeć B., *Zabytki Zielonej Góry*, Zielona Góra 2005.
- Bielinis-Kopeć B., *Charakterystyka zabytków architektury województwa lubuskiego*, Lubuskie Materiały Konserwatorskie 3, 2005-2006.
- Bielinis-Kopeć B., *Prace zabezpieczające i remontowo-konserwatorskie w zamku w Krośnie Odrzańskim, adaptacja zabytku na cele muzealne i kulturalne*, Lubuskie Materiały Konserwatorskie 4, 2006-2007.
- Bielinis-Kopeć B., *Adaptacja dawnego kościoła kalwińskiego w Sulechowie na salę widowiskowo-projekcyjną*, Lubuskie Materiały Konserwatorskie 6, 2009.
- Bielinis-Kopeć B., *Badania i prace konserwatorsko-restauratorskie oraz prace remontowo-konserwatorskie przeprowadzone w latach 2003-2010 w budynkach dawnego sanatorium w Trzebiechowie*, Lubuskie Materiały Konserwatorskie 7, 2010.
- Bielinis-Kopeć B., *Badania i prace konserwatorskie w dawnym opactwie cysterskim w Gościkowie-Paradyżu*, Lubuskie Materiały Konserwatorskie 10, 2013.
- Bielinis-Kopeć B., *Prace remontowo-konserwatorskie w zabytkach na terenie województwa lubuskiego – wsparcie ze środków Unii Europejskiej – wybrane przykłady*, Lubuskie Materiały Konserwatorskie 11, 2014.

- Bielinis-Kopeć B., *Rozwój miasta na Ziemi Lubuskiej do II wojny światowej i zniszczenia po 1945 roku*, w: *Miasta Ziemi Lubuskiej w obliczu II wojny światowej. Miejsca pamięci*, red.
- B. Bielinis-Kopeć, Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków w Zielonej Górze, Zielona Góra – Gorzów Wielkopolski 2014.
- Borkowski M., Kirmiel A., Włodarczyk T., *Śladami Żydów. Dolny Śląsk, Opolszczyzna, Ziemia Lubuska*, Muzeum Historii Żydów Polskich, Warszawa 2008.
- Bujkiewicz Z., *Z początków działalności Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Zielonej Górze (1950), 1953-1957*, Lubuskie Materiały Konserwatorskie 11, 2014.
- *Czas architekturą zapisany*, red. I. Peryt-Gierasimczuk, Zielona Góra 1998.
- Drozdek M. E., *Zabytkowe ogrody ozdobne województwa lubuskiego*, Lubuskie Materiały Konserwatorskie 1, 2003.
- Eckert W., Słowiński K., *Twierdza Drezdenko – fortyfikacje do wykorzystania*, Lubuskie Materiały Konserwatorskie 3, 2005-2006.
- Garbacz K., *Szlakiem zabytkowych miast*, Zielona Góra 2005.
- Garbacz K., *Przewodnik po zabytkach województwa lubuskiego*, t. I, Zielona Góra 2011.
- Garbacz K., *Przewodnik po zabytkach województwa lubuskiego*, t. II. Powiaty – żarski – nowosolski – wschowski, Zielona Góra 2012.
- Garbacz K., *Przewodnik po zabytkach województwa lubuskiego*, t. III, Zielona Góra 2014.
- Grell O., Kaiser A., Liman H., *Ślupy i kamienie milowe w Lubuskiem*, Gorzów Wlkp. 2002.
- Jaszewska A., Kałagate S., *Park Kulturowy Grodzisko w Wicinie*, Lubuskie Materiały Konserwatorskie 11, 2014.
- Jaworski T., *Lużyce a tożsamość Ziemi Lubuskiej*, w: *Ziemia Lubuska. Studia nad tożsamością regionu*, pod red. A. Toczewskiego, Zielona Góra 2004.
- Kašinowska R., *Architektura rezydencjonalna powiatu nowosolskiego*, Nowa Sól 2003.
- *Klasztor augustianów w Żaganiu. Zarys dziejów*, pod red. St. Kowalskiego, Żary 1999.
- *Kolonizacja fryderycjańska. Architektura ryglowa – wspólne dziedzictwo*. Materiały konferencyjne, Słubice 22-24.09.2014, Szczecin 2015.
- Korpała M., *Modernistyczna willa w Trzebiczu – propozycja rekonstrukcji kolorystyki*, Lubuskie Materiały Konserwatorskie 10, 2013.
- Kostrzewski J., *Pradzieje człowieka*, w: *Ziemia Lubuska*, Praca zbiorowa pod red. M. Szczanieckiego, St. Zajchowskiej, Instytut Zachodni, Poznań 1950.
- Kowalski St., *Zabytki architektury województwa lubuskiego*, Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków w Zielonej Górze, Zielona Góra 2010.
- Koziół A., *Georg Wilhelm Neunhertz czyli Francesco Arculario. O dekoracji freskowej w kościele pielgrzymkowym w Rokitnie i jej autorze*, Lubuskie Materiały Konserwatorskie 11, 2014.
- Kuleba M., *Architektura winnic*, Lubuskie Materiały Konserwatorskie 3, 2005-2006.

- Kwaśniak D., *Adaptacja wnętrza i elementów wyposażenia świątyń protestanckich przejętych przez katolików po 1945 roku w południowej części województwa lubuskiego*, Lubuskie Materiały Konserwatorskie 12, 2015.
- Legendziewicz A., *Zamek w Sulechowie – w okresie od średniowiecza do początków XX wieku*, Lubuskie Materiały Konserwatorskie 5, 2008.
- Lewczuk J., *Dziedzictwo kulturowe województwa lubuskiego*, w: *Ziemia Lubuska. Studia nad tożsamością regionu*, red. A. Toczewski, Zielona Góra 2004.
- Lewczuk J., Maciantowicz M., *Przekształcenia na przestrzeni dziejów*, w: *Przyroda Ziemi Lubuskiej*, pod red. A. Jermaczek, M. Maciantowicz, Świebodzin 2005.
- Lewicki J., *Kościół w Mierzęcynie – nieznana perła polskiego modernizmu*, Lubuskie Materiały Konserwatorskie 8, 2011.
- Łuzyniecka E., *Przeobrażenia architektury dawnego kościoła cysterskiego w Paradyżu na podstawie badań prowadzonych w latach 2007-2008*, Lubuskie Materiały Konserwatorskie 5, 2008.
- Majoch S., *Caravaggio czy Stomer? Obraz z przedstawieniem „Niewiernego Tomasza” z kościoła filialnego pw. św. Marii Magdaleny w Maszkowie. Badania historyczno-artystyczne*, Lubuskie Materiały Konserwatorskie 4, 2006-2007.
- *Miasta Ziemi Lubuskiej w obliczu II wojny światowej. Miejsca pamięci*, red. B. Bielinis-Kopeć, Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków w Zielonej Górze, Zielona Góra – Gorzów Wielkopolski 2014.
- Mączyński D., *Uwagi na temat badania i dokumentowania historycznych więźb dachowych na etapie poprzedzającym opracowanie projektu budowlanego*, Lubuskie Materiały Konserwatorskie 5, 2008.
- Muszyński J., *Klemens Felchnerowski (1928-1980). Wojewódzki konserwator zabytków, historyk sztuki, artysta malarz, technik budowlany*, Lubuskie Materiały Konserwatorskie 2, 2004.
- Pilch J., Kowalski St., *Leksykon zabytków architektury Pomorza Zachodniego i Ziemi Lubuskiej*, Wydawnictwo Arkady, Warszawa 2012.
- Przyłęcki M., *Wielonarodowe tradycje dziedzictwa kulturalnego na Dolnym Śląsku i Ziemi Lubuskiej*, w: *Ziemia Lubuska. Studia nad tożsamością regionu*, pod red. A. Toczewskiego, Zielona Góra 2004.
- *Rola Muzeów w turystyce i krajoznawstwie*, red. A. Toczewski, Zielona Góra 2005.
- Skaziński B., *Lubuskie Carcassonne. Średniowieczne fortyfikacje Strzelec Krajeńskich*, Strzelce Krajeńskie 2009.
- Skaziński B., *Krajobraz kulturowy łęgów nadwarciańskich / Warthebruch*, w: *Kolonizacja fryderycjańska. Architektura ryglowa – wspólne dziedzictwo. Materiały konferencyjne*, Słubice 22-24.09.2014, Szczecin 2015.
- *Strzelce Krajeńskie. Studia i szkice historyczne*, pod red. D. Kąkol i R. Skryckiego, Strzelce Krajeńskie 2016.
- Straus W., *Organizacja ochrony zabytków w Polsce w: O zabytkach. Opieka – ochrona – konserwacja*, red. T. Rudkowski, Warszawa 2005.

- Studia nad początkami i rozplanowaniem miast nad środkową Odrą i dolną Wartą, red. Z. Kaczmarczyk, A. Wędzki, Zielona Góra 1970.
- *System ochrony zabytków w Polsce – analiza, diagnoza, propozycje*, Warszawa-Lublin 2011.
- *Sulęcín od pradziejów do czasów zimnej wojny*, red. B. Skaziński, Sulęcín 2009.
- Szymańska-Dereń M., *Kościół szkieletowy i zrębowy województwa lubuskiego*, Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków w Zielonej Górze, Zielona Góra 2009.
- Toczewski A., *Międzyrzecki Rejon Umocniony*, Zielona Góra 2001.
- Tureczek M., *Zabytkowe dzwony na Ziemi Lubuskiej. Dokumentacja – ochrona – badania*, Zielona Góra 2010.
- Tureczek M., *Wybrane problemy konserwatorskie w zakresie ochrony zabytkowych dzwonów (przykład województwa lubuskiego)*, Lubuskie Materiały Konserwatorskie 7, 2010.
- Tureczek M., *Zabytki w krajobrazie kulturowym Międzyrzecza i okolic*, Międzyrzecz 2012.
- Tureczek M., *Ziemia Lubuska. Społeczny wymiar dialogu o przeszłości i tożsamości*, Międzyrzecz- Wschowa – Zielona Góra 2014.
- Urbaniak M., *Kolej Skwierzyna – Stare Bielice. Kolejowy modernizm w Polsce*, Łódź 2013.
- *Trakt, Pismo społeczno-kulturalne, Nr 27, Zabytki techniki w krajobrazie*, Gorzów Wlkp. 2006.
- *Wędrowki między Odrą a Drawą. Spotkanie z Nową Marchią*, pod red. P. Rutkowskiego, Podróże kulturalne. Poczdamaska Biblioteka Europy Środkowej i Wschodniej, Deutsches Kulturforum ostliches Europa, Berlin 2012.
- Wojcecki M., *Szlak kamiennych krzyży pokutnych jako nowy produkt turystyczny województwa lubuskiego*, Lubuskie Materiały Konserwatorskie 6, 2009.
- *Zabytki północnej części województwa lubuskiego*, red. J. Lewczuk, B. Skaziński, Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków w Zielonej Górze, Gorzów Wielkopolski – Zielona Góra 2004.
- *Zabytkowe parki województwa lubuskiego*, red. B. Bielinis-Kopeć, Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków w Zielonej Górze, Zielona Góra 2013.
- *Zamki, dwory i pałace województwa lubuskiego*, red. B. Bielinis-Kopeć, Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków w Zielonej Górze, Zielona Góra 2008 (wyd. II, poprawione i uzupełnione).
- *Ziemia Lubuska*. Praca zbiorowa pod red. M. Sczanieckiego, S. Zajchowskiej, Poznań, Instytut Zachodni 1950.
- *Ziemia Lubuska. Studia nad tożsamością regionu*, pod red. A. Toczewskiego, Zielona Góra 2004.
- Żankowski R., Gorek P., *Malowidła ścienne z 1545 roku, odkryte latem br. w prezbiterium kościoła pw. św. Jana Chrzciciela w Międzyrzeczu. Wstępne rozpoznanie zagadnień historycznych, formalnych i ikonograficznych. Prezentacja problematyki konserwatorskich*, Lubuskie Materiały Konserwatorskie 6, 2009.